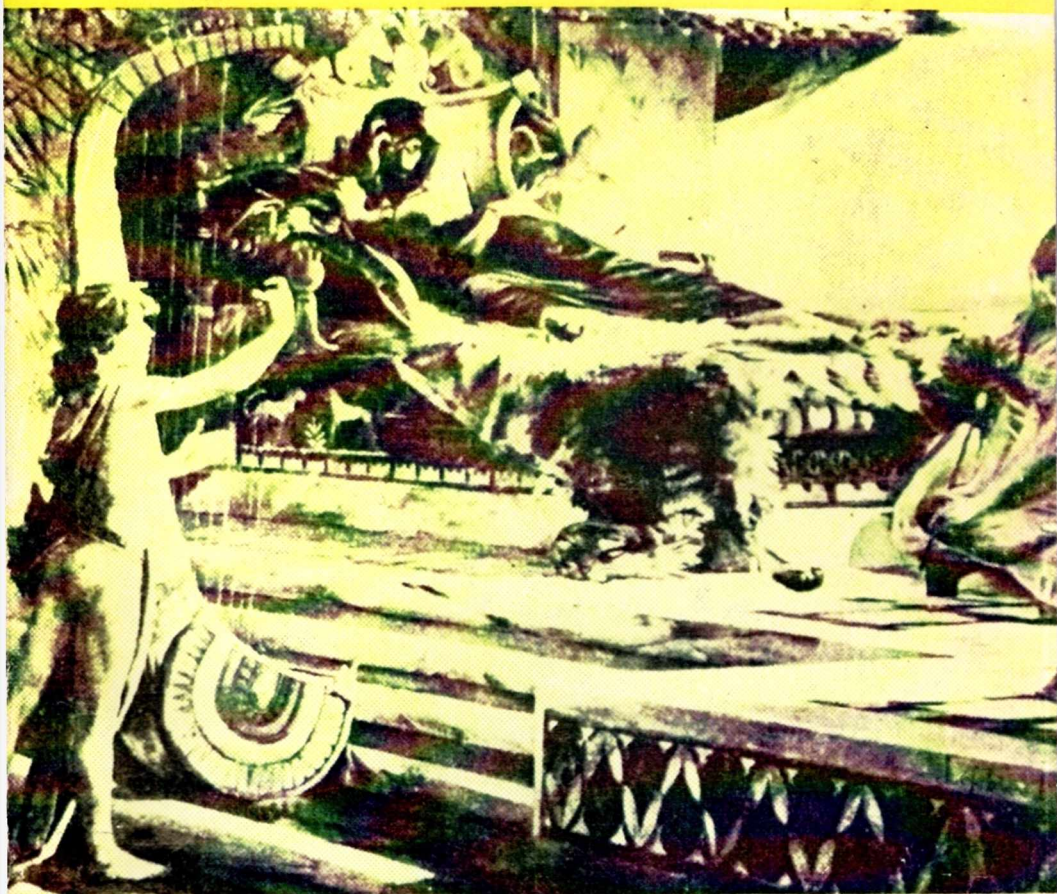

RICHARD WAGNER

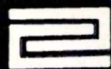
II

Ο ΙΟΥΔΑΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΜΟΥΣΙΚΗ

Ο Δαβίδ παίζει άρπα στην αύλή του Σαούλ (Πίνακας ζωγραφικής του
M. Lefevre-Lourdet. Έξετέθηκε στο Salon de Paris τό 1886).

ελευθερη σκεψις

koinonikivivlio*

RICHARD WAGNER

1. ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

2. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ

3. Ο ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΜΟΥΣΙΚΗ

ελευθερη σκεψις

Σειρά: Στοιχεία
περί Σιωνισμού

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

- Πάνου Βίγλαρη : 2000 ΕΤΗ ΓΡΑΙΚΥΛΟΙ
- Άνδρέα Δενδρινού · ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ – ΣΙΩΝΙΣΜΟΣ
- Ντηντριχ Έκκαρτ ΣΙΩΝΙΣΜΟΣ, Άπό τόν Μωυσή στόν Λένιν
- Ρίτσαρντ Χάργουντ · ΜΥΘΟΣ ή ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ: 6.000.000 ΝΕΚΡΟΙ;
- Σίτσας Καραϊσκάκη : ΕΒΡΑΙΟΙ ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ
- Άνδρέα Δενδρινού · ΠΡΟΒΛΗΜΑ «ΙΣΡΑΗΛ»
- Μορίς Μπαρντές Η ΓΗ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΙΑΣ
- Μορίς Μπαρντές . ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΚΑΙΡΟΙ
- Χάρυ Μπράουν : ΣΤΟΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ
- Ριχάρδου Βάγκνερ : ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ

- Πάνου Βίγλαρη Ο ΕΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ
- ΕΖΡΑ ΠΑΟΥΝΤ : ΑΡΝΟΥΜΑΙ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΕΨΙΣ

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 112 ΑΘΗΝΑΙ 114 72
ΤΗΛ. 3614738

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1985

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν καλλιεργημένων ἀνθρώπων γνωρίζει τὸν Βάγκνερ μονάχα ὡς μουσικοσυνθέτη, ἢ ἔστω καὶ ὡς ἀναμόρφωτή τῆς ὄπερας. Λίγοι γνωρίζουν ὅτι ἐκτός ἀπὸ μουσουργός, ἐκτός ἀπὸ δραματοουργός - ποιητής τῶν κειμένων τῶν μουσικῶν τοῦ δραμάτων, ὑπῆρξε καὶ ἓνας πολυγραφώτατος συγγραφεὺς φιλοσοφικῶν, καλλιτεχνικῶν καὶ πολιτικῶν κειμένων, ἀκόμη καὶ διηγημάτων!

Πράγματι, ὁ Βάγκνερ ἦταν μία ἀπὸ τίς μεγαλύτερες καὶ πιὸ πολὺπλευρες καλλιτεχνικές φυσιογνωμίες ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς, πού ἡ θαυμάζει κανεῖς ἀπεριόριστα ἢ παίρνει θέση ἐναντίον τους. Κανεῖς, ὁμως, δέν μένει ἀδιάφορος. Ἔτσι, ὁλόκληρη ἡ πνευματικὴ Εὐρώπη ἡρώστηκε στὰ τέλη τοῦ προηγουμένου αἰῶνος σέ θαγκνεριστές καὶ ἀντιθαγκνεριστές. Ἰδρύθηκαν σέ ὅλες τίς πόλεις τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ καὶ σέ πολλές τοῦ ἑξωτερικοῦ, (καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη) θαγκνερικές ἐνώσεις, πού στοὺς παλιούς καλοὺς καιροὺς παρήλαυναν μέ εἰδικές στολές στὶς πόλεις, ὅπου ἐπρόκειτο νά δοθῇ κάποια πρεμιέρα θαγκνερικοῦ ἔργου.

Δέν ὑπῆρξε τομέας τῆς τέχνης, ὁ ὁποῖος δέν ἐπηρεάστηκε τρομερὰ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βάγκνερ. Στὴ μουσικὴ ἐπηρέασε τὸ ἔργο τῶν Χούμπερτινκ, Μπροῦκνερ, Ρίχαρτ Στράους, Πφίτζνερ, Ντεμπυσσύ, καὶ ἄλλων λιγώτερο γνωστῶν. Ὁ Σεζάν ζωγράφισε μιὰ «Εἰσαγωγή στὸν Τανχώζερ», καὶ ὁ Ρενουάρ τὸ πορτραῖτο τοῦ συνθέτη, ἐνῶ ἑκατοντάδες ζωγράφοι ἐμπνεύστηκαν ἔργα τους ἀπὸ τίς

ὄπερές του. Ἐκεῖ, ὅμως, πού ἡ ἐπιρροή του ἔφθασε στό ἀποκορύφωμά της ἦταν στήν ποίηση. Δέν ὑπάρχει σχεδόν ἀξιόλογος ποιητής τῆς πεντηκονταετίας 1880-1930 πού δέν φέρει τά σημάδια τῆς βαγκνερικῆς ἐπιδράσεως. Οἱ Ζεράρ ντε Νερβάλ, Θεόφιλος Γκωτιέ, Μπωντλαίρ, Μαλλαρμέ, Ἐλιοτ, Χόφμαννσταλ, Γκεόργκε, ἀποτελοῦν μερικούς μόνο ξεχωριστούς κρίκους μιᾶς μακριᾶς ἀλυσίδας.

Τά πολιτικά κείμενα τοῦ Βάγκνερ, πολύ γνωστά στήν ἐποχή του, ἀλλά καί μετέπειτα, ἰδιαίτερα στήν Γερμανία, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα οἱ ὁπαδοί του νά υἱοθετοῦν καί μία ὀρισμένη πολιτική στάση, μέ χαρακτηριστικά στοιχεῖα ἕναν «νεο-γιβελλινιστικό» γερμανισμό, τήν ὑποστήριξη τῆς ἐνώσεως τῶν γερμανικῶν κρατιδίων σέ Ράιχ, ἕναν ἐλιτιστικό σοσιαλισμό, βασισμένο στήν ἰδέα τοῦ λαοῦ - ἔθνους, καί ἕναν λιγώτερο ἢ περισσότερο καθωρισμένο ἀντι-ἐβραϊσμό.

Μετά τόν τελευταῖο πόλεμο, βέβαια, τά βιβλία του κρατήθηκαν ἄγνωστα, γιά εὐνοήτους λόγους, ἀφοῦ ἡ συμβολή τους στήν ἐθνικοσοσιαλιστική ἰδεολογία ἦταν καταφανής, ἀλλά ἤλθαν πάλι στήν ἐπιφάνεια, ἰδίως στήν Γερμανία, μέ τήν εὐκαιρία τῶν 100 χρόνων ἀπό τόν θάνατο τοῦ συγγραφέως τους.

Τά πεζά του ἔργα ἀναδεικνύουν τόν Βάγκνερ ὡς ἕναν ἐπιδέξιο συγγραφέα, πού γνωρίζει νά στηρίξη τά ἐπιχειρήματά του μέ παραδείγματα καί μέ μία ὀχι συνηθισμένη δύναμη λόγου, πού ἔχει ὅπωςδήποτε συγγένεια μέ αὐτήν τοῦ Νίτσε, πιό πολύ στά πρῶτα του ἔργα.

Εἶναι χρήσιμο νά ἐπισημάνουμε ὅτι, ἂν θέλουμε νά προσδιορίσουμε κάπως τήν τεχνική τοῦ Βάγκνερ, τό καλύτερο πού ἔχουμε νά ποῦμε εἶναι πῶς σκέπτεται μέ εἰκόνες. Ἡ ἀλήθεια εἶναι γι' αὐτόν «ὀπτικά» αἰσθητή, γεγονός στό ὁποῖο ὀφείλονται οἱ συχνά πολύ μεγάλες παράγραφοι. Τήν ἐνότητα τῆς εἰκόνας ἔχει ὁλόκληρο τό βαγκνερικό ἔργο, μουσικό καί συγγραφικό.

Τά θέματα τῶν πεζῶν κειμένων τοῦ συνθέτη, ποιητῆ καί φιλοσόφου Βάγκνερ μποροῦν νά διαιρεθοῦν ἀδρότατα σέ δύο κατηγορίες: τά αἰσθητικο - καλλιτεχνικά καί τά πολιτικο - κοινωνικά. Στά πρῶτα συμπεριλαμβάνονται καί τά πάμπολλα κείμενα μουσικοκριτικῆς πού ἔγραψε ὁ συνθέτης, ἰδιαίτερα ὅταν ἦταν νεώτερος, ὅπως κι ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται στόν τρόπο πού πρέπει νά παρουσιάζονται τά μουσικά του δράματα. Κανένα, πάντως, κείμενό του δέν εἶναι ἀποκόμμενο ἀπό τήν Τέχνη, μέ τήν εὐρύτερή της ἔννοια.

Τά τρία ἔργα τοῦ Βάγκνερ πού ἀκολουθοῦν δίνουν στὸν ἀναγνώστη τὴν εὐκαιρία νά δοκιμάσῃ ἀπ' ὅλα. Τό ἕνα ἀναφέρεται στὴν αἰσθητικὴ φιλοσοφία τοῦ καλλιτέχνη, τὸ δεύτερο σέ ἱστορικοπολιτικές του ἀπόψεις γιὰ τὴν Γερμανία καὶ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τὸ τρίτο ἔχει νά κάνῃ μέ τὴν πιό πολυσυζητημένη πλευρά τοῦ Βάγκνερ, δηλαδή τὸν ἀντι-ἐβραϊσμό του, πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά ἀπαγορεύεται διὰ νόμου στὸ Ἰσραήλ ἢ ἐκτέλεσις καὶ μετάδοσις τῶν ἔργων του, ἀκόμη καὶ σήμερα.

Τὸ «Τέχνη καὶ Ἐπανάστασις» («Die Kunst und die Revolution»), κυκλοφόρησε τὸ 1849. Στὸ δοκίμιο αὐτὸ ἐκθέτει ὁ Βάγκνερ τίς ἰδέες του γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τραγωδίας, τὸ ὁποῖο αὐτὸς σκοπεύει νά ἀναστήσῃ. Ἡ μεγάλη σπουδαιότης, μυητικὴ θὰ ἔλεγε κανεῖς, τῆς Τραγωδίας, πού κατὰ τὸν Βάγκνερ (εἴκοσι χρόνια πρὸ τοῦ Νίτσε) ἀποσκοπεῖ στὴν κάθαρση τοῦ θεατῆ μέσῳ τοῦ σοπενχαουερικοῦ «οἴκτου» καὶ στὴν μέθεξι εἰς τὸ Ἀπόλυτο Ὄν, ἔγκειται ἀπὸ πλευρᾶς τέχνης στὴν ἁρμονικὴ συνένωση σέ ζωντανὸ ὀργανισμό ὅλων τῶν τεχνῶν· ποιήσεως, μουσικῆς, χοροῦ, ζωγραφικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν ἐπανένωσή τους στὸ θαγκνέριο Ὀλοκληρωτικὸ Ἔργο Τέχνης ἐπέτυχε ὁ Βάγκνερ μετὰ 2.000 χρόνια.

Τὸ «Ὁ Ἰουδαϊσμός στὴν Μουσικὴ» («Das Judentum in der Musik»), δημοσιεύθηκε στὸ «Neue Zeitschrift für Musik» τὸ 1850. Εἶναι μία ἀνάλυση τῆς ἐπιδράσεως τῶν Ἑβραίων στὸν μουσικὸ κόσμον τῆς ἐποχῆς, καὶ γενικώτερα στὴν τέχνη, ἡ ὁποία καταλήγει προτείνοντάς τους, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, τὴν λύση τοῦ Ἀχασθεροῦ. Πολλοὶ προσπάθησαν νά ἀποσιωπήσουν τὸν ἀντι-ἐβραϊσμό τοῦ Βάγκνερ, καὶ ἀκόμη περισσότεροι δὲν θέλησαν νά τὸν πιστέψουν, ἀφοῦ μία τέτοια ἀποδοχὴ θὰ ταῦτιζε στὸ μυαλό τους τὸν Βάγκνερ μέ ἐμπνευστὴ στρατοπέδων συγκεντρώσεως. Ὅμως, «φιλιτάτη ἢ ἀλήθεια», καὶ ἔτσι παραδίδεται πρὸς κρίσιν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ἕνα σχετικὸ γραπτὸ τοῦ ἴδιου τοῦ συνθέτη.

Τὸ τρίτο κείμενο, «Τί Εἶναι Γερμανικόν» («Was ist Dēutsch»), γράφτηκε ἀργότερα, στὰ 1865, ἀλλὰ δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀκόμη πιὸ ἀργά, στὰ «Bayreuther Blätter» τοῦ Φεβρουαρίου 1878. Σ' αὐτὸ ὁ Βάγκνερ ἐπιχειρεῖ μία ἀνάλυση τῶν αἰτίων πού ὀδήγησαν τὴν Γερμανία στὴν κατάστασιν ὅπου βρισκόταν τότε, πολιτικά καὶ πολιτιστικά, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τίς μέρες του. Ἀναλύει κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ψυχολογία τῶν Γερμανῶν, καὶ ὀνειρεύεται τὸ νέο γερμανικὸ Ράιχ, πού ὅταν

δημοσιεύθηκε τό κείμενο (1878) είχε δημιουργηθῇ χάρις στον Βίσμαρκ.

Τά τρία αὐτά δοκίμια ἀποκαλύπτουν τό πλάτος τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ ἀνθρώπου πού κυριολεκτικά ἄλλαξε τόν ροῦν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τέχνης, καί ἀκόμη, τό πάθος καί τόν πόνο αὐτοῦ τοῦ μεγάλου καλλιτέχνη γιά τά κοινά καί τήν ζωή, ἀνυπέρβλητη κατάφαση τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τό ἔργο του.

ΦΩΤΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

Σχεδόν γενική είναι ή καταγγελία εκ μέρους των καλλιτεχνών για την ζημία που τους προεκάλεσε ή επανάστασις¹ Δέν κατηγορείται, θεβαίως, κάθε μεγάλη μάχη στους δρόμους, ούτε ο ξαφνικός και ισχυρός κλονισμός του δημοσίου μηχανισμού, ή ή γρήγορη αλλαγή της κυβερνήσεως. Ή εντύπωσις την όποία αφήνουν πίσω τους τέτοια σφοδρά γεγονότα είναι σε κάθε περίπτωση σχετικώς εφήμερη και δέν ένοχλει για πολύ καιρό. Είναι, όμως, ο επίμονος χαρακτήρας των τελευταίων κλονισμών που έχει θανατηφόρο επίδραση στις μέχρι πρότινος καλλιτεχνικές έκδηλώσεις. Οί βάσεις των συναλλαγών, της διακινήσεως και του πλουτισμού που ίσχυαν μέχρι πρότινος, βρίσκονται σήμερα σε κίνδυνο. Ύστερα από την παραπλανητική έξωτερική ειρήνευση και από την ολοκληρωτική επάνοδο της φυσιογνωμίας της κανονικής κοινωνικής ζωής, διεισδύει βαθειά στο έσωτερικό αυτής μία καυστική αγωνία, ένας φόβος που βασανίζει: ότι, δηλαδή, ή άτολμία προς δραστηριότητες παραλύει την πίστωση. Διότι, όποιος θέλει νά έχη αποδοχές εξασφαλισμένες, απαρνείται ένα αθέβαιο κέρδος, ή βιομηχανία ανακόπτεται και ή τέχνη δέν έχει πλέον τά μέσα νά διατηρηθ ή στην ζωή.

Θά ήταν τρομερό νά άρνηθοϋμε, στους χιλιάδες που πλήττονται από αυτή την άπελπισία, μία κάποια ανθρώπινη συμπόνοια. Ένας δημοφιλής καλλιτέχνης μέχρι πριν από λίγο καιρό ήταν πιθανότατα συνηθισμένος νά άμοιβεται γενναία από την εύχαριστημένη και άνέμελη μερίδα της καλομαθημένης κοινωνίας μας για τίς έπιτυχη-

μενες δημιουργίες του νά ἔχη δέ ἀπαιτησι γιά μια ἐξ ἴσου εὐχάριστη καί ἀνέμελη ζωή. Τώρα, ὅμως, εἶναι σκληρό γι' αὐτόν νά αἰσθάνεται τόν ἑαυτό του ἀπωθημένο ἀπό χέρια κλειστά ἀπό τόν φόβο καί ἐγκαταλελειμένο στήν βιοποριστική ἀνάγκη. Διότι ἔτσι μοιράζεται ἀπολύτως τήν μοῖρα τοῦ χειρώνακτος, πού πρέπει νά ἀφήσῃ τώρα ἄπρακτα πάνω στήν πεινασμένη κοιλιά του τά φιλόπονα χέρια του, πού ἄλλοτε δημιουργοῦσαν γιά τόν πλούσιο χίλιες εὐχάριστες ἀνέσεις. Εἶναι, λοιπόν, ἐπόμενο νά παραπονεῖται, ἀφοῦ ἡ φύσις παρεχώρησε τά δάκρυα σέ ὅποιον αἰσθάνεται τόν πόνο.

Μποροῦν νά ὑπάρξουν ἀμφιβολίες, ὅμως, γιά τό ἄν ἔχη τό δικαίωμα νά ταυτίζῃ τόν ἑαυτό του μέ τήν τέχνη καί νά προβάλλῃ τήν δική του ἀνάγκη ὡς ἀνάγκη της, ἢ νά κατηγορῇ τήν ἐπανάσταση ὅτι εἶναι ὁ βασικός ἐχθρός της, μόνον καί μόνον ἐπειδὴ δυσκολεύει τήν ἀνετη διαβίωσι τοῦ ἰδίου. Προτοῦ ἀπαντήσῃ κανεῖς, θά ἔπρεπε τοῦλάχιστον νά ρωτήσῃ ὅσους καλλιτέχνες διεκήρυξαν μέ ἀποφάσεις καί πράξεις τους ὅτι ἀγαποῦν καί ἀσχολοῦνται μέ τήν τέχνη ἀποκλειστικῶς καί μόνον πρός χάριν τῆς τέχνης, καί οἱ ὅποιοι μπορεῖ νά ἀποδειχθῇ ὅτι ὑπέφεραν ἀκόμη καί ὅταν οἱ ἄλλοι εὐημεροῦσαν

Ἡ ἐρώτησις, λοιπόν, ἀφορᾷ τήν τέχνη καί τήν ἴδια της τήν οὐσία. Ἐδῶ, ὅμως, δέν θά ἀσχοληθοῦμε μέ ἕναν ἀφηρημένο ὀρισμό τῆς τέχνης, διότι μᾶς ἐνδιαφέρει ἀπλῶς ἡ ἐμβάθυνσις στήν σημασία της ὡς ἀποτελέσματος τῆς δημοσίας ζωῆς, ἡ ἀναγνώρισίς της ὡς κοινωνικοῦ προϊόντος. Μία γρήγορη ἐπιφανειακή παρατήρησις τῶν κυριότερων ἱστορικῶν στιγμῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς τέχνης θά μᾶς προσφέρῃ πολὺτιμες ὑπηρεσίες καί θά μᾶς βοηθήσῃ νά δια φωτίσωμε τήν ἐρώτησι αὐτήν, πού ἐνέχει μεγάλη σημασία γιά τήν ἀλήθεια πού θά προκύψῃ.

Δέν μποροῦμε νά κάνωμε βῆμα στήν μελέτη τῆς τέχνης μας, δίχως νά παραδεχθοῦμε τήν συνάφειά της μέ τήν τέχνη τῶν Ἑλλήνων. Στήν πραγματικότητα, ἡ σύγχρονη τέχνη μας εἶναι μονάχα ἕνας κρίκος στήν ἀλυσίδα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐξελίξεως ὁλόκληρης τῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀφετηρία της τοὺς Ἑλληνες.

Τό ἐλληνικό πνεῦμα, ὅπως ἐκδηλώθηκε στό ἀπόγειό του στό πολίτευμα καί στήν τέχνη, θρῆκε τήν πιό ταιριαστή ἐκφρασί του στόν Ἀπόλλωνα, τόν οὐσιαστικό κυρίαρχο καί ἐθνικό θεό τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν, ἀφοῦ ξεπέρασε τήν ὥμῃ φυσική θρησκεία τῆς

ἀσιατικής πατρίδος καὶ τοποθέτησε τὸν ὥραϊο, δυνατό καὶ ἐλεύθερο ἄνθρωπο στήν κορυφή τῆς θρησκευτικῆς του συνειδήσεως. Ὁ Ἀπόλλων, ὁ ὁποῖος ἐφόνευσε τὸν Πύθωνα, τὸν δράκοντα τοῦ χάους, καὶ ἐξόντωσε τοὺς ματαιόδοξους υἱοὺς τῆς ἀλαζονικῆς Νιόβης μέ τὰ φονικά του ὅπλα, μετέδιδε, σ' αὐτοὺς πού τὸν ἐρωτοῦσαν, τοὺς ἀρχαίους νόμους τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς οὐσίας του. Ἔτσι, μέσω τῆς ἱερείας του στοὺς Δελφούς ἀντιμετώπιζε ὁποῖον εὐρίσκετο σέ κάποια βασανιστική κατάσταση, μέ τὸν ἀνέφελο κατοπτρισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀμετάβλητης ἑλληνικῆς φύσεως. Ὁ Ἀπόλλων ὑπῆρξε ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ θελήματος τοῦ Διὸς στήν ἑλληνική γῆ, ὑπῆρξε ὁ ἴδιος ὁ ἑλληνικός λαός.

Τὸν Ἀπόλλωνα δέν πρέπει νά τὸν θυμόμαστε, ἀπό τὴν περιοδὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, μόνον ὡς τὸν λεπτεπίλεπτο χορευτὴ τῶν Μουσῶν, ὅπως μᾶς τὸν διέσωσε ἡ μεταγενέστερη πλουσιοπάροχη γλυπτική τέχνη. Εἶναι μέ τὰ χαρακτηριστικά μιᾶς εὐθυμῆς σοβαρότητος, ὥραϊο ἀλλὰ καὶ ἰσχυρό, πού πρέπει νὰ τὸν θυμόμαστε, ὅπως μᾶς τὸν παρουσίασε ὁ μέγας τραγικός Αἰσχύλος. Ἔτσι τὸν γνώρισε ἡ σπαρτιατικὴ νεολαία, τὴν στιγμή πού μια λεπτή σιλουέττα μετεμορφώνετο μέ τὸν χορό καὶ τὴν ἀθλήση σέ δύναμη καὶ χάρη τὴν στιγμή πού οἱ ἀγαπημένοι του τοποθετοῦσαν τὸ παιδί πάνω στό ἄλογο καὶ τό παρακινοῦσαν σέ τολμηρές περιπέτειες βαθιά μέσα στήν χώρα τὴν στιγμή πού ἓνα νεαρό βλαστάρη ἐμπαινε στις τάξεις τῶν συντρόφων, τῶν ὁποίων μοναδικὴ ἀπαιτησις ἦταν ἡ ὁμορφιά καὶ ἡ εὐγένεια, πού μόνες αὐτές ἀποτελοῦσαν τὴν ἰσχύ καὶ τὸν πλοῦτο του. Ἔτσι τὸν γνώρισε ὁ Ἀθηναῖος, ὅταν ὅλες οἱ ὁρμῆς τοῦ ὥραϊου σώματός του καὶ τοῦ ἀκούραστου πνεύματός του τὸν ὀδηγοῦσαν στήν ἀναγέννηση τῆς ἰδίας του τῆς ὑπάρξεως μέσα ἀπὸ τὴν ἰδανικὴ ἔκφραση τῆς τέχνης ὅταν ἡ ἡχηρὴ φωνὴ γινόταν χορωδία, γιὰ νά ἐξυμνήσῃ τίς πράξεις τοῦ Θεοῦ καὶ ταυτοχρονῶς νὰ δώσῃ στοὺς χορευτὲς τὸν ζωντανό ρυθμό τοῦ χοροῦ, πού μόνος του παρίστανε μέ τὴν χαριτωμένη καὶ θαρραλέα κίνησι ὅλες τίς πράξεις ὅταν στηρίζε τὴν μεγαλόπρεπη σκεπὴ πάνω σέ ἁρμονικῶς τοποθετημένες κολῶνες, τοποθετοῦσε σέ αὐξανόμενες κατὰ ὕψος σειρές τὰ μεγάλα ἡμικύκλια τοῦ ἀμφιθεάτρου καὶ σχεδίαζε τίς ἀβρές λεπτομέρειές του. Κι ἔτσι εἶδε τὸν ὑπέροχο Θεό καὶ ὁ ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὸν Διόνυσο τραγικός ποιητής, ὅταν, ἀπὸ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῶν Τεχνῶν, πού αὐθόρμητα ἀνέβλυζαν ἐντὸς του σάν ἀπὸ φυσικὴ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, δημιουργοῦσε τὸν θαρραλέο λόγο πού καθηλω-

νει, τον μεγαλόπρεπο ποιητικό στόχο όπου όλοι έπρεπε νά συγκεντρωθούν, σάν σέ μία μοναδική έστία, γιά νά τέξουν τό ύψηλότερο έργο Τέχνης πού μπορεί κανείς νά φαντασθῇ, τό Δράμα.

Οί πράξεις τών θεών καί τών ανθρώπων, τά πάθη καί οί ήδονές τους, έμειναν άποτυπωμένα στό άνώτερο πλᾶσμα, τόν 'Απόλλωνα, σοβαρά καί πρόσχαρα, ως αιώνιος ρυθμός καί άρμονία κάθε κινήσεως καί ύπάρξεως. Έπαιρναν σάρκα και όστᾶ. Διότι όλα όσα έκινούντο καί ζούσαν έντός τους καί έντός τών θεατῶν, εύρισκαν τήν τέλεια έκφρασή τους εκεί όπου τό μάτι καί τό αὐτί, ή καρδιά καί τό πνεῦμα, συλλαμβάνοντας όλα τά πράγματα σέ μία μορφή ζωντανή καί άμεση, έβλεπαν στήν πραγματικότητα, ύλικῶς καί πνευματικῶς, όσα ή φαντασία δέν χρειαζέτο πλέον νά σχηματίσῃ. Μία τέτοια ήμέρα παραστάσεων τραγωδίας ήταν μία θεϊκή έορτή, καθώς έδῶ ξεφράζετο ό Θεός, σαφής καί ευδιάκριτος. 'Ο ποιητής άποτελοῦσε τόν 'Αρχιερέα του, ό όποιος εύρίσκετο πράγματι ζωντανός μέσα στό άριστούργημά του, όργάνωνε τήν σειρά τοῦ χοροῦ, έπετύγγανε τήν συνύπαρξη τών φωνῶν σέ χορωδία καί διεκήρυττε μέ ήχηρές λέξεις τά φθέγματα τῆς θεϊκῆς σοφίας.

Αὐτό ήταν τό έλληνικό άριστούργημα. Αὐτός ήταν ό 'Απόλλων, μετουσιωμένος σέ αληθινή, ζῶσα Τέχνη. Αὐτός ήταν ό έλληνικός λαός στήν άνώτατη αλήθεια καί όμορφιά του. Κάθε μέλος αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, κάθε του προσωπικότητα, ήταν πλούσια σέ άτομικότητα, ιδιοφυΐα καί ακούραστη δραστηριότητα. Στήν περάτωση κάθε επιχειρήσεως του διέκρινε μονάχα τήν άφετηρία μιᾶς άλλης επιχειρήσεως. Εύρίσκετο κάτω από μία μόνιμη αναζήτηση καθημερινῶς μεταβαλλομένων συμμαχιῶν, καί ξεκινούσε καθημερινῶς νέους άγῶνες. Τήν μία έόρταζε τήν έπιτυχία, τήν άλλη υπέφερε τήν άποτυχία. Τήν μία άπειλεῖτο από φοβερό κίνδυνο, τήν άλλη έπίεξε τόν έχθρό μέχρις έξοντώσεως, έξελισσόμενος έσωτερικά καί έξωτερικά μέ τήν μεγαλύτερη δυνατή συνέπεια καί έλευθερία. Αὐτός ό λαός συνέρρεε από τήν 'Εκκλησία τοῦ Δήμου, τήν 'Αγορά, τήν έξοχή, τά πλοΐα καί τά στρατόπεδα, από τά πλέον άπομακρυσμένα σημεΐα, καί γέμιζε μέ τριάντα χιλιάδες άτομα τό άμφιθέατρο, μέ σκοπό τήν παρακολούθηση τῆς περισσότερο βαθυστόχαστης όλων τών τραγωδιῶν, τοῦ «Προμηθέως» Έρχονταν μπροστά στό μεγαλύτερο άριστούργημα γιά νά κατανοήσουν τίς ίδιες τους τίς πράξεις, γιά νά οδηγήσουν τήν ύπαρξή τους στήν στενώτερη ένωση μέ τήν οὐσία τους, τό αΐσθημα άλληλεγγύης, τόν Θεό τους: κι έτσι, μέσα

ἀπό τήν πολύτιμη βαθειά σιωπή, νά ξαναγίνουν αὐτό πού ὑπῆρξαν πρὶν ἀπό λίγες ὥρες, κάτω ἀπό τήν ἀκάματη ἀναστάτωσή τους καί τήν ἔντονη ἀτομικότητα. Ὁ Ἑλληνας ἦταν πάντοτε ζηλωτής τῆς μεγίστης ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας, διώκτης κάθε «τυρράνου» ὁ ὁποῖος ζητοῦσε νά τόν ἐξουσιάσῃ καί νά καταπνίξῃ τήν τολμηρή ἐλεύθερη θέλησή του, ἔστω καί ἂν ὁ «τύραννος» αὐτός ἦταν σοφός καί εὐγενής. Περιφρονοῦσε τήν μαλθακή ἐκείνη ἐμπιστοσύνη πού, εὐρισκομένη κάτω ἀπό τήν κολακευτική σκιά μιᾶς ξένης φροντίδος, κυλιόταν σέ μία δειλή καί ἐγωϊστική ἀνάπαυση. Ἦταν πάντοτε ἔτοιμος νά ἀπωθήσῃ τήν ξένη ἀντίδραση καί δέν παραχωροῦσε σέ καμμία παράδοση, ὅσο ἀρχαία καί σεβαστή καί ἂν ἦταν, ἐξουσία πάνω στήν ἐλεύθερη ζωή του, τίς πράξεις καί τίς σκέψεις του. Κι ὁμως, σιωποῦσε στό ἄκουσμα τοῦ χοροῦ, παρακολουθοῦσε εὐχαρίστως τήν βαθύπνοη «διδασκαλία» κατὰ τήν σκηνική της παρουσία, καί ὑπῆκουε μέ πίστη στήν μεγάλη Ἀνάγκη, τίς ἐπιταγές τῆς ὁποίας μετεβίβαζε ὁ τραγικός, χρησιμοποιοῦντας τό στόμα τῶν θεῶν καί ἡρώων του ἐπὶ σκηνῆς. Διότι μέσα στήν τραγωδία συναντοῦσε τόν ἑαυτό του, καί μάλιστα στήν εὐγενικώτερη μορφή του, ἐνωμένο μέ τήν καλύτερη πλευρά τῆς συλλογικῆς ὑπάρξεως ὅλου τοῦ ἔθνους. Μέσα ἀπό τό ὑπέροχο ἀριστοῦργημα, ἀπό τόν χρησμό τῆς Πυθίας, ἀπό τοὺς θεοὺς καί τοὺς ἱερεῖς συνειδητοποιοῦσε καί ἐρμήνευε τό εἶναι του καί τήν βαθύτερή του φύση, σάν νά ἦταν ὑπέροχος θεάνθρωπος, σάν νά ἦταν μία ἀπό τίς χιλιάδες ἴνες οἱ ὁποῖες ἀναπτύσσονται κατὰ τήν ζωὴ ἑνός φυτοῦ, ξεκινώντας ἀπό τήν γῆ γιὰ νά δημιουργήσουν μία λεπτή μορφή, καί ὀρθώνονται στὸν ἀέρα γιὰ νά προβάλῃ τό μοναδικό ὁμορφο ἄνθος πού ἀναδίδει στήν αἰωνιότητα τό ζωογόνο ἄρωμά του. Αὐτό τό ἄνθος ἦταν τό ἀριστοῦργημα, καί τό ἄρωμά του τό ἐλληνικό πνεῦμα, τό ὁποῖο μᾶς μεθᾶ ἀκόμη καί σήμερα καί μᾶς ὠθεῖ στήν ἐξομολόγηση ὅτι εἶναι προτιμότερο νά ζῆση κανεῖς ἔστω καί μισή ἡμέρα σάν Ἑλληνας μπροστά στό τραγικό ἀριστοῦργημα, παρά νά ὑπάρχῃ αἰωνίως ὅπως ἓνας μὴ - Ἑλληνας θεός!

Ταυτόχρονα μέ τήν διάλυση τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους παρατηρεῖται καί ἡ παρακμὴ τῆς τραγωδίας. Ὅπως αὐτό τό πνεῦμα συνοχῆς διεσκορπίσθη σέ χιλιάδες ἐγωϊστικά μέλη, ἔτσι καί ὁλόκληρο τό καλλιτέχνημα τῆς τραγωδίας διεσπάσθη στὰ συστατικά του στοιχεῖα. Ἐπάνω στὰ συντρίμια τῆς τραγωδίας ἐκλαιγε μέσα στό τρελλό του γέλιο ὁ ποιητής τῶν κωμωδιῶν, ὁ Ἀριστοφάνης. Ἡ

καλλιτεχνική κίνησις ἐσταμάτησε τελικῶς στὶς πρώτες ιδέες τῆς φιλοσοφίας, τὶς πραγματευόμενες τὰ αἷτια τῆς παροδικότητος τῆς ἀνθρώπινης ωραιότητος καὶ δυνάμεως. Τὰ δύο χιλιάδες ἔτη ποὺ ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν δύση τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας ἕως τὶς ἡμέρες μας, ἀνήκουν στὴν φιλοσοφία καὶ ὄχι στὴν τέχνη. Βεβαίως, ἡ τέχνη ἔστειλε κατὰ καιροὺς τὶς φωτεινὰς δέσμες τῆς μέσα στὴν νύκτα τῆς ἀνικανοποίητης σκέψεως καὶ τοῦ λεπτοῦ ρεμβασμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος. Μὰ αὐτὲς ἦσαν ἀπλῶς κραυγὲς πόνου καὶ χαρᾶς αὐτοῦ ποὺ μόνος διέφυγε τὸ παγκόσμιο χάος καί, σάν ἓνας ξένος ποὺ ἔρχεται ἀπὸ μακριὰ, ἑξαλλος ἀπὸ χαρὰ φθάνει στὴν κελαρύζουσα μοναχικὴ πηγὴ τῆς Κασταλίας καὶ δροσιζεὶ ἐκεῖ τὰ διψασμένα του χεῖλη, δίχως νὰ τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ προσφέρῃ στὸν κόσμον αὐτὸ τὸ δροσιστικὸ ποτό. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὑπῆρξαν φορές ποὺ ἡ τέχνη προσέφερε ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ὁποιασδήποτε ιδέας καταπίεζε τὴν βασανισμένη ἀνθρωπότητα, κάποτε ἡπιώτερα, κάποτε ἀπονικτικώτερα, καὶ ἔβαζε σὲ ἄλυσσιδες τὴν ἐλευθερίαν τοῦ καθενός, ἀλλὰ καὶ τοῦ συνόλου. Ὅμως, δὲν ἦταν ποτέ ἡ ἐλεύθερη ἔκφρασις μιᾶς ἐλεύθερης κοινότητος. Διότι ἡ πραγματικὴ τέχνη ἀποτελεῖ ἀνώτατη ἐλευθερία, καὶ ὥς ἀνώτατη ἐλευθερία μπορεῖ νὰ ἐκδηλωθῇ μόνον καθ' ἑαυτή, δίχως προσταγὰς, δίχως διαταγὰς, μὲ λίγα λόγια δίχως νὰ μπορῇ νὰ τὴν δημιουργήσῃ κανένας ἐξωκαλλιτεχνικὸς σκοπός.

Ἡ ἐθνικὴ τέχνη τῶν Ῥωμαίων ὑπεχώρησε πρῶτον μὲν προστὰ τὴν ἐπίδραση τῶν προοδευμένων ἑλληνικῶν τεχνῶν. Οἱ Ῥωμαῖοι ὑπηρετοῦντο ἀπὸ Ἑλληνας ἀρχιτέκτονες, γλύπτες καὶ ζωγράφους, καὶ οἱ δημιουργοὶ ἐξησκοῦντο στὴν ἑλληνικὴ ρητορικὴ καὶ στιχουργικὴ τέχνη. Ἀλλὰ ἡ μεγάλη δημόσια αὐλαία δὲν ἄνοιγε γιὰ μυθικοὺς θεοὺς καὶ ἥρωες, ἢ γιὰ ἐλεύθερους χορευτὰς καὶ τραγουδιστὰς τοῦ ἱεροῦ χοροῦ. Ἀντιθέτως, ἄγρια θηρία, λιοντάρια, πάνθηρες καὶ ἐλέφαντες ἔπρεπε νὰ κατακρεουργοῦνται μέσα στὸ ἀμφιθέατρο γιὰ νὰ κολακεύεται τὸ ρωμαϊκὸ μάτι, καὶ μονομάχοι, σκλάβοι ἐκπαιδευμένοι σὲ παιγνίδια δυνάμεως καὶ ἐπιδεξιότητος, ἔπρεπε νὰ διασκεδάζουσι τὸ ρωμαϊκὸ αὐτί μὲ τοὺς ἐπιθανάτιους ρόγχους τους.

Αὐτοὶ οἱ ἀγροῖκοι κυρίαρχοι τοῦ κόσμου εὐχαριστοῦντο μόνον ἀπὸ τὴν θετικὴν πραγματικότητα, καὶ ἡ φαντασία τους ἱκανοποιεῖτο μόνον μὲ τὶς ὑλιστικώτερες διασκεδάσεις ἐνῶ τοὺς φιλοσόφους, ποὺ ἀπεμακρύνοντο τρομαγμένοι ἀπὸ τὴν δημόσια ζωὴ, τοὺς ἄφηναν νὰ παρηγορηθοῦν στὴν ἀφηρημένη σκέψη. Στὸν δημόσιον βίον, ἡρέσκο-ντο νὰ ἀφῆνται στὴν πλέον συγκεκριμένη φονικὴ ὄρεξιν καὶ νὰ

παρακολουθούν τον ανθρώπινο πόνο στην απόλυτη φυσική πραγματικότητά του.

Οί μονομάχοι και οί ζωμάχοι ήσαν οί υιοί όλων τών ευρωπαϊκών ἐθνών – αλλά και οί βασιλείς, οί ευγενείς και οί άπλοι άνθρωποι αὐτῶν τών ἐθνῶν ήσαν, ταυτοχρόνως, σκλάβοι τής ρωμαϊκής κυριαρχίας. Έτσι, ή κυριαρχία αὐτή τούς άπεδείκνυε, μέ έντελῶς πρακτικό τρόπο, ότι ὅλοι οί άνθρωποι είναι ίσοι, ένῶ, από τήν άλλη, οί άνυπάκοοι πραιτωριανοί έδειχναν πολύ συχνά στον ίδιο τόν κυρίαρχό τους, καθαρά και χειροπιαστά, ότι και αὐτός δέν ήταν τίποτε περισσότερο από δούλος.

Αὐτή ή άμοιβαία και γενική σκλαβιά, ή ὁποία ήταν τόσο φανερή και δέν έπεδέχετο άρνηση, έπιζητούσε, ὅπως ὁ,τιδήποτε γενικό στον κόσμο, μία συγκεκριμένη έκφραση. Ἡ ὀλοφάνερη μείωση και ταπείνωση ὅλων, ὅπως και ή συναίσθηση τής γενικής έλλείψεως ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή άναμενόμενη εκδήλωσης άποστροφής άπέναντι στις ὑπόλοιπες ύπαρκτές ὕλικές απολαύσεις, ὅπως και ή βαθειά περιφρόνηση κάθε ὀφειλομένου έργου και πράξεως ή έλευθερία, πού έδῶ και πολύ καιρό ξέφευγε από κάθε πνεῦμα καλλιτεχνικής δημιουργίας, ὅπως και ή οίκτρή έπιθίωση χωρίς ειλικρινή και έμπρακτη ζωή, ήταν δυνατόν νά βροῦν μονάχα μίαν έκφραση, ή ὁποία, αν και γενική ὅπως ή ὅλη κατάσταση, έπρεπε νά είναι συγχρόνως ή πλήρης αντίθεση τής τέχνης. Διότι ή τέχνη είναι ή χαρά για τόν έαυτό, για τήν ζωή, για τό κοινωνικό, ένῶ ή κατάσταση κατά τήν τελική περίοδο τής ρωμαϊκής κοσμοκυριαρχίας κατεδείκνυε αντίθέτως τήν καταφρόνηση τοῦ έαυτοῦ μας, τήν άποστροφή προς τήν ὑπαρξή μας και τήν φρίκη εναντι τής κοινωνίας. Κατά συνέπεια, λοιπόν, ή έκφρασις αὐτής τής καταστάσεως δέν μπορούσε νά είναι ή τέχνη, αλλά ὁ χριστιανισμός.

Διότι ὁ χριστιανισμός δικαίῳνε τήν άδοξη, άχρηστη και οίκτρή ὑπαρξη τοῦ ανθρώπου στην γή άποσκοπώντας στην θαυμαστή άγάπη ενός Θεοῦ, πού κατά τούς χριστιανούς δέν δημιούργησε τόν άνθρωπο – ὅπως έσφαλμένως πίστευαν οί ὠραίοι Έλληνες – για νά περάση μίαν ευχάριστη ζωή επί γῆς έχοντας συνείδηση τοῦ έαυτοῦ του, αλλά τόν έρριξε έδῶ σέ ένα άπαίσιο μπουντρούμι για νά προετοιμαστέ νά απολαύση, μετά θάνατον, ὡς ανταμοιβή τοῦ ότι αὐτοδιαποτίστηκε μέ τήν περιφρόνηση τοῦ ιδίου τοῦ έαυτοῦ του, τήν αἰωνιότητα στην μακαριώτερη και άδρανέστερη λαμπρότητα της. Έπέτρεπε στον άνθρωπο, ή μάλλον τόν ὑποχρέωνε, νά παραμείνη σ'

αὐτή τήν κατάσταση βαθύτατης καί ἀπάνθρωπης καταπίψεως δίχως νά ἔξασκῇ κάποια ζωντανή πράξη. Διότι αὐτή ἡ καταραμένη ἐπίγεια ζωή εἶναι ὁ κόσμος τοῦ διαβόλου, δηλαδή τῶν αἰσθήσεων, καί κάθε δραστηριότης σ' αὐτή τήν ζωή δέν εἶναι παρά ἐργασία πρὸς ὄφελός του. Γι' αὐτό καί ὁ ἄτυχος πού θά ἔκανε δικιά του τήν ζωή μέ τήν χαρωπή του δύναμη, θά ἔπρεπε νά ὑπομένη μετά τόν θάνατό του τά μαρτύρια τῆς κολάσεως. Ὁ χριστιανισμός δέν ἀπαιτοῦσε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τόν ἄνθρωπο ἐκτός ἀπὸ τήν πίστη του, τήν παραδοχή, δηλαδή, τῆς ἀθλιότητός του καί τήν ἀπάρνηση κάθε ἄνεξαρτησίας ἢ διαφυγῆς ἀπὸ τήν ἀθλιότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία θά τόν ἐλευθέρωνε μόνον ἡ Θεία Χάρις, τῆς ὁποίας ἦταν ἀνάξιος.

Ὁ ἱστορικός δέν ξέρει, ὅμως, στά σίγουρα ἂν αὐτή ἦταν πράγματι ἡ ἄποψις τοῦ φτωχοῦ Γαλιλαίου οἰκοδόμου, ὁ ὁποῖος ἐμπρός στήν θέα τῆς ἀθλιότητος τῶν ἀδελφῶν του ἐφώνηξε πῶς δέν ἦλθε γιὰ νά φέρῃ τήν εἰρήνην, μά τό σπαθί στόν κόσμο ὁ ὁποῖος ξεσποῦσε σέ μίαν ἀδύναμη ἀγανάκτηση ἀπέναντι σέ κάθε ὑποκριτικό φαρισαῖο πού κολάκευε δειλά τήν ρωμαϊκή βία, ὥστε νά μπορῇ ὁ ἴδιος νά ὑποδουλῶνῃ καί νά χαλκεύῃ τά δεσμά τοῦ λαοῦ του μέ ὄλο καί πιό ἄκαρδο τρόπο ὁ ὁποῖος, τέλος, διεκήρυττε τήν γενικὴ ἀγάπη μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, τήν ὁποία μέ κανέναν τρόπο δέν θά ἐνεπιστεύετο σέ αὐτοὺς πού ὀφείλουν νά καταφρονοῦν τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους. Ὁ ἐρευνητὴς ξεχωρίζει μέ σαφήνεια μόνον τόν φοβερό ζῆλο τοῦ ἐκ θαύματος προσηλύτου φαρισαίου Παύλου, πού ἀκολουθοῦσε ἐμφανῶς εὐτυχισμένος, γιὰ νά προσηλυτίσῃ μέ τήν σειρά του τοὺς ἔθνικοὺς, τήν συνταγή: «Νά εἴσαστε συνετοὶ ὅπως τά φίδια... κλπ» Μπορεῖ, ἐπίσης, νά κρίνῃ καί τό προφανές ἱστορικό πλαίσιο βαθύτατης καί γενικῆς καταπίψεως τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τό ὁποῖο ἐγονιμοποιήθη τό φυτό τοῦ ὀλοκληρωμένου χριστιανικοῦ δόγματος. Ὁ τίμιος, ὅμως, καλλιτέχνης μπορεῖ μέ τήν πρώτη ματιά νά ἀναγνωρίσῃ ὅτι ὁ χριστιανισμός ὄχι μόνον δέν ἦταν τέχνη, ἀλλὰ οὔτε μποροῦσε σέ καμμία περίπτωση νά γεννήσῃ μία γνήσια καί ζωντανή τέχνη.

Ὁ ἐλεύθερος Ἕλληνας, πού τοποθετοῦσε τόν ἑαυτό του στήν κορυφή τῆς φύσεως, μποροῦσε νά δημιουργήσῃ τέχνη ἀπὸ τήν ἐσωτερικὴ χαρά τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χριστιανισμός, πού ἀπέρριπτε καί τήν φύση καί τόν ἑαυτό του στὸν ἴδιο βαθμό, μποροῦσε νά κἀνῃ προσφορὲς στὸν Θεό του μόνον ἐπάνω στὸν βωμό τῆς ἀπαρνήσεως δέν μποροῦσε νά τοῦ προσφέρῃ ὡς δῶρο τίς πράξεις καί ἐνέργειες

του. Νόμιζε πώς έπρεπε νά τόν υποχρεώση μέ τήν έγκράτεια καί τήν άποχή του άπό κάθε τολμηρή προσωπική δημιουργία.

Ή τέχνη είνai ή άνώτερη πράξις τοῦ φυσικῶς ωραίου καί εξελιγμένου ανθρώπου, σέ άρμονία του μέ τήν φύσι. Ὁ άνθρωπος πρέπει νά άντλή τήν μεγαλύτερη χαρά άπό τόν αισθητό κόσμο, άφου πρέπει νά σχηματίση άπό αὐτόν τά καλλιτεχνικά του έργαλεία. Διότι μόνον άπό τόν αισθητό κόσμο είνai δυνατόν νά άντλήση τήν δύναμη γιά τό άριστούργημα. Ἐνῶ ὁ χριστιανός, άν πράγματι ήθελε νά δημιουργήση κάποιο καλλιτέχνημα πού νά άνταποκρίνεται στήν πίστη του, θά έπρεπε νά άντλήση, άντιθέτως, τήν θέληση καί τά έργαλεία του άπό τήν ύπαρξη τοῦ άφηρημένου Πνεύματος καί τής Θείας Χάριτος. Ποιός θά μπορούσε νά είνai τότε ὁ στόχος του; Ὅχι, βεβαίως, ή αισθητή ὁμορφιά, πού ήταν γι' αὐτόν ή έκδήλωση τοῦ διαβόλου. Πῶς θά μπορούσε, έξ άλλου, τό άφηρημένο Πνεῦμα νά δημιουργήση μέ ὅποιονδήποτε τρόπο κάτι στήν οὐσία του αισθητό;

Κάθε συλλογισμός είνai ἐδῶ άκαρπος. Διότι τά ιστορικά γεγονότα έκφράζουν καθαρώτατα τά άποτελέσματα καί τῶν δύο άντιθέτων κατευθύνσεων. Ἐκεί πού ὁ Ἕλληνας, άποσκοπώντας στήν άναγέννησή του, περνοῦσε ὥρες ὁλόκληρες μέσα στό άμφιθέατρο τό γεμάτο άπό θαυτάτες έντυπώσεις, ὁ χριστιανός περνοῦσε ὁλόκληρη τήν ζωή του κλεισμένος σ' ἓνα μοναστήρι. Ἀπό τήν μία κυριαρχοῦσε ή Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, άπό τήν άλλη ή Ἱερά Ἐξέταση. Ἀπό τήν μία τό κράτος εξέλισσετο σέ μία εἰλικρινή δημοκρατία, άπό τήν άλλη σέ μία ύποκριτική άπολυταρχία!

Ἡ ύποκρισία είνai έν γένει τό πλέον προέχον χαρακτηριστικό, ή ἴδια ή φυσιογνωμία, τῶν χριστιανικῶν αἰώνων ὡς τίς ήμέρες μας. Καί μάλιστα, αὐτό τό στοιχείο έπαρουσιάζετο άναλογικῶς ὅλο καί διαπεραστικότερο, ὅλο καί άγενέστερο, ὅσο ή ανθρωπότης άνεξωγονεῖτο άπό τήν άκατανίκητη πηγή της καί ὅσο κοντύτερα, παρά τόν χριστιανισμό, έφτανε στήν λύση τοῦ οὐσιαστικοῦ της προβλήματος. Ἡ φύση είνai τόσο ισχυρή, τόσο άνεξάντλητη στούς συνεχείς τοκετούς της, ὥστε καμμία δύναμις δέν θά μπορούσε νά έλαττωσῃ τήν παραγωγικότητά της. Στίς μαράζομένες φλέβες τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου έχύνετο τό ὑγιές αίμα τῶν νέων γερμανικῶν ἐθνῶν. Παρα τήν άποδοχή τοῦ χριστιανισμοῦ, επέζησε μία ισχυρη τάση προς δρυστηριότητες, μία ὁρεξη γιά τολμηρές ενέργειες καί μια άδεσμευτη έμπιστοσύνη στόν έαυτό, πού άποτελοῦσαν τά βασικά στοιχεία τῶν νέων κυριάρχων τοῦ κόσμου.

Σέ όλόκληρη τήν μεσαιωνική ιστορία θεωρούμε ὡς προέχον στοιχεῖο τόν ἀγῶνα τῆς κοσμικῆς ἰσχύος ἐναντίον τοῦ δεσποτισμοῦ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἔτσι καί ἐδῶ, ἡ καλλιτεχνική ἔκφρασις τοῦ νέου αὐτοῦ κόσμου μπορούσε νά ἐκδηλωθῇ μόνον μέσα ἀπό τήν ἀντίθεση καί τόν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὡς ἔκφρασις μιᾶς ἐντελῶς ἀρμονικῆς, παραδεδεγμένης ἐνότητος τοῦ κόσμου - ὅπως ἦταν ἡ τέχνη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου - δέν μπορούσε νά ἐκδηλωθῇ ἡ χριστιανο-εὐρωπαϊκή τέχνη. Διότι στό βαθύτατο εἶναι της, ἀνάμεσα στήν συνείδηση καί τό ζωϊκό ἔνστικτο, ἀνάμεσα στήν φαντασία καί τήν πραγματικότητα, ἦταν ἀθεράπευτα διχασμένη, δίχως καμμία δυνατότητα συμφιλίωσης. Ἡ ἱπποτική ποίησις τοῦ Μεσαίωνος καί ἡ ἴδια ἡ ἠθική τοῦ ἱπποτισμοῦ ἔπρεπε νά συμφιλιώσουν αὐτή τήν ἀντίθεση. Ἀλλά δέν μπόρεσαν, ἀκόμη καί στό χαρακτηριστικώτερο δημιούργημά τους, παρά νά φανερώσουν τήν ψευτιά αὐτῆς τῆς συμφιλίωσης. Ὅσο ὕψηλότερα καί τολμηρότερα ὑψώνοντο, τόσο περισσότερο εὐαίσθητο ἔχασκε τό θάραθρο μεταξύ τῆς πραγματικῆς ζωῆς καί τῆς φαντασιακῆς ὑπάρξεως, μεταξύ τῆς ὤμῃς, παράφορης συμπεριφορᾶς τῶν ἱπποτῶν κατά τήν ὕλική τους ζωή καί τῆς ἐξιδανικευμένης καί ὑπερτρυφερῆς ὄψεως τῆς ἀναπαραστάσεώς της. Ἔτσι, ἂν καί ἐκκινούσε ἀπό βασικῶς χαρωπά καί εὐγενικά λαϊκά ἔθιμα, ἡ ἀληθινή ζωή ἐγίνε θρώμικη, γεμάτη βάσανα. Διότι δέν ἐπετρέπετο νά τρέφεται ἡ καλλιτεχνική τάσις ἀπό τόν ἑαυτό της, τήν ἴδια τήν χαρά καί τήν αἰσθητική ἐνόραση τῆς ζωῆς. Ἀντιθέτως, κάθε πνευματική ἐργασία ἦταν ὑπόθεσις τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπέκλειε κάθε χαρά τῆς ζωῆς καί τήν παρουσίαζε ὡς κάτι τό κατακριτέο. Ἡ ἱπποτική ποίησις ὑπῆρξε ἡ τίμια ὑποκρισία τοῦ φανατισμοῦ καί τό παραλήρημα τοῦ ἡρωϊσμοῦ. Συνέθετε τήν συμβατικότητα μέ τήν φύση.

Μονάχα ὅταν ἔσθηνε ἡ φωτιά τῆς πίστεως πρός τήν Ἐκκλησία, καί ὅταν αὐτή ἀπεκαλύφθη δημοσίως ὡς ἀπλῶς ἓνας αἰσθητός ἐγκόσμιος δεσποτισμός, εὐρισκόμενος σέ ἀμοιβαία σχέση μέ τόν κοσμικό ἀπολυταρχισμό τοῦ μονάρχη, ἀπολυταρχισμό καθαγιασμένο ἀπό αὐτήν καί ὄχι λιγότερο αἰσθητό, μπόρεσε νά ἀναπτυχθῇ αὐτό πού ὀνομάζουμε Ἀναγέννηση τῶν τεχνῶν. Αὐτό τό ὁποῖο βασάνιζε τόσον καιρό τόν νοῦ μας, θά τό βλέπαμε ἐπὶ τέλους ζωντανό μπροστά μας; ὅπως βλέπαμε τήν ἴδια τήν Ἐκκλησία νά ἀκτινοβολῇ κοσμική λαμπρότητα. Αὐτό θά μπορούσε νά γίνῃ μόνον ἂν ἀνοίγαμε τά μάτια

και αφήναμε τίς αίσθησεις νά ανακτήσουν τά δικάιά τους. Τοποθετώντας μπροστά στά μάτια μας τά αντικείμενα τῆς πίστεως καί τά μεταμορφωμένα πλάσματα τῆς φαντασίας, μέ τήν αίσθητή ὁμορφιά καί τήν καλλιτεχνική χαρά τῆς, θά ἐξεφράσαμε τήν ἀπόλυτη ἀπάρνηση τοῦ ἴδιου τοῦ χριστιανισμοῦ. Τό ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτῶν τῶν καλλιτεχνικῶν δημιουργημάτων προήρχετο ἀπό τήν παγανιστική τέχνη τῶν Ἑλλήνων, ἦταν ἡ μεγίστη ταπείνωσις τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, ἀφιερώθηκε καί ἡ ἴδια ἐξ Ἰσου στήν νέα καλλιτεχνική τάση καί δέν ἀπαξίωσε νά στολιστῇ μέ τά ξένα κοσμήματα τοῦ παγανισμοῦ, ὥστε νά μήν ἀποκαλυφθῇ δημοσίως ὡς ψεῦτρα καί ὑποκρίτρια.

Μά καί ἡ κοσμική ἐξουσία εἶχε τό μερίδιό τῆς στήν ἀναζωογόνηση τῶν τεχνῶν. Ὑστερα ἀπό ἐκτενεῖς καί θίαιους ἀγῶνες πρὸς τά κάτω, ὁ ἄκοπος πλέον πλουτισμός ἐξύπνησε τήν ὄρεξη τῶν ἡγεμόνων γιά τήν ἐκλεπτυσμένη ἀπόλαυσή του. Ἔτσι ὑπεστήριζαν καί ἐμίσθωναν τίς τέχνες τίς δανεισμένες ἀπό τοὺς Ἕλληνες. Ἡ «ἐλεύθερη» τέχνη ὑπηρετοῦσε πλέον τοὺς προκρίτους κυρίαρχους. Ὡστε οὔτε μέ προσεκτική παρατήρηση δέν μπορούμε νά μάθωμε ποιός ἦταν περισσότερο ὑποκριτής: ὁ Λουδοβίκος ΙΔ', ὅταν πάνω στήν αὐλική σκηνή του ἐπέτρεψε τήν ἀπαγγελία τοῦ ἐλληνικοῦ μίσους πρὸς τοὺς τυράννους, ἔστω καί ὑπό τήν μορφή εὐστροφῶν στίχων, ἢ ὁ Κορνήλιος καί ὁ Ρακίνας, ὅταν εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ κυρίου τους ἐτοποθέτησαν στό στόμα τοῦ θεατρικοῦ τους ἥρωος τά πυρά τῆς ἐλευθερίας καί τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καί τῆς Ρώμης.

Μποροῦσε, ὅμως, νά ὑπάρξῃ αὐθεντική καί εἰλικρινής τέχνη ἐκεῖ ὅπου δέν μπορούσε νά ἀνθίσῃ ὡς ζωντανή ἐκφραση μιᾶς ἐλευθέρης κοινότητος πού ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τῆς; Ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκετο στήν ὑπηρεσία δυνάμεων ἐχθρικῶν πρὸς τήν ἐλεύθερη ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς κοινότητος, καί ὅπου, ἐπομένως, δέν μπορούσε παρά νά μεταφυτευθῇ αὐθαιρέτως ἀπό ξένες χώρες; Φυσικά ὄχι! Καί ὅμως, θά δοῦμε τήν τέχνη, ἀντί νά καταλύῃ τά δεσμά πού τῆς ἐπέβαλαν σεβαστοί, ἂν μή τί ἄλλο, κυρίαρχοι, ὅπως οἱ καλλιεργημένοι ἡγεμόνες καί ἡ Ἐκκλησία, νά ἐξαγοράζεται ψυχῇ τε καί σώματι ἀπό ἓνα ἀκόμη φοβερότερο κυρίαρχο, τήν βιομηχανία.

Ὁ ἐλληνικός Δίας, ὁ πατέρας τῆς ζωῆς, ἔστελνε ἓνα νέο καί ὠραῖο ἀγγελιαφόρο ἀπό τόν Ὀλυμπο στούς θεοὺς πού περιπλανῶντο στόν κόσμον, τόν θεό Ἑρμῆ. Ἦταν αὐτός ἡ δραστήρια σκέψη τοῦ

Διός. Μέ τά φτερα του αιώρειτο μεταξύ ὕψους καί βάθους, γιά νά γνωστοποιήσῃ τήν πανταχοῦ παρουσία τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ. Ἀκόμῃ καί στόν ἀνθρώπινο θάνατο ἦταν παρών, διότι συνώδευε τίς σκιές τῶν νεκρῶν στό σιωπηλό βασίλειο τῆς νύκτας. Παντοῦ, ὅπου διεκρίνετο ἐναργῶς ἡ μεγάλη ἀναγκαιότης τῆς φυσικῆς τάξεως, ὁ Ἑρμῆς δροῦσε καί ἐξεδηλοῦτο ὡς ἡ ἐκπληρωμένη θέληση τοῦ Διός.

Οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν ἕναν θεό, τόν Μερκούριο, τόν ὁποῖον παρωμοίαζαν μέ τόν ἑλληνικό Ἑρμῆ. Μά ἡ φτερωτή του πολυασχολία ἀποκοτοῦσε γι' αὐτούς μία πρακτική σημασία. Ἐγινε στά μάτια τους τό πνεῦμα τῆς ἀκατάπαυστης πολυμηχανίας τῶν παζαρευόντων καί τοκογλύφων ἐμπόρων, οἱ ὁποῖοι συνέρρεαν ἀπό κάθε ἄκρη στό κέντρο τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, γιά νά προσφέρουν στόν πλούσιο κυρίαρχό τους, μέ ἐπικερδές ἀντάλλαγμα, κάθε αἰσθησιακή ἀπόλαυση πού δέν τοῦ προσέφερε ἡ γειτονική φύση πού τόν περιέβαλλε. Ὁ Ρωμαῖος, θεωρώντας τό ἐμπόριο στήν οὐσία καί τίς ἐκδηλώσεις του, ἀνεκάλυπτε μέσα σ' αὐτό μίαν ἀπάτη, καί παρ' ὅτι μέσα στήν ὀλοένα αὐξανόμενη δίψα του γιά ἀπολαύσεις αὐτός ὁ ἐμπορόκοσμος τοῦ φαινόταν ἀναγκαῖο κακό, ἔτρεφε μία βαθειά περιφρόνηση γιά τίς πρακτικές του. Ἐτσι, ὁ Μερκούριος, ὁ θεός τῶν ἐμπόρων, ὑπῆρξε ταυτοχρόνως καί θεός τῶν ἀπατεώνων καί τῶν κατεργαρέων

Αὐτός ὁ καταφρονημένος θεός, ὅμως, ἐκδικήθηκε τελικῶς τοὺς Ρωμαῖους, καί ἀνεδείχθη στήν θέση τους κυρίαρχος τοῦ κόσμου. Τότε ἔστειψε τόν ἑαυτό του μέ τό φωτοστέφανο τῆς χριστιανικῆς ὑποκρισίας καί ἐστόλισε τό στήθος του μέ τά ἄψυχα διακριτικά τῶν ἀπονεκρωμένων ἱποτικῶν διασήμεων τῆς ἐποχῆς τῆς φεουδαρχίας. Ἐτσι, ἔχετ' ἐμπρός σας τόν Θεό τοῦ σημερινοῦ κόσμου, τόν ἱερό καί ἀρχοντικώτατο Θεό τοῦ 5%, τόν ἀφέντη καί ὀργανωτή τῆς σημερινῆς μας τέχνης. Τόν βλέπετε ἐμπρός σας μέ σάρκα καί ὀστά στό πρόσωπο τοῦ θρησκομανοῦς Ἀγγλου τραπεζίτη – τοῦ ὁποῖου ἡ κόρη παντρεύτηκε ἕναν κατεστραμμένο ἱππότη τῆς περικνημίδος – πού φροντίζει νά τραγουδοῦν στό σαλόνι του οἱ πρῶτες φωνές τῆς ἰταλικῆς ὄπερας – θεβαίως, σέ καμμία περίπτωση τήν ἱερή Κυριακή – μονον καί μόνον γιά νά ἔχῃ τήν φήμῃ ὅτι πληρώνει τοὺς τραγουδιστές γι' αὐτό περισσότερο ἀπ' ὅσα τό θέατρο. Αὐτός εἶναι ὁ Μερκούριος, καί εὐπειθής ὑπηρέτριά του εἶναι ἡ σύγχρονη τέχνη.

Αὕτη εἶναι ἡ τέχνη, ὅπως ἐμφανίζεται σήμερα σέ ὀλόκληρο τόν πολιτισμένο κόσμο. Ἡ πραγματική της οὐσία εἶναι ἡ βιομηχανία, ὁ ἠθικός σκοπός της τό χρηματικό κέρδος καί ἡ αἰσθητική της

πρόφαση ή διασκέδαση τῶν ἀργοσχόλων Ἀπό την καρδιά τῆς σύγχρονης κοινωνίας μας, ἀπό τό κέντρο τῆς κυκλικῆς τῆς περιστροφῆς καί ἀπό τήν χρηματική κερδοσκοπία σέ ὅλο τῆς τό μεγαλεῖο ἀντλεῖ ἡ τέχνη μας τόν χυμό τῆς ζωῆς τῆς. Δανεῖζεται μία ἀκαρδῆ χάρη ἀπό τὰ ἄψυχα ὑπολείμματα τῆς μεσαιωνικῆς ἱπποτικῆς συμβατικότητος, καί ἀπό ἐκεῖ καταδέχεται νά κατεβῇ —μέ μία φαινομενική χριστιανικότητα πού δέν περιφρονεῖ ἀκόμη καί τόν ὀβολό τοῦ φτωχοῦ — στά βάθη τοῦ προλεταριάτου, διαφθείροντας, ἐξαχρειώνοντας καί ἀπανθρωπίζοντας ὅλα ἐκεῖνα στά ὁποῖα διαχέει τό δηλητήριο τοῦ χυμοῦ τῆς ζωῆς τῆς.

Ἡ ἀγαπημένη τῆς θέσις εἶναι στό θέατρο, ὅπως ἀκριβῶς καί τῆς ἑλληνικῆς τέχνης κατά τήν ἀνθησή τῆς. Φυσικά, ἔχει κάθε δικαίωμα στό θέατρο, διότι ἀποτελεῖ τήν ἔκφραση τῆς σημερινῆς δημόσιας ζωῆς γιά τό παρόν Ἡ σύγχρονη θεατρική μας τέχνη ἐκπροσωπεῖ τό κυρίαρχο πνεῦμα τῆς δημόσιας ζωῆς. Τό ἐκφράζει καί τό διαδίδει καθημερινῶς —ὅπως δέν ἔκανε καμμία ἄλλη τέχνη— ἐτοιμάζοντας τίς ἐορτές τῆς, βράδυ μέ βράδυ, σχεδόν σέ κάθε πόλη τῆς Εὐρώπης. Χαρακτηρίζει, λοιπόν, τό ἄνθος τῆς κουλτούρας μας ἡ διάδοση τῆς δραματικῆς τέχνης, ὅπως ἔχαρακτήριζε καί ἡ ἑλληνική τραγωδία τό ἀποκορύφωμα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Μά τό σημερινό εἶναι τό ἄνθος τῆς σήψεως μιᾶς κούφιας, ἐνάντιας στήν φύση καί ἄψυχης τάξεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καί σχέσεων

Αὕτη τήν τάξη πραγμάτων, δέν χρειάζεται νά τήν χαρακτηρίσουμε ἐδῶ εἰδικότερα. Ἀρκεῖ μόνον νά ἐξετάσουμε τό ἀληθινό περιεχόμενο καί τήν δημόσια δράσι τῆς τέχνης μας, καί ἰδιαίτερώς τῆς θεατρικῆς, γιά νά διακρίνουμε μέσα σ' αὐτήν τό κυρίαρχο πνεῦμα τοῦ κοινοῦ, ὅπως σ' ἕναν ἀκριβή καθρέπτη. Διότι ἕνας τέτοιος καθρέπτης ὑπῆρξε πάντοτε ἡ δημόσια τέχνη.

Ἔτσι, στήν δημόσια θεατρική μας τέχνη δέν διακρίνουμε μέ κανένα τρόπο τό ἀληθινό δράμα, αὐτό τό μοναδικό, ἀδιαχώριστο, μεγάλο καλλιτέχνημα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τό θέατρό μας προσφέρει ἀπλῶς τόν κατάλληλο χῶρο γιά τίς δελεαστικές, κατακερματισμένες καί μόλις ἐπιφανειακῶς συνδεδεμένες καλλιτεχνικές παραστάσεις, ἢ μᾶλλον τεχνητές παραστάσεις. Τό θέατρό μας εἶναι ἀνάξιο νά ἀνταπεξέλθῃ στήν οὐσιαστική ἔνωση ὅλων τῶν κλάδων τῆς τέχνης σέ μία ἀνώτατη τελειοποιημένη ἔκφραση, ὅπως τό ἀληθινό δράμα. Αὐτό φαίνεται στόν διαχωρισμό δράματος καί ὀπερας, πού ἀπομακρύνει τήν ἐξιδανικευτική ἔκφραση τῆς μουσικῆς

ἀπό τό δράμα, καθώς καί τήν οὐσία καί τήν ὑψηλή διανοητική δύναμη τοῦ ἀληθινοῦ δράματος ἀπό τήν ὄπερα. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, οὐσιαστικῶς τό δράμα δέν μπορεί νά ἀνυψωθῇ ποτέ σέ ἰδανική ποιητική ἔκσταση. Πρέπει, ἀντιθέτως, νά πέσῃ —ἐξ αἰτίας τῆς πενίας τῶν ἐκφραστικῶν μέσων— ἀπό τό ὕψος στό βάθος, ἀπό τό θερμό στοιχεῖο τοῦ πάθους στό ψυχρό τῆς ραδιουργίας, δίχως νά ἀναφερθοῦμε στήν πρόσκαιρη ἐπιρροή μιᾶς ἀνήθικης δημοσιότητος. Ἡ ὄπερα, τέλος, ἐγίνε ἓνα χάος ἀπό ἀνακατωμένα καί ἀνεμίζοντα νοητικά στοιχεῖα, στερημένα συνοχῆς, ἀπό τά ὁποῖα μπορεί κατὰ τήν κρίση του νά διαλέξῃ ὁ καθένας ὅποιο ταιριάζει καλύτερα στίς προσλαμβάνουσες τῆς αἰσθητικῆς του, π.χ. τό κομψό ἄλμα μιᾶς χορεύτριας, τήν ριποκίνδυνη φιοριτούρα ἑνός τραγουδιστῆ, τήν λάμψη ἑνός διακοσμητικοῦ σκηνικοῦ στοιχείου ἢ τήν ἐκπληκτική ἔκρηξη ἑνός ὀρχηστρικοῦ ἡφαιστείου. Μήπως δέν διαβάζουμε σήμερα ὅτι κάποια ὄπερα εἶναι ἓνα ἀριστούργημα, ἐπειδὴ περιέχει πολλές ὥραϊες ἄριες καί ντουέττα, ἢ ὅτι ἡ ἐνορχήστρωση ἦταν ἐξοχη, κλπ; Ὁ σκοπός, ὅμως, πού εἶναι δυνατόν νά δικαιώσῃ τήν χρήση τόσο ποικίλων μέσων, ὁ μέγας δραματικός σκοπός, δέν ἀπασχολεῖ κανέναν

Τέτοιες κρίσεις εἶναι στενοκέφαλες, μά ἀληθινές. Δείχνουν σαφῶς τί ἀπασχολεῖ τόν ἀκροατή. Ὑπάρχει, ἄλλωστε, ἓνα μεγάλο πλῆθος δημοφιλῶν καλλιτεχνῶν πού δέν ἀρνοῦνται ὅτι δέν ἔχουν μεγαλύτερη φιλοδοξία ἀπό τό νά ἱκανοποιοῦν κάθε στενοκέφαλο ἀκροατή. Ἐχουν δίκαιο στό ὅτι, ὅταν ἓνας πρίγκηπας ἔρχεται στό θέατρο ὕστερα ἀπό ἓνα κουραστικό δεῖπνο, ἓνας τραπεζίτης ἀπό μία ἐκνευριστική κερδοσκοπία καί ἓνας ἐργάτης ἀπό τόν ἐξαντλητικό καθημερινό του κάματο, θέλουν νά ξεκουραστοῦν, νά ἀφαιρεθοῦν, νά διασκεδάσουν, καί ὄχι νά κουραστοῦν καί νά καταληφθοῦν ἐκ νέου ἀπό ἀγωνία. Αὐτός ὁ λόγος εἶναι τόσο καθηλωτικῶς εἰλικρινής, ὥστε τό μόνο πού μπορούμε νά ἀντιτάξουμε εἶναι ὅτι θά μπορούσαν νά χρησιμοποιήσουν ὅποιοδήποτε ἄλλο μέσο γι' αὐτόν τό σκοπό, ἀντί νά μεταχειρίζονται ὡς ἐργαλεῖο καί πρόφαση τήν τέχνη. Πάνω σ' αὐτό, ὅμως, θά ἀντέτεινε κανεῖς ὅτι, ἂν δέν χρησιμοποιοῦσαν τήν τέχνη κατ' αὐτόν τόν τρόπο, αὐτή θά ἐξηφανίζετο ἐντελῶς καί δέν θά ἐνεφανίζετο πλέον καθόλου στήν δημόσια ζωή, ὥστε ὁ καλλιτέχνης δέν θά εἶχε πλέον λόγους ὑπάρξεως.

Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη τό κάθε τι εἶναι ἀξιοθρήνητο, ἀλλά τίμιο, ἀληθινό καί εἰλικρινές· πολιτισμένος ἐξευτελισμός, μοντέρνα χρι-

στιανική ήλιθιότητα!

Τί λέμε, όμως, εμπρός στά αδιάψευστα περιστατικά και στίς υποκριτικές προφάσεις κάποιων ήρώων της τέχνης μας, τών οποίων τό όνομα βρίσκεται στην ήμερήσια διάταξη, όταν παίρνουν την μελαγχολική όψη του πραγματικού καλλιτεχνικού πάθους; Ή όταν σκαρφίζονται ιδέες, χρησιμοποιούν βαθιές σχέσεις, υποκρίνονται θίαιες συγκινήσεις και σείουν ούρανό και γή; Ή, μέ λίγα λόγια, όταν ενεργούν έτσι, όπως ισχυρίζονται οί περιπλανώμενοι καλλιτέχνες πώς δέν θά έπρεπε νά ενεργούμε γιά νά ξεφορτωθούμε την πραγματία μας; Τί λέμε, όταν τέτοιοι ήρωες στην πραγματικότητα δέν θέλουν άπλώς νά μάς διασκεδάσουν, μά και νά μπουν οί ίδιοι σέ κίνδυνο κουράζοντάς μας, έτσι ώστε νά μπουρν νά μετρούν ως βαθύνοες; Όταν μέ αυτόν τόν τρόπο παραιτούνται οίκειοθελώς από μεγάλα κέρδη —και μονάχα ένας πλούσιος είναι σέ θέση νά τό κάνη αυτό— και μάλιστα βάζουν οί ίδιοι χρήματα γιά τά έργα τους, πραγματοποιώντας έτσι την ανώτατη σύγχρονη αυτοθυσία; Πρός τί αυτή ή τεράστια πολυτέλεια; Μά φυσικά, ύπάρχει και κάτι άλλο έκτός από τά χρήματα. Ύπάρχει αυτό πού μπουρούμε και σήμερα νά τό αποκτήσωμε άνάμεσα σέ άλλες απολαύσεις χάρις στό χρήμα: ή δόξα! Ποιά δόξα μπουρεί νά αποκτηθί από την δημόσια τέχνη μας; Ή δόξα της ίδιας της δημοσιότητας, γιά την όποία φτιάχτηκε αυτή ή τέχνη και την όποία μπουρεί νά πλησιάση ό φιλόδοξος μόνον ύπακούοντας στίς χυδαίες της αξιώσεις. Έτσι έξαπατεί τόν έαυτό του και τό ακροατήριο προσφέροντας ένα πολύχρωμο καλλιτέχνημα, και τό ακροατήριο έξαπατεί μέ την σειρά του αυτόν και τόν έαυτό του χαρίζοντάς του έπευφημίες. Αυτή, όμως, ή άμοιβαία άπάτη είναι άνάκλασις της μεγάλης άπάτης της σύγχρονης δόξας, άφού άλλωστε γνωρίζουμε νά καλύπτουμε τά έγώιστικά μας πάθη μέ ωραία κεφαλαιώδη ψέματα, όπως ό πατριωτισμός, ή τιμή, ή νομιμότης, κ.ά.

Μά από πού προέρχεται ή όλόπλευρη άνάγκη γιά την άπάτη αυτήν; Από τό ότι όλες οί ιδέες και οί άρετές ύπάρχουν στην συνείδηση της σημερινής μας κοινωνίας, άν όχι ως άρετές, τουλάχιστον ως τύψεις. Όσο βέβαιη είναι ή ύπαρξις του ευγενοús και του άληθινοú, άλλο τόσο βέβαιη είναι και ή ύπαρξις της άληθινής τέχνης. Τά μεγαλύτερα και ευγενέστερα πνεύματα —μπροστά στά όποια θά έγονάτιζαν ευχαρίστως άδελφωμένοι ό Αίσχύλος και ό Σοφοκλής— έχουν ύψώσει την φωνή τους έδω και αιώνες μέσα

στήν ἔρημο. Ἐμεῖς τὰ ἀκούσαμε, καί οἱ κραυγές τους ἀκόμη ἤχουν στά αὐτιά μας. Ἔχουμε, ὁμως, σθήσει τόν ἀντίλαλο τῆς κραυγῆς τους ἀπό τίς μάταιες καί χυδαῖες καρδιές μας. Τρέμουμε ἐμπρός στήν φήμη τους, καί γελοῦμε ἐμπρός στήν τέχνη τους. Τοὺς ἐπιτρέψαμε νά γίνουν ἐξέχοντες καλλιτέχνες, ἀλλά τοὺς ἐμποδίσαμε νά δημιουργήσουν ἓνα ἔργο τέχνης. Διότι δέν μποροῦν νά δημιουργήσουν μόνοι τους τό μεγάλο, πράγματι μοναδικό ἔργο τέχνης. Πρέπει νά συνεργαστοῦμε καί ἐμεῖς γι' αὐτό! Ἡ τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου καί τοῦ Σοφοκλῆ εἶναι τό ἔργο ὁλόκληρης τῆς Ἀθήνας.

Σέ τί χρησιμεύει, λοιπόν, ἡ δόξα στοὺς εὐγενεῖς καλλιτέχνες; Σέ τί χρησίμευσε σέ μᾶς τό ὅτι ὁ Σαίξπηρ μᾶς προσέφερε, σάν δευτέρος Δημιουργός, τόν ἀτελείωτο πλοῦτο τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσεως; Σέ τί χρησίμευσε σέ μᾶς τό ὅτι ὁ Μπετόβεν ἐδάνεισε στήν μουσική τήν ἀνδρεία, ἀνεξάρτητη ποιητική δύναμη; Ρωτήστε τίς ἄθλιες φιγούρες τοῦ θεάτρου σας ἢ τοὺς ψευδο-τραγουδιστές τῆς ὄπερας, καί θά λάβετε τήν ἀπάντηση. Μά χρειάζεται κατ' ἀρχήν νά ρωτήσετε; Ὅχι, βεβαίως! Τό γνωρίζετε ἄλλωστε ἀρκετά καλά. Διότι κι ἐσεῖς δέν θέλατε τίποτε διαφορετικό, καί ἀπλῶς κάνατε ὅτι δέν τό ξέρατε!

Τί εἶναι, λοιπόν, ἡ τέχνη σας, τί εἶναι τό δρᾶμα σας;

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Φεβρουαρίου (1848) στό Παρίσι ἀπέσπασε ἀπό τὰ θεάτρα τήν δημόσια προσοχή, καί πολλά ἀπό αὐτά κινδύνευσαν νά διακόψουν τήν λειτουργία τους. Μετά τίς ἡμέρες τοῦ Ἰουνίου, ὁ Καβαινιακ, ἐπιφορτισμένος μέ τήν διατήρηση τῆς ὑπάρχουσας κοινωνικῆς τάξεως, τὰ βοήθησε ἐξασφαλίζοντας εἰσφορές γιά τήν ἐπιβίωσή τους. Γιατί; Διότι μέ τό κλείσιμο τῶν θεάτρων ἡ ἀνεργία θά προκαλοῦσε τήν διόγκωση τοῦ προλεταριάτου. Αὐτό, ἐπομένως, ἦταν τό μοναδικό κρατικό ἐνδιαφέρον γιά τό θέατρο! Τό κράτος ἀποβλέπει μέσω τοῦ θεάτρου στήν βιομηχανική προπαρασκευή. Ταυτοχρόνως, ἀποβλέπει καί σέ μία ἐξασθένηση τοῦ πνεύματος, μίαν ἀπορρόφηση τῶν κραδασμῶν καί ἓνα ἀποτελεσματικό μέσο ἀποπροσανατολισμοῦ τῆς ἐπικίνδυνης δραστηριότητος πού προκαλεῖ ἡ ἐνθουσιασμένη ἀνθρώπινη διάνοια, διάνοια πού μέσα στήν βαθύτερή της μελαγχολία ἐπαῶζει τὰ μέσα μέ τὰ ὅποια ἡ ἀτιμασμένη ἀνθρώπινη φύσις θά ξαναβρῇ τόν ἑαυτό της. Ἔστω καί ἂν αὐτό συμβῇ εἰς θάρος τῆς ὑπάρξεως τῶν θεατρικῶν μας ἰδρυμάτων.

Λοιπόν, αὐτό τό ἐνδεχόμενο θεωρεῖται πραγματικά ἀπαράδεκτο, καί στήν εἰλικρίνεια αὐτῆς τῆς ἐξομολογήσεως ὀφείλονται οἱ

ὁδυρμοί τῆς σύγχρονης καλλιτεχνικῆς κοινωνίας μας καί τό μῖσος τῆς πρὸς τὴν ἐπανάσταση. Ποιό, ἄραγε, εἶναι τό κοινό σημεῖο αὐτῶν τῶν ἀνησυχιῶν καί κατηγοριῶν μέ τὴν τέχνη;

Ἄς συγκρίνουμε, λοιπόν, τὴν δημόσια τέχνη τῆς σύγχρονης Εὐρώπης στὰ κύρια σημεῖα τῆς μέ τὴν δημόσια τέχνη τῶν Ἑλλήνων, ὥστε νά μπορέσουμε νά δοῦμε καθαρά τὴν χαρακτηριστικὴ διαφορὰ πού ὑπάρχει μεταξύ τους. Ἡ δημόσια τέχνη τῶν Ἑλλήνων, πού ἔφτασε στό ἀποκορύφωμά της μέσα ἀπὸ τὴν τραγωδία, ἦταν ἡ ἔκφραση τῆς βαθύτατης καί εὐγενέστερης λαϊκῆς συνειδήσεως. Τό βαθύτατο καί εὐγενέστατο τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεώς μας εἶναι ἡ καθαρὴ ἀντίθεση, ἡ ἄρνηση τῆς σύγχρονης δημόσιας τέχνης. Γιά τοὺς Ἑλληνες, ἡ παράστασις μιᾶς τραγωδίας ἦταν μία θρησκευτικὴ ἑορτή, καί στὴν σκηνὴ ἐκινουῦντο οἱ θεοί, πού δώριζαν στοὺς ἀνθρώπους τὴν σοφία τους. Ἡ κακὴ μας συνείδηση ὑποβιβάζει τόσο χαμηλὰ τό θέατρο στὴν δημόσια ἀντίληψη, ὥστε εἶναι πλεόν ὑπόθεση τῆς ἀστυνομίας ἡ παρεμπόδιση τῆς ἐνασχολήσεως τοῦ θεάτρου μέ θρησκευτικὰ θέματα, πρᾶγμα πού χαρακτηρίζει τόσο τὴν θρησκεία, ὅσο καί τὴν τέχνη μας. Στούς μεγάλους χώρους τοῦ ἀμφιθεάτρου συνενυρίσκετο κατὰ τὴν διάρκεια τῶν παραστάσεων ὁλόκληρος ὁ λαός. Στὰ ἐπίσημα θεατρά μας, ὅμως, ἐμφανίζεται μόνον ἡ προνομιοῦχος τάξις. Τὰ καλλιτεχνικὰ ἐργαλεῖα του, ὁ Ἕλληνας τὰ ἀντλοῦσε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα ἀνώτατης κοινωνικῆς μορφώσεως, ἐνῶ ἐμεῖς τὰ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὴν βαθύτατη κοινωνικὴ μας βαρβαρότητα. Ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἑλλήνα τὸν προώριζε, ἀπὸ τὴν πρώτη του νεότητα κι ὅλας, γιὰ ἀντικείμενο καλλιτεχνικῆς ἐπεξεργασίας καί φυσικῶν καί πνευματικῶν ἀπολαύσεων Ἡ ἡλίθια ἀνατροφή μας μᾶς προορίζει μόνον γιὰ τὸν μέλλοντα βιομηχανικὸ βιοπορισμὸ καί μᾶς διδάσκει μία γελοία, καί ὅμως αὐτάρεσκη, εὐχαρίστηση προερχομένη ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀδεξιότητά μας. Μᾶς ἐπιτρέπει τὴν εὕρεση τῶν ἀντικειμένων ὅποιασδήποτε καλλιτεχνικῆς διασκεδάσεως μόνον ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας, μέ τὴν ἴδια σχεδόν ἀπαίτηση τοῦ ἀκόλαστου πού ἀποζητᾷ τὴν ἐφήμερη ἐρωτικὴ ἀπόλαυση στό πρόσωπο μιᾶς πόρνῃς. Ἔτσι, ὁ Ἕλληνας ἦταν ὁ ἴδιος ἡθοποιός, τραγουδιστής καί χορευτής. Ἡ συνεργασία του στό ἀνέβασμα μιᾶς τραγωδίας ἦταν γι' αὐτόν ἡ ἀνώτατη ἀπόλαυση τοῦ ἴδιου τοῦ καλλιτεχνήματος. Δικαίως ἀποτελοῦσε γι' αὐτόν διάκριση τό δικαίωμα συμμετοχῆς σ' αὐτὴν τὴν ἀπόλαυση, μέσα ἀπὸ τὴν ὁμορφιά καί τὴν μὀρφωση. Ἐμεῖς ἐκπαιδεύουμε ἓνα ὠρισμένο μέρος

τοῦ κοινωνικοῦ προλεταριάτου —τό ὁποῖο, θεβαίως, ὑπάρχει σέ κάθε καθεστῶς— γιά τήν δικιά μας διασκέδαση. Ἡ θολή ματαιότης, ἡ φιλαρέσκεια καί, κάτω ἀπό ὀρισμένες προϋποθέσεις, ἡ ἀναμονή ἑνός γρήγορου πλουτισμοῦ πυκνώνουν τίς γραμμές τοῦ θεατρικοῦ προσωπικοῦ μας. Ἐνῶ ὁ Ἕλληνας καλλιτέχνης, ἐκτός ἀπό τήν ἀπόλαυση τοῦ καλλιτεχνήματος, ἀμοιβόταν μέ τήν ἐπιτυχία καί τήν δημόσια ἀναγνώριση, ὁ σύγχρονος καλλιτέχνης προσλαμβάνεται καί πληρώνεται. Ἐτσι, φτάσαμε στό σταθερό καί ἔντονο χαρακτηριστικό τῆς οὐσιαστικῆς διαφορᾶς. Ὅτι, δηλαδή, ἡ ἑλληνική δημόσια τέχνη ὑπῆρξε πράγματι τέχνη, ἐνῶ ἡ δική μας ἀπλό καλλιτεχνικό ἐπάγγελμα.

Ὁ καλλιτέχνης, πέρα ἀπό τόν ἄμεσο σκοπό του, ἀπολαμβάνει τό ἴδιο του τό ἔργο, τήν ἐπεξεργασία καί τήν διαμόρφωση τοῦ ὕλικου. Ἡ περάτως τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ γι' αὐτόν χαρωπή καί ἱκανοποιητική ἀσχολία, καί ὄχι βαρειά ἐργασία. Γιά τόν χειρῶνακτα ἀξία ἔχει μόνον τό ἀποτέλεσμα τοῦ κόπου του καί τό κέρδος ἀπό τήν ἐργασία του. Ἡ ἀσχολία του δέν τόν εὐχαριστεῖ, καί ἀποτελεῖ γι' αὐτόν ἀπλῶς ἓνα θάρος καί μίαν ἀναπόφευκτη ἀναγκαιότητα, τήν ὁποία εὐχαρίστως θά φόρτωνε σέ κάποια μηχανή. Μόνον ἡ ἀνάγκη μπορεῖ νά τόν καθηλώσῃ στήν ἐργασία του. Γι' αὐτό καί δέν παρעυρίσκεται μέ τό πνεῦμα, μά μένει ἀπερίσπαστος στόν σκοπό του, τόν ὁποῖο θέλει νά φτάσῃ ὅσο γρηγορότερα μπορεῖ. Ἄν, λοιπόν, ὁ ἀπώτερος σκοπός τοῦ χειρῶνακτος εἶναι μόνον ἡ ἱκανοποίησις τῶν προσωπικῶν ἀναγκῶν του —π.χ. ἡ κατασκευή τοῦ σπιτιοῦ του, τῶν ἐργαλείων του, τοῦ ρουχισμοῦ του, κλπ.—, μέ τό νά ἀρέσκεται ἀποκλειστικῶς στά χρήσιμα γι' αὐτόν ἀντικείμενα, θά γεννηθῇ βαθμιαίως μέσα του ἡ ἐπιθυμία μιᾶς τέτοιας ἐπεξεργασίας τοῦ ὕλικου, ὥστε νά ἀνταποκρίνεται στό προσωπικό του γούστο. Μετά ἀπό τήν ἐξασφάλιση τῶν χρειωδῶν, καί ἐφ' ὅσον δέν θά κατευθύνεται πλέον σέ ἐπείγουσες ἀνάγκες, τό ἔργο του θά ἀνυψωθῇ ἀπό μόνον του σέ καλλιτεχνικό. Ἄν, ὅμως, παραδόσῃ τό προϊόν τῆς ἐργασίας του σέ κάποιον ἄλλο, θά ἀπομείνῃ σ' αὐτόν μόνον ἡ ἀφηρημένη χρηματική του ἀξία, καί ἡ ἀσχολία του ἀποκλείεται νά ὑψωθῇ πάνω ἀπό τόν μηχανικό χαρακτήρα της. Θά σημαίνη γι' αὐτόν μονάχα κόπο καί πικρή, σκληρή ἐργασία. Αὐτό τό τελευταῖο εἶναι καί τό ριζικό τοῦ σκλάβου τῆς βιομηχανίας. Τά σημερινά ἐργοστάσια μᾶς δίνουν τήν ἐλεεινή εἰκόνα τοῦ βαθύτατου ἀνθρώπινου ἐξευτελισμοῦ. Τήν εἰκόνα ἑνός μόνιμου, σωματικῶς καί πνευματικῶς θανατηφόρου μόχθου, δίχως

ὄρεξη καὶ ἀγάπη καὶ σχεδὸν δίχως σκοπό.

Ἡ θλιθερὴ ἐπίδρασις τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν μπορεῖ νά παραγνωριστῇ οὔτε ἐδῶ. Διότι αὐτός ἐτοποθέτησε τὸν σκοπό τοῦ ἀνθρώπου ὀλοκληρωτικῶς ἔξω ἀπὸ τὴν γῆϊν ὑπαρξή του καὶ διεκήρυξε ἕναν καὶ μόνο στόχο, τὸν ἀπόλυτο, ἔξωανθρώπινο Θεό. Ἔτσι, ἡ ζωὴ μπορούσε νά εἶναι ἀντικείμενο ἀνθρώπινης φροντίδος μόνον ὡς πρὸς τίς ἀπολύτως ἀπαραίτητες ἀνάγκες. Διότι, ἐφ' ὅσον ἀποκτήσαμε τὴν ζωὴ, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά τὴν διατηρήσωμε, ἕως ὅτου μᾶς λυτρώσει ὁ Θεός ἀπὸ τὸ βάρος της, συμφώνως πρὸς τὴν κρίσιν του. Μὲ κανέναν τρόπο, ὅμως, οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς δὲν θά ἔπρεπε νά ἀφυπνίσουν κάποια ὄρεξη γιὰ συνειδητὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται πρὸς ἱκανοποίησίν της. Μόνον ὁ ἀφηρημένος σκοπὸς τῆς πενιχρῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς εἶναι δυνατόν νά δικαιολογήσῃ κάποιες φυσικὲς ἀσχολίες μας. Ἔτσι, σέ ἕνα σύγχρονο ἐργοστάσιο βάμβακος βλέπουμε μὲ φρίκη προσωποποιημένο ὀλόκληρο τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ.

Γιὰ χάριν τῶν πλουσίων, ὁ Θεός ἐγίνε βιομηχανία πού προσφέρει τὴν ζωὴν στοὺς φτωχοὺς χριστιανούς ἐργάτες, μόνον μέχρι τὴν στιγμή, ὅμως, πού οἱ οὐράνιοι ἐμπορικοὶ ἀστερισμοὶ θά νοιώσουν τὴν φιλόφρονη ἀναγκαιότητα τοῦ νά τοὺς ἀποπέμψουν σέ ἕναν καλύτερο κόσμον.

Τό καθ' ἑαυτὸ ἐπάγγελμα δὲν τὸ γνώριζε ὁ Ἕλληνας. Αὐτός ὁ προσπορισμὸς τῶν ὑποχρεωτικῶν, ζωτικῶν ἀναγκῶν, ὅπως λέμε, πού κυριολεκτικῶς διαμορφώνει τίς φροντίδες τῆς ἰδιωτικῆς καὶ δημόσιας ζωῆς μας, γιὰ τὸν Ἕλληνα δὲν ἐφαίνετο ποτέ ὡς ἀντάξιο ἰδιαίτερης καὶ συνεχοῦς προσοχῆς ἀντικείμενο. Τὸ πνεῦμα ζοῦσε μόνον μέσα στὴν δημοσιότητα καὶ τὴν κοινωνικὴ συναναστροφή. Οἱ ἀνάγκες αὐτῆς τῆς δημοσιότητος συνιστοῦσαν τὴν κύρια φροντίδα του, τὴν ὁποία ἱκανοποιοῦσε ὁ πατριώτης, ὁ δημόσιος ἄνδρας, ὁ καλλιτέχνης, καὶ ὄχι ὁ χειρῶναξ. Γιὰ νά μοιραστῇ τίς ἀπολαύσεις τῆς κοινωνικότητος, ἐξήρχετο ὁ Ἕλληνας ἀπὸ μία ἀπλῆ, σεμνὴ οἰκογενειακὴ ζωὴ. Θά ἦταν ἄτιμο καὶ ποταπὸ γι' αὐτόν νά ἀγάλλεται πίσω ἀπὸ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς τοίχους τοῦ ἰδιωτικοῦ παλατιοῦ του καὶ νά ἀπολαμβάνει τὴν μαλθακὴ ἡδονὴ καὶ τὴν ἀφθονία, πρᾶγμα πού, ὅμως, ἀποτελεῖ σήμερα τὸ μοναδικὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς ἑνός χρηματιστηριακοῦ ἥρωος. Διότι ἐδῶ ἀκριβῶς ξεχωρίζει ὁ Ἕλληνας ἀπὸ τὸν ἐγωϊστικὸ ἀνατολίτη θάρβαρο. Τὴν σωματικὴ του περιποίηση, τὴν πραγματοποιοῦσε στά κοινά, δημό-

σια λουτρα και γυμναστήρια. Ἡ ἀπλῆ, ευγενὴς ἐνδύμασις ἦταν ἀντικείμενο καλλιτεχνικῆς φροντίδος, κυρίως τῶν γυναικῶν. Ἐκεῖ ὅπου προσέκρουε κάτι στὴν ἀναγκαιότητα τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας, ἦταν φυσικό νά νικήσῃ ἡ καλλιτεχνική του πλευρά καὶ νά τό ὑψώσῃ σέ τέχνη. Τούς χονδροειδέστερους οἰκιακοὺς χειρισμοὺς τούς ἀπεμάκρυνε ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, καὶ τούς ἀνέθετε στοὺς σκλάβους.

Αὐτοὶ οἱ σκλάβοι ἔγιναν, λοιπόν, ὁ μοιραῖος ἄξονας τοῦ πεπρωμένου ὅλου τοῦ κόσμου. Ὁ σκλάβος ἀπέδειξε μέσα ἀπὸ τὴν κατ' ἀνάγκην ἀπλὴ ὑπαρξή του τὴν ματαιότητα καὶ παροδικότητα κάθε ὁμορφιάς καὶ δυνάμεως τοῦ μερικοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἀπέδειξε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο διὰ παντός ὅτι «ἡ ὁμορφιά καὶ ἡ δύναμη ὡς βασικά στοιχεῖα τῆς δημόσιας ζωῆς τότε μόνον μποροῦν νά ἀποκτήσουν μία μακάρια διάρκεια, ὅταν ἀποτελοῦν κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων»

Δυστυχῶς ὁμως, μέχρι σήμερα ἀρκεστήκαμε σέ αὐτὴν τὴν ἀπόδειξη. Στὴν πραγματικότητα, ἡ αἰώνια ἐπανάσταση τῆς ἀνθρωπότητας ἐκδηλώνεται σχεδὸν ἀποκλειστικά στὸ πνεῦμα τῆς ἀντιδράσεως. Ὑπεβίβασε τὸν ὥραιο καὶ ἐλεύθερο ἄνθρωπο στὸ ἐπίπεδο τῆς δουλείας. Ὁ σκλάβος δὲν ἔγινε ἐλεύθερος, ὁ ἐλεύθερος, ὁμως, ἔγινε σκλάβος.

Γιὰ τὸν Ἕλληνα ἐλεύθερος δὲν ἦταν παρά μόνον ὁ ὥραιος καὶ δυνατός ἄνθρωπος, καὶ αὐτός ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ὅ,τι ὑπῆρξε ἔξω ἀπὸ τὸν Ἕλληνα ἄνθρωπο, ἔξω ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἱερέα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἦταν γι' αὐτὸν βάρβαρο, καὶ ἂν τὸν ὑπηρετοῦσε, ἦταν ὑπόδουλο. Δικαίως ὁ μὴ-Ἕλληνας ἐχαρκτηρίζετο στὴν πραγματικότητα βάρβαρος καὶ σκλάβος. Ὅμως, δὲν ἔπαυε νά εἶναι ἄνθρωπος, καὶ ἡ θαρραρότης καὶ σκλαβιά του δὲν ἦταν ἡ φύση του, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε τὴν μοῖρα του καὶ τό ἁμάρτημα τῆς ἱστορίας πάνω στὴν φύση του αὐτή. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐμφανίζεται καὶ σήμερα τό ἁμάρτημα τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν ἀπὸ ὑγιέστατους λαοὺς καὶ σέ ὑγιεινότατο κλίμα γεννῶνται ἄθλιοι καὶ σακάτες. Αὐτό τό ἱστορικό ἁμάρτημα, ὁμως, ἐπρόκειτο νά ἐξασκηθῇ συντόμως καὶ πάνω στὸν ἴδιο τὸν ἐλεύθερο Ἕλληνα. Ἐφ' ὅσον δὲν ἦταν ζωντανό στοὺς λαοὺς τό συναίσθημα τῆς ἀπόλυτης ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ἡ ὑποδούλωση τοῦ Ἕλληνα ἀπὸ τοὺς βαρβάρους ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νά προκαλέσῃ τό τέλος τῆς ἐλευθερίας, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ὁμορφιάς του. Ἐτσι

λοιπόν, ἔμελλε νά νοιώσουν τα διακοσια ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, τα ριγμένα καί ἀνακατωμένα μέσα στήν ρωμαϊκή κυριαρχία, ὅτι, μόλις παύσουν νά εἶναι ὅλοι ἐλεύθεροι καί εὐτυχισμένοι, πρέπει νά γίνουν ὅλοι τό ἴδιο ὑπόδουλοι καί ἐλεεινοί.

Καί πράγματι, μέχρι τήν σημερινή ἡμέρα μένουμε ὅλοι σκλάβοι, μέ μόνη παρηγοριά τήν γνώση πώς καί οἱ ἄλλοι εἶναι τό ἴδιο. Σκλάβοι, τούς ὁποίους κάποτε οἱ Ἀπόστολοι καί ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος συνεβούλευσαν νά ὑπομένουν καρτερικῶς ἕνα ἄθλιο εἶναι μέ ἀντάλλαγμα ἕνα καλύτερο ἔσεσθαι. Σκλάβοι, τούς ὁποίους σήμερα οἱ τραπεζίτες καί οἱ βιομήχανοι διδάσκουν νά ἀναζητοῦν τόν σκοπό τῆς ὑπάρξεώς τους στήν καθημερινή, χειρωνακτική βιοποριστική ἐργασία. Ἀπελευθερωμένος ἀπό τήν δουλεία αὐτήν, αἰσθανόταν στήν ἐποχή του μόνον ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος κατήυθηνε σάν φιλήδονος εἰδωλολάτρης δεσπότης τήν ἐπίγεια ζωή τῶν εὐπιστων ὑπηκόων του, τήν ὁποία τούς παρουσίαζε ὡς ἄχρηστη. Ἐλεύθερος αἰσθάνεται σήμερα —σχετικῶς, τοῦλάχιστον, πρὸς τό πνεῦμα τῆς δημόσιας σκλαβιάς— μόνον αὐτός πού ἔχει τόσα χρήματα στήν ζωή του, ὥστε νά μπορῇ νά τά διαθέτῃ κατὰ βούλησιν σέ δραστηριότητες ἄσχετες πρὸς τήν ἐξεύρεση τῆς καθημερινῆς τροφῆς. Ὅπως στόν ρωμαϊκό καί τόν μεσαιωνικό κόσμο ἡ προσπάθεια ἀπελευθερώσεως ἀπό τήν γενική ὑποδούλωση ἐξεδηλοῦτο μέ τήν ἐπιθυμία τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας, ἔτσι καί σήμερα ἐκδηλώνεται μέ τήν βουλμία τοῦ χρήματος. Ἄς μὴν νοιώθουμε ἐκπληξη, πού καί ἡ τέχνη κινεῖται πρὸς τό χρήμα, διότι τό κάθε τι κινεῖται πρὸς τόν Θεό καί τήν ἐλευθερία του. Καί Θεός μας εἶναι τό χρήμα, θρησκεία μας ἡ ἀπόκτησίς του.

Ἡ τέχνη, ὅμως, καθ' ἑαυτή παραμένει αὐτό πού πάντα ἦταν. Πρέπει, θεβαίως, νά ποῦμε ὅτι δέν ὑπάρχει πλέον στήν σύγχρονη δημόσια ζωή. Ἐξακολουθεῖ νά ζῇ, παρά ταῦτα, ὅπως πάντα, στήν συνείδηση τοῦ ἀτόμου ὡς ἡ μοναδική, ἀδιαχώριστη καί ὁμορφη τέχνη. Ἡ διαφορά, λοιπόν, εἶναι μόνον αὐτή: στούς Ἕλληνες ἡ τέχνη ὑπῆρχε στήν δημόσια συνείδηση, ἐνῶ σήμερα ὑπάρχει μόνον στήν συνείδηση τοῦ ἀτόμου καί σέ ἀντίθεση πρὸς τήν δημόσια ἀσυνειδησία. Γι' αὐτό καί ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων ἦταν συντηρητική στήν ἐποχή τῆς ἀνθίσεώς της, ἀφοῦ στήν δημόσια συνείδηση λειτουργοῦσε ὡς ὑπαρκτή καί ἰσχύουσα ἐκφραση. Ἡ δική μας πραγματική τέχνη εἶναι ἐπαναστατική, διότι ὑπάρχει μόνον σέ ἀντίθεση πρὸς τήν ἀποψη τῆς μάζας.

Γιά τούς Έλληνες τό τελειοποιημένο δραματικό καλλιτέχνημα ἀποτελοῦσε τό σύνολο ὄλων, ὅσα μπορούσαν νά παρασταθοῦν ἀπό τήν ἐλληνική σκέψη. Ἦταν —σέ στενότερη συνοχή μέ τήν ἱστορία του— τό ἴδιο τό ἔθνος πού περιείχετο στήν παράσταση τοῦ καλλιτεχνήματος, τό κατανοοῦσε καί γευόταν μέσα σέ λίγες ὥρες τήν εὐγενέστερη εὐχαρίστηση, τρεφόμενο —οὕτως εἰπεῖν— ἀπό τόν ἑαυτό του. Κάθε κατακερματισμός τῆς ἀπολαύσεως, κάθε διασκορπισμός τῶν δυνάμεων τῶν συγκεντρωμένων σέ ἓνα σημεῖο, κάθε ἀπομάκρυνση τῶν στοιχείων πρὸς διάφορες εἰδικές κατευθύνσεις, ἀποτελοῦσε μειονέκτημα γι' αὐτό τό ὑπέροχο, ἐνιαῖο καλλιτέχνημα, ὅπως καί γιά τό ἀναλόγως σχηματισμένο κράτος. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἔπρεπε νά συνεχίζη νά ἀνθῇ, καί νά μὴν ἀλλάξῃ. Ἡ τέχνη, λοιπόν, ἦταν συντηρητική, ὅπως ἦσαν ταυτοχρόνως καί οἱ εὐγενέστατοι ἄνδρες τῶν ἐλληνικῶν κρατῶν — καί ὁ Αἰσχύλος ἀπετέλεσε τήν χαρακτηριστικώτερη ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ συντηρητισμοῦ. Τό πλέον ὑπέροχο συντηρητικό καλλιτέχνημά του εἶναι ἡ Ὀρέστεια, μέ τήν ὁποία ἀντετάχθη ὡς ποιητής στὸν νεαρό Σοφοκλῆ καί ὡς πολιτικός ἄνδρας στὸν ἐπαναστατικό Περικλῆ. Ἡ νίκη τοῦ Σοφοκλῆ, καθὼς καί τοῦ Περικλῆ, ἦταν μέσα στό πνεῦμα τῆς προοδευτικῆς ἐξελιξέως τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἡττα, ὅμως, τοῦ Αἰσχύλου ὑπῆρξε τό πρῶτο κατηφορικό βῆμα ἀπὸ τό ὕψος τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας, ἡ πρώτη στιγμή παρακμῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους.

Μέ τήν μετέπειτα παρακμή τῆς τραγωδίας, ἡ τέχνη ἔπαυε ὅλο καί περισσότερο νά εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς δημόσιας συνειδήσεως. Τό δράμα διεσπάρθη στά συστατικά του στοιχεῖα. Ἡ ρητορική, ἡ γλυπτική, ἡ ζωγραφική, ἡ μουσική, κλπ. ἐγκαταλείπουν τό ἐνιαῖο ἐπίπεδο μέσα στό ὁποῖο ἐκινοῦντο, γιά νά ἀκολουθήσῃ ἡ κάθε μία τό δρόμο της καί νά ἐξελιχθῇ ἀνεξαρτήτως, ἀλλά ταυτοχρόνως κατὰ τρόπο μοναχικό καί ἐγωϊστικό.

Ἔτσι, τήν ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν τεχνῶν συνέβη μία ἀρχική συνάντησή μας μέ τίς μεμονωμένες ἐλληνικές τέχνες, ὅπως ἐξελίχθηκαν ὕστερα ἀπὸ τήν διάλυση τῆς τραγωδίας. Τό μεγάλο ἐλληνικό συνολικό καλλιτέχνημα δέν ἦταν δυνατόν νά τό ἀντικρύσῃ στό σύνολό του τό δικό μας ἀγροῖκο, κατακερματισμένο καί ἀθέβατο πνεῦμα. Διότι πῶς θά μπορούσαμε νά τό κατανοήσωμε; Ξέραμε, ὅμως, καλὰ πῶς νά οἰκιοποιηθοῦμε αὐτά τὰ διαχωρισμένα καλλιτεχνικά ἐπαγγέλματα. Διότι ὡς εὐγενῆ ἐπαγγέλματα, ὅπως εἶχαν καταντήσῃ ἤδη στὸν ἐλληνο-ρωμαϊκό κόσμον, δέν ἦσαν πολὺ

μακρὰ ἀπὸ τοῦ δικό μας πνεῦμα καὶ νοῦ. Τὸ πνεῦμα τῆς συνεχνίας καὶ τοῦ ἐπαγγελματισμοῦ τοῦ νέου ἄστοιτο εὐρίσκετο ζωντανὸ μέσα στὶς πόλεις. Πρίγκηπες καὶ ἐπίσημοι υἱοθέτησαν τὴν συνήθεια νὰ κτίζουν καὶ νὰ διακοσμοῦν τὰ ἀνάκτορά τους μὲ τρόπο χαριτωμένο καὶ νὰ ἐπιτρέπουν τὸν στολισμὸ τῶν σαλονιῶν τους μὲ θελκτικὰ πορτραῖτα, ἀνώτερα ἀπὸ αὐτὰ πού ἐπέβαλλε ἡ χονδροειδὴς μεσαιωνικὴ τέχνη. Οἱ ἱερεῖς οἰκειοποιήθηκαν τὴν ρητορικὴ γιὰ τὸν ἄμβωνα καὶ τὴν μουσικὴ γιὰ τίς λειτουργίες. Ἐπίσης, ὁ νέος ἐργατικὸς κόσμος διεισέδυσσε σημαντικὰ στὶς μεμονωμένες τέχνες τῶν Ἑλλήνων, ὅσο, βεβαίως, τοῦ φαινόταν κατανοητὸ καὶ σκόπιμο.

Κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς τίς τέχνες ἦταν πλουσιοπάροχα φροντισμένη καὶ ἀναθρεμμένη πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ διασκέδαση τῶν πλουσίων, καὶ κατέκλυζε τὸν κόσμον μὲ τὰ προϊόντα της. Μεγάλα πνεύματα προσέφεραν θαυμαστὰ πράγματα μέσα ἀπὸ αὐτὲς. Ἡ σωστή, ἀληθινὴ τέχνη, ὅμως, δὲν ἀνεστήθη μὲ τὴν Ἀναγέννηση ἢ ἐπειτα ἀπὸ αὐτήν. Διότι τὸ ὁλοκληρωμένο ἔργο τέχνης, ἡ μοναδικὴ μεγάλῃ ἔκφρασις μιᾶς ωραίας ἐλευθέρης κοινωνίας, τὸ δράμα, ἡ τραγωδία, δὲν ξαναγεννήθηκε ποτέ, ὅσο καὶ ἂν ὑπῆρξαν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μεγάλοι τραγικοί. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν πρέπει νὰ ἀναστηθῇ ἡ τέχνη, ἀλλὰ νὰ δημιουργηθῇ ἐκ νέου.

Μόνον ἡ μεγάλῃ ἐπανάσταση τῆς ἀνθρωπότητος, πού ἡ ἀρχὴ της κατέστρεψε, ἄλλωστε, τὴν ἑλληνικὴ τραγωδίαν, εἶναι δυνατόν νὰ δώσῃ αὐτὸ τὸ ἔργο τέχνης σέ μᾶς. Διότι μόνον ἡ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ γεννήσῃ ἐκ νέου, μέσα ἀπὸ τὰ σπλάγχνα της, ωραιότερο, εὐγενέστερο καὶ παγκόσμιον, αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶχε ἀρπάξει ἀπὸ τὸ συντηρητικὸ πνεῦμα μιᾶς ωραίας, ἀλλὰ περιορισμένης μορφώσεως, καὶ τὸ ὁποῖον εἶχε καταστρέψῃ στοὺς παρελθόν.

Φυσικά, ὄχι ἡ ἀποκατάσταση, ἀλλὰ μόνον ἡ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ μᾶς ξαναπροσφέρῃ αὐτὸ τὸ ἀνώτατον ἔργο τέχνης. Τὸ πρόβλημα πού ἔχουμε τώρα ἐμπρὸς μας εἶναι ἀπείρως μεγαλύτερον ἀπὸ αὐτὸ πού ἔχουμε ἤδη λύσει ἄλλοτε. Ἀφοῦ τὸ ἑλληνικὸ καλλιτέχνημα περιέβαλλε τὸ πνεῦμα ἑνὸς ωραίου ἔθνους, τὸ καλλιτέχνημα τοῦ μέλλοντος θὰ ἔπρεπε νὰ περιβάλλῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρης ἀνθρωπότητος, πέραν κάθε ἐθνικοῦ φραγμοῦ. Ἡ συμπεριλαμβανομένη ἐθνικὴ ἰδέα πρέπει νὰ ἀποτελῇ μονάχα κόσμημα, καὶ ἴσως ἐρεθισμὸ γιὰ ἀτομικὴ ποικιλία, καὶ ὄχι ἀνασταλτικὸ παράγοντα. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐργαστοῦμε ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ μία ἀπλὴ ἐπανάληψη τοῦ ἑλληνισμοῦ. Φυσικά, ἐγίναν προσπάθειες γιὰ μία γενικὴ ἀποκατά-

σταση ενός επιφανειακού έλληνισμού, σέ μορφή καλλιτεχνήματος. (Άλλωστε, καί τί δέν προσπάθησαν νά επιτύχουν οί καλλιτέχνες κατόπιν παραγγελίας;) Τό αποτέλεσμα, όμως, δέν ήταν άλλο από την δημιουργία ενός άψυχου τερατουργήματος. Αυτές ήσαν μόνον έκδηλώσεις τών ύποκριτικών επιδιώξεων, πού βλέπουμε συνεχώς σέ όλόκληρη τήν επίσημη ιστορία του πολιτισμού μας ως απόκλιση από τήν μοναδική σωστή επιδίωξη, πού είναι ή επιδίωξη τής φύσεως.

"Όχι, δέν θέλουμε νά ξαναγίνουμε Έλληνες. Διότι αυτό πού δέν γνώριζαν καί έξ αιτίας του κατεστράφησαν οί Έλληνες, τό γνωρίζουμε έμείς. Άκριβώς αυτή ή πτώσις τους, καί τά αίτιά της, τά όποια άναγνωρίσαμε ύστερα από μακρόχρονη άθλιότητα καί μέσα από σκληρότατες αντιξοότητες, μās ύποδεικνύει καθαρά τί πρέπει νά γίνουμε. Αυτή μās δείχνει πώς πρέπει νά αγαπάμε όλους τούς ανθρώπους, γιά νά μπορέσουμε νά αγαπήσουμε πάλι τόν έαυτό μας καί νά επανεύρωμε πρós όφελός μας τήν χαρά τής ζωής. Θέλουμε νά άπελευθερωθούμε από τόν άτιμωτικό ζυγό τής καθολικής μηχανοποιήσεως μέ τήν ώχρή σάν τό χρήμα ψυχή του, καί νά όδηγηθούμε στήν έλεύθερη καλλιτεχνική άνθρωπότητα, πού ή ψυχή της θά λάμπη στόν κόσμο. Άπό ήμερομίσθιοι τής βιομηχανίας συνθλιμμένοι από τήν έργασία, θέλουμε, αντιθέτως, νά γίνωμε όλοι ώραιόι καί δυνατοί άνθρωποι στους όποιους νά ανήκη ό κόσμος ως ανεξάντλητη πηγή άνώτατης καλλιτεχνικής απολαύσεως.

Γι' αυτόν τόν σκοπό χρειαζόμαστε τήν άνώτατη δύναμη τής επαναστάσεως. Διότι δική μας είναι μόνον ή δύναμις τής επαναστάσεως, πού προχωρεί κατ' ευθείαν σ' αυτόν τόν σκοπό, του όποιου τήν πραγματοποίηση μπορεί νά δικαιολογήσει, άφου αυτή έξήσκηση τήν πρότερη δραστηριότητά της στήν εξάρθρωση τής έλληνικής τραγωδίας καί τήν διάλυση του άθηναϊκού κράτους.

Άπό πού, όμως, νά άντλήσουμε αυτήν τήν δύναμη μέσα στήν παρούσα κατάσταση βαθειάς αποδυναμώσεως; Άπό πού νά προέλθη ή ανθρώπινη δύναμη, γιά νά σταθι άπέναντι στήν παραλυτική πίεση ενός πολιτισμού, ό όποιος άπαρνείται έντελώς τόν άνθρωπο; Νά σταθι άπέναντι στήν έκσταση μιās κουλτούρας πού χρησιμοποιεί τό ανθρώπινο πνεύμα μονάχα όπως χρησιμοποιεί τόν άτμό ή μηχανή; Άπό πού νά πάρουμε τό φώς γιά τήν διαφώτιση τής κυριαρχούσας, άπάνθρωπης δεισιδαιμονίας, πού θέλει αυτόν τόν πολιτισμό καί αυτήν τήν κουλτούρα νά αξίζουν περισσότερο από τόν πραγματικό,

ζωντανό άνθρωπο; Τῆς δεισιδαιμονίας, πού δίνει στὸν ἄνθρωπο μονάχα τὴν ἀξία καὶ τὴν σημασία ἐνὸς ἐργαλείου στὴν ὑπηρεσία αὐτῶν τῶν ἀφηρημένων κυριάρχων δυνάμεων, καὶ ὄχι τὴν καθ' ἑαυτοῦ ἀξία τοῦ ὡς ἀνθρώπου;

Ἐκεῖ ὅπου ὁ ἔμπειρος ἱατρός δέν μπορεῖ νά προσφέρῃ κανένα φάρμακο, στρεφόμεστε καὶ πάλι ἀπελπισμένοι στὴν φύση. Ἡ φύση, καὶ μόνον αὐτὴ, εἶναι σέ θέση νά πραγματοποιήσῃ μόνη τῆς τὴν διασάφηση τοῦ πεπρωμένου τοῦ κόσμου. Ἡ κουλτούρα, ἀπαρνούμενη τὸν ἄνθρωπο, βασισμένη στὴν χριστιανικὴ δοξασία γιὰ τὸ ἀπορριπτεῖν τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, δημιούργησε ἕναν ἐχθρό, ὁποῖος κατ' ἀνάγκην θά τὴν ἀφανίσῃ, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά μὴν ἔχῃ πλέον ὡς μέσο σ' αὐτήν. Καὶ ὁ ἐχθρὸς τῆς αὐτὸς εἶναι ἡ αἰώνια καὶ μοναδικὰ ζωντανὴ φύση. Ἡ φύση, καὶ μάλιστα ἡ ἀνθρώπινη, θά ὑπαγορεύσῃ στίς δύο ἀδελφές, τὴν κουλτούρα καὶ τὸν πολιτισμό, αὐτὸν τὸν νόμο: «Ὅσο περιέχομαι ἐγὼ μέσα σας, θά ζητῇτε καὶ θά εὐημερεῖτε. Ἀλλὰ μόλις πάψω νά ἐνυπάρχω σέ σᾶς, θά πεθάνετε καὶ θά μαραθῇτε»

Στὴν ἀντι-ἀνθρώπινη ἐξέλιξη τῆς κουλτούρας διαβλέπουμε τὸ εὐτυχές ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης αὐξήσεως τοῦ θάρους καὶ τῆς πίεσεως ἐπὶ τῆς φύσεως, πού θά παράσχῃ, ἐπιτέλους, στὴν συνθλιμμένη ἀθάνατη φύση τὴν ἀπαραίτητη δύναμη ἐλαστικότητος πού θά τῆς ἐπιτρέψῃ νά ἀπομακρύνῃ, μέ μία μοναδικὴ ἐκτίναξη, ὅλο τὸ θάρος πού τὴν συνθλίβει. Ὅλη αὐτὴ ἡ συσώρευσις κουλτούρας ἀπλῶς θά διδάξῃ τὴν φύση νά ἀναγνωρίζῃ τὴν τρομερὴ δύναμή της. Καὶ φυσικά, ἡ κίνηση αὐτῆς τῆς δυνάμεως εἶναι ἡ ἐπανάστασις.

Πῶς ἐξωτερικεύεται, λοιπόν, αὐτὴ ἡ ἐπαναστατικὴ δύναμις μέσα ἀπὸ τίς παρούσες ἀντιλήψεις τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος; Μήπως δέν ἐξωτερικεύεται ἀρχικῶς ὡς τὸ ἐπικριτικὸ πνεῦμα τοῦ χειρώνακτος, τὸ βασισμένο στὴν ἠθικὴ συνείδηση τῆς ἐργατικότητός του, τὸ ἐνάντιο στὴν κοπιαστικὴ ἀδράνεια καὶ τὴν ἀνήθικη πολυασχολία τῶν πλουσίων; Μήπως δέν ἐπιθυμεῖ –ἀκόμη καὶ ὡς ἐκδίκηση– νά ἀνυψώσῃ τὴν ἀξίωση τῆς ἐργασίας σέ μία πρωτοφανῶς ἰσχυρὴ κοινωνικὴ θρησκεία; Νά ἀναγκάσῃ τὸν πλούσιο νά ἐργαστῇ ἀκριθῶς ὅπως ἐκεῖνος, γιὰ νά κερδίσῃ τὸ καθημερινό του ψωμί μέ τὸν ἰδρῶτα τοῦ προσώπου του; Δέν θά ἔπρεπε νά φοβηθοῦμε ὅτι ἡ ἐξάσκησις αὐτοῦ τοῦ καταναγκασμοῦ καὶ ἡ ἀναγνώρισις αὐτῆς τῆς ἀξιώσεως θά μετέβαλαν τελικῶς τὴν ἐξευτελιστικὴ προλεταριοποίηση τοῦ ἀνθρώπου σέ ἀπόλυτη κοσμοκυριαρχία; Καὶ γιὰ νά μείνουμε

στό κύριο αντικείμενό μας, δέν θά ήταν πιθανόν νά γίνη ή τέχνη ανέφικτη γιά πάντα;

Στήν πραγματικότητα, αὐτός εἶναι καί ὁ φόβος κάθε τιμίου φιλοτέχνου, καί μάλιστα, κάθε πραγματικοῦ φίλου τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται πράγματι γιά τήν προστασία τοῦ εὐγενεστέρου πυρήνος τοῦ πολιτισμοῦ μας. Αὐτοί, ὅμως, παραγνωρίζουν τήν οὐσιαστική φύση τοῦ μεγάλου κοινωνικοῦ κινήματος. Αὐτό πού τούς παραπλανεῖ εἶναι οἱ πολυδιαφημισμένες θεωρίες τῶν σοσιαλιστῶν μας, πού θέλουν νά κλείσουν συμμαχίες μέ τήν ὑπάρχουσα διάρθρωση τῆς κοινωνίας μας. Τούς μπερδεύει ἡ ἔκφρασις τῆς ὀργῆς τοῦ περισσότερο βασανισμένου μέρους τῆς κοινωνίας μας, πού στήν πραγματικότητα βρίσκεται στόν πυθμένα ἑνός βαθύτερου καί εὐγενεστέρου φυσικοῦ συναισθήματος: τῆς ἐπιθυμίας γιά ἀντάξια ἀπόλαυση τῆς ζωῆς, γιά τήν εὕρεση τῆς ὑλικῆς τροφῆς τῆς ὁποίας ξοδεύει ὁ ἄνθρωπος ὅλες τίς ζωτικές του δυνάμεις, καί τήν ὁποία θέλει νά χαρῇ ὡς ἄνθρωπος. Τέτοια εἶναι, ἐπομένως, ἡ ἐπιθυμία ἀποκολλήσεως ἀπό τό προλεταριάτο, πού ἀποσκοπεῖ στήν ἀνύψωση στήν καλλιτεχνική ἀνθρωπότητα, στήν ἐλεύθερη ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια.

Ἀκριβῶς ἡ τέχνη εἶναι αὐτή πού θά ἐπιτρέψη τήν ἀναγνώριση μιᾶς εὐγενοῦς σημασίας σέ αὐτή τήν κοινωνική ἀνάγκη, καί θά τῆς δείξῃ τήν ἀληθινή της κατεύθυνση. Μέσα ἀπό τήν κατάσταση τῆς πολιτισμένης βαρβαρότητας, ἡ ἀληθινή τέχνη μπορεῖ νά ἀνεύρῃ τήν ἀξιοπρέπειά της, μόνον ἂν πατήσῃ πάνω στούς ὤμους τοῦ μεγάλου μας κοινωνικοῦ κινήματος. Ἐχει τόν ἴδιο σκοπό μέ αὐτό, καί θά τόν κατακτήσουν καί οἱ δύο, ἂν τόν καθορίσουν ἀπό κοινοῦ. Αὐτός ὁ σκοπός εἶναι ὁ δυνατός καί ὠραῖος ἄνθρωπος, στόν ὁποῖο ἡ ἐπανάσταση παρέχει τήν δύναμη καί ἡ τέχνη τήν ὁμορφιά!

Τόν προσδιορισμό τῆς πορείας τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως μέσα στήν ἱστορία, δέν μπορούμε νά τόν ἀναλάβουμε ἐμεῖς. Φυσικά, ὡς πρὸς τό ζήτημα αὐτό, δέν θά μπορούσε κανένας δογματικός ὑπολογισμός νά συμπεράνῃ ποιές εἶναι οἱ ἀνεξάρτητες ἀπό κάθε εἰκασία ἱστορικές ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τίποτε δέν κατασκευάζεται στήν ἱστορία, ἀντιθέτως ὅλα γίνονται μόνον τους ἀπό κάποια ἐσωτερική ἀναγκαιότητα. Εἶναι ἀδύνατον, ἐν τούτοις, ἡ κατάσταση στήν ὁποία θά καταλήξῃ μία ἡμέρα τό κίνημα, ὅταν βρῇ τόν στόχο του, νά μὴν εἶναι διαμετρικῶς ἀντίθετη πρὸς τήν ὑπάρχουσα. Διότι ἄλλοιῶς ὁλόκληρη ἡ ἱστορία θά ἦταν ἓνα κυκλικό, θορυβῶδες ἀνακάτωμα, καί δέν θά ἔμοιαζε κατὰ

κανέναν τρόπο στην αναγκαία κίνηση ενός ρεύματος πού, παρά τις στροφές, παρεκκλίσεις και πλημμύρες, συνεχίζει νά ρέη συνεχώς πρὸς τὴν βασική του κατεύθυνση. Μποροῦμε, λοιπόν, νά ἀναγνωρίσωμε τὸν ἄνθρωπο αὐτῆς τῆς μελλοντικῆς καταστάσεως, κατὰ τὴν στιγμή τῆς ἀπελευθερώσεώς του ἀπὸ μία τελευταία δεισδιαιμονία, ὅπως εἶναι ἡ παραγνώριση τῆς φύσεως. Δηλαδή, ἀπὸ κάθε δεισδιαιμονία πού τὸν ἀνάγκαζε νά βλέπη τὸν ἑαυτό του μόνον ὡς ἓνα ἐργαλεῖο γιὰ ἓναν σκοπὸ πού θρῖσκοταν ἔξω ἀπὸ αὐτόν. Τώρα ἀναγνωρίζει, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του ὡς σκοπὸ τῆς ὑπάρξεώς του, καὶ συνειδητοποιεῖ ὅτι θά ἐπιτύχη αὐτόν τὸν αὐτοσκοπὸ σέ ἀπόλυτο βαθμὸ μονάχα μέσα ἀπὸ τὴν κοινωνία του μέ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἐάν γίνη αὐτό, ἡ κοινωνικὴ ἐξομολόγησις τῆς πίστεώς του θά ὑφίσταται μόνον ὡς θετικὴ ἐπικύρωσις τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, πού ἀναφέρει ὅτι: «Μὴν ἀσχολεῖστε μέ τό τί θά φῶμε, τό τί θά πιοῦμε, τό τί θά φορέσωμε, διότι αὐτά σᾶς τὰ δίνει μόνος του ὁ ἐπουράνιος πατέρας σας» Αὐτός ὁ «ἐπουράνιος πατέρας» δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ λογικὴ τῆς ἀνθρωπότητος, πού θά κἀνῃ δική της τὴν φύση καὶ τὴν γονιμότητά της ἐν ὀνόματι τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Ἡ καθαρὰ βιολογικὴ διατήρησις τῆς ζωῆς ἦταν τό ἀντικείμενο τῆς φροντίδος, καὶ μάλιστα τῆς ὑλικῆς καὶ συχνά παραλυούσης κάθε πνευματικῆς δραστηριότητα φροντίδος, πού κατέτρωγε σῶμα καὶ ψυχὴ. Ἀκριβῶς ἐδῶ βρίσκεται τό βάρος καὶ ἡ ἀθλιότητα τῆς κοινωνικῆς μας ὁργανώσεως. Αὐτὴ ἡ φροντίδα ἔκανε τὸν ἄνθρωπο ἀσθενή, δουλικόν, ἡλίθιο καὶ ἄθλιο. Τὸν κατήντησε ἓνα δημιούργημα πού δέν μπορεῖ οὔτε νά ἀγαπᾷ οὔτε νά μισῇ. Τὸν κατήντησε ἓναν ἀστό, πού εὐχαρίστως θά ἔδινε καὶ τό ὑπόλοιπο τῆς ἐλεύθερης βουλήσεώς του, ἂν κατόρθωνε μέ αὐτόν τὸν τρόπο νά ἐλαφρύνῃ τίς ἐγνοίες πού βαραινοῦν ἐπάνω του.

Ἐάν ἡ ὁμονοοῦσα ἀνθρωπότητα πετάξῃ ἀπὸ πάνω της, μία καὶ καλὴ, αὐτὲς τίς ἐγνοίες καί, ὅπως ὁ Ἕλληνας τίς εἶχε ἀναθέσει στὸν σκλάβο, τίς ἀναθέσει στὴν μηχανή, σ' αὐτόν τὸν μέλλοντα σκλάβο τοῦ ἐλευθέρου δημιουργικοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποία, ὅμως, ὑπηρετοῦσε ὁ ἄνθρωπος ὡς τώρα, ὅπως ὁ φετιχιστὴς ὑπηρετοῦσε τό εἶδωλο πού κατασκεύασε μέ τὰ ἴδια του τὰ χέρια, τότε ὅλη ἡ ἀπελευθερωμένη ἐνεργητικότητά της θά ἐκδηλώνεται μόνον ὡς καλλιτεχνικὴ τάση. Ἐτσι θά ξανακερδίσουμε σέ μεγάλο βαθμὸ τό ζωτικὸ στοιχεῖο τῶν Ἑλλήνων Ὅ,τι ἦταν γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀποτέλεσμα φυσικῆς

ἐξελίξεως, θά εἶναι γιά μᾶς τό ἀποτέλεσμα ἐπιδέξιας πάλης. Ὅ,τι ὑπῆρξε γι' αὐτόν ἀσυνείδητο σχεδόν δῶρο, θά λειτουργῇ γιά μᾶς ὡς κάποια κερδισμένη γνώση. Διότι ὁ,τι γνωρίζει ἡ ἀνθρωπότητα στό σύνολό της, δέν μπορεῖ νά ἐξαφανιστῇ.

Μόνον οἱ δυνατοί ἄνθρωποι γνωρίζουν τήν ἀγάπη, μόνον ἡ ἀγάπη κατανοεῖ τήν ὁμορφιά, καί μόνον ἡ ὁμορφιά δημιουργεῖ τέχνη. Ἡ ἀγάπη τῶν ἀδυνάμων πρὸς τοὺς ἀδυνάμους μπορεῖ νά ἐξωτερικευθῇ μόνον ὡς ἡδονικό γαργάλημα. Ἡ ἀγάπη τῶν ἀδυνάμων πρὸς τοὺς δυνατούς φανερώνει ταπεινότητα καί φόβο. Ἡ ἀγάπη τῶν δυνατῶν γιά τοὺς ἀδυνάμους εἶναι ἀπλή συμπόνοια καί ἐπιείκεια. Μονάχα ἡ ἀγάπη δυνατοῦ πρὸς δυνατό εἶναι ἀληθινὴ ἀγάπη, διότι ἀποτελεῖ ἐλεύθερη ἀφοσίωση πρὸς κάποιον πού δέν πρόκειται νά μᾶς ἐξαναγκάσῃ. Σέ κάθε σημεῖο τῆς γῆς, οἱ ἄνθρωποι θά μπορέσουν ἀπὸ τήν πραγματικὴ ἐλευθερία νά φτάσουν στήν δύναμη, ἀπὸ τήν δύναμη στήν πραγματικὴ ἀγάπη, καί ἀπὸ αὐτὴ τήν ἀγάπη στήν ὁμορφιά. Ἀλλὰ ἡ ἐν δράσει ὁμορφιά εἶναι ἡ τέχνη.

Ἐμεῖς καί τὰ παιδιά μας ἀνατρεφόμεστε σύμφωνα πρὸς ὁ,τι μᾶς φαίνεται ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Γιά πόλεμο καί κινήγι ἀνετρέφετο ὁ Γερμανός, γιά ἐγκράτεια καί ταπεινοφροσύνη ὁ σωστός χριστιανός, καί γιά βιομηχανικὸ βιοπορισμό, ἀκόμη καί μέσα ἀπὸ τήν τέχνη καί τήν ἐπιστήμη, ὁ σύγχρονος κρατικὸς ὑπῆκοος. Γιά τόν μέλλοντα ἐλεύθερο ἄνθρωπο ἡ ἐξασφάλιση τῶν πρὸς τό ζῆν δέν θά ἀποτελῇ πλέον σκοπὸ ζωῆς. Ἀπὸ μία δραστηριοποιημένη πίστη, ἡ μᾶλλον γνώση, θά χάσῃ ἀναμφίβολα ὁ βιοπορισμὸς κάθε ἀνάλογη σημασία. Μὲ λίγα λόγια, ἡ βιομηχανία δέν θά εἶναι πιά κυρίαρχος, μὰ ὑπηρετρία. Ἐτσι, θέτουμε ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς τήν χαρά τοῦ ἑαυτοῦ της, καί ἐπιδιώκουμε μέσα ἀπὸ τήν ἀνατροφή νά κάνουμε τὰ παιδιά μας ἱκανὰ καί πρόθυμα νά ἀπολαύσουν πραγματικά αὐτὴ τήν χαρά. Ἡ ἀνατροφή, βασισμένη στήν ἐξάσκηση τῆς δυνάμεως καί στήν φροντίδα τῆς σωματικῆς ὁμορφιάς, θά γίνῃ καθαρὰ καλλιτεχνικὴ χάρις στήν ἀνεμπόδιστη ἀγάπη πρὸς τό παιδί καί στήν χαρά γιά τήν ἐπίτευξη κάθε ωραίου ἀποτελέσματος. Ἐτσι, κάθε ἄνθρωπος, στήν ὁποιαδήποτε σχέσιν του, θά γίνῃ ἓνας πραγματικὸς καλλιτέχνης. Ἡ διαφορὰ τῶν φυσικῶν τάσεων θά ἐμπλουτίσῃ σέ μεγάλο βαθμὸ τίς τέχνες μέ ποικίλες κατευθύνσεις. Ὅπως ἡ γνώσις τοῦ κάθε ἀνθρώπου θά θρῇ, ἐπὶ τέλους, τήν θρησκευτικὴ ἐκφρασὴ της μέσα στήν ἐνεργὴ γνώση τῆς ἐλεύθερης ἀνθρωπότητος, ἔτσι ὅλες αὐτές οἱ ἐξελιγμένες τέχνες θά βροῦν τό πλούσιο, κατανοητὸ σημεῖο ἐνώσεως στό δρᾶμα,

σ' αὐτήν τὴν ὑπέροχη, ἀνθρώπινη τραγωδία. Οἱ τραγωδίες θὰ ἀποτελοῦν ἑορτές τῆς ἀνθρωπότητος. Σ' αὐτές, ἀπελευθερωμένοι ἀπὸ κάθε συνθήκη καὶ ἐτικέτα, ὁ ἐλεύθερος, δυνατός καὶ ὠραῖος ἄνθρωπος θὰ ἑορτάξῃ τίς ἡδονές καὶ τοὺς πόνους τῆς ἀγάπης του. καὶ θὰ ἐκτελῇ, ἀντάξια καὶ ὑπέροχα, τίς μεγάλες θυσίες τῆς.

Αὐτὴ ἡ τέχνη θὰ εἶναι καὶ πάλι συντηρητικὴ. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, καὶ χάρις στὴν ἀληθινὴ δύναμη διαρκείας καὶ ἀντίσειώς τῆς, θὰ διατηρηθῇ ἀπὸ μόνῃ τῆς, καὶ δέν θὰ ὠρύεται μόνον γιὰ τὴν διατήρηση ἐνὸς ἐκτὸς αὐτῆς εὐρισκόμενου σκοποῦ. Διότι προσέξτε: «Αὐτὴ ἡ τέχνη δέν θὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ χρῆμα!»

«Οὐτοπίες! Οὐτοπίες!», ἀκούω νὰ φωνάζουν οἱ μεγάλοι σοφοὶ τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς μας βαρβαρότητας, οἱ κατ' ὄνομα πρακτικοὶ ἄνθρωποι, πού ὡς πρὸς τὸν χειρισμὸ τῆς πρακτικῆς ἀναγκάζονται καθημερινὰ νὰ στηριχθοῦν μόνον σὲ ψεματὶ καὶ πραξικοπήματα, ἢ, τὸ πολὺ, —δταν εἶναι πράγματι εἰλικρινεῖς— στὴν ἀμάθεια.

«Ὁραῖο ἰδανικόν, πού ὅπως κάθε ἰδανικὸ αἰωρεῖται ἀπλῶς μπροστά μας, ἀλλὰ δέν πρόκειται δυστυχῶς νὰ ἐπιτευχθῇ ποτέ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, πού εἶναι καταδικασμένος στὴν ἀτέλεια» Ἔτσι κλαίγεται ὁ καλόκαρδος ἄνθρωπος, ὁ στραμμένος πρὸς τὴν οὐράνια βασιλεία, στὴν ὁποία, τοῦλάχιστον στὸν βαθμὸ πού τὸν ἀφορᾷ, ὁ Θεὸς θὰ ἐπανορθώσῃ τὸ ἀκατανόητο λάθος αὐτῆς τῆς ἐπίγειας καὶ ἀνθρώπινης δημιουργίας.

Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν, ὑποφέρουν, ψεύδονται καὶ βλασφημοῦν μέσα σὲ μία πραγματικὰ ἀντιφατικὴ κατάστασι, μέσα στὴν οὐτοπία τοῦ βρώμικου κατακαθιοῦ μῆας φαντασμένης, καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο μὴ πραγματοποιήσιμης, ἀλήθειας. Ἐπιχειροῦν κάθε δυνατό τέχνασμα ὑποκρισίας, γιὰ νὰ διατηρήσουν ἀκέραη τὴν ψευτιά αὐτῆς τῆς οὐτοπίας, ἀπὸ τὴν ὁποία πέφτουν καθημερινὰ ἐλεεινοὶ πάνω στοῖς ἰσοπεδωμένο, γυμνὸ δάπεδο τῆς πιὸ ἡλίθιας πραγματικότητος, σάν ἀκρωτηριασμένοι σακάτες γεμάτοι πρόστυχη καὶ μάταιη ἐμπάθεια. Τὴν μοναδικὴ φυσικὴ λύτρωση ἀπὸ τὴν μαγεία πού τοὺς κυριεύει, τὴν βλέπουν ὡς χίμαιρα καὶ οὐτοπία, ἢ τὴν ἀπαρνοῦνται, ὅπως οἱ τρόφιμοι τοῦ τρελλοκομείου θεωροῦν ἀληθινές τίς τρελλές φαντασιώσεις τους, ἐνῶ βλέπουν τὴν ἀλήθεια ὡς τρέλλα.

Ἡ πραγματικὴ οὐτοπία, τὸ ὄντως ἀνεπίτευκτο ἰδανικὸ πού γνώρισε ἡ ἱστορία, ἦταν ὁ χριστιανισμός. Διότι ἔδειξε καθαρά καὶ ξάστερα, καὶ τὸ δείχνει ἀκόμη καὶ σήμερα, ὅτι τὰ ἀξιώματά του δέν

είναι πραγματοποιήσιμα. "Αλλωστε, πώς μπορούσαν νά γίνουν αυτά τὰ ἀξιώματα πραγματικότητα, καί νά μεταπηδήσουν στήν ἀληθινή ζωή, ἀφοῦ ἦταν στραμμένα ἐναντίον αὐτῆς καί ἀπαρνοῦντο ἢ καταριόταν κάθε τί τό ζωντανό; Ὁ χριστιανισμός ἔχει καθαρά πνευματικό, ἀλλά καί ὑπερπνευματικό, περιεχόμενο. Διδάσκει τήν ταπεινοφροσύνη, τήν ἀπάρνηση καί περιφρόνηση κάθε γῆινου, καί μέσα ἀπό αὐτή τήν περιφρόνηση διδάσκει τήν ἀδελφική ἀγάπη. Πῶς ἐμφανίζεται ἡ ἐκπλήρωσίς του μέσα στόν σύγχρονο κόσμο, πού ὀνομάζεται χριστιανικός καί συντηρεῖ τήν χριστιανική θρησκεία ὡς ἀπαραβίαστη βάση του; Φυσικά, ὡς ὑψηλοφροσύνη τῆς ὑποκρισίας, τοκογλυφία, λεηλασία τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν καί ἐγωϊστική καταφρόνηση τῶν συνανθρώπων πού ὑποφέρουν. Ἀπό ποῦ προέρχεται, λοιπόν, αὐτή ἡ ἐντονη ἀντίθεση μεταξύ τῆς ιδέας καί τῆς πραγματικότητος; Ἀπό τό ὅτι ἀκριβῶς ἡ ιδέα ἦταν ἀρρωστημένη, ὥστε ἐβλάστανε μέσα ἀπό τήν στιγμιαία χαλάρωση καί ἀποδυνάμωση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, καί ἀμάρτανε ἀπέναντι στήν ἀληθινή, ὑγίή φύση τοῦ ἀνθρώπου. Τό πόσο δυνατή καί ἀκατανίκητη εἶναι αὐτή ἡ φύση, τό ἀπέδειξε ἡ συνεχῶς ἀναγεννωμένη γονιμότητά της, καί μάλιστα κάτω ἀπό τήν καθολική πίεση τῆς ιδέας ἐκείνης, πού, ἂν ἐκπληρωνόταν μέ ὅλα της τὰ ἐπακόλουθα, θά εἶχε ἐξαφανίσει ὀλοκληρωτικά τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν γῆ, ἀφοῦ θεωροῦσε ὡς ὑψιστή ἀρετή τήν ἀποχή ἀπό τόν σαρκικό ἔρωτα. Ὅπως βλέπετε, ὅμως, παρά τήν παντοδύναμη ἐκκλησία, τό ἀνθρώπινο εἶδος ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει σέ τέτοιο βαθμό ἀφθονίας, πού ἡ χριστιανο-οἰκονομική σοφία τῆς πολιτείας δέν ξέρει πῶς νά τήν ἀντιμετωπίσει. Ὅπως βλέπετε, ἐπίσης, ἀναζητεῖτε κοινωνικά μέσα ἐξολοθρεύσεως γιά νά τήν περιορίσετε, καί μάλιστα θά εἴσαστε πραγματικά εὐτυχεῖς, ἂν ὁ χριστιανισμός θανάτωνε τόν ἄνθρωπο καί ἂν ὁ μοναδικός ἀφηρημένος Θεός τοῦ ἀγαπητοῦ ἐγώ σας κατελάμβανε μόνος του ὀλόκληρο τόν κόσμο τοῦτο!

Αὐτοί εἶναι οἱ ἄνθρωποι πού ἐπικαλοῦνται οὐτοπίες, τήν στιγμή πού ὁ ὑγίης ἀνθρώπινος νοῦς ἐπικαλεῖται, ἐνάντια στά παράλογα πειράματά τους, τήν ἀληθινή, μοναδικά ὁρατή καί ἐφικτή, ὑπαρκτή φύση. Αὐτοί, πού φωνάζουν, ὅταν ἡ φύση δέν ζητᾷ ἀπό τήν θεϊκή λογική τοῦ ἀνθρώπου τίποτε ἄλλο, παρά νά ἀντικαταστήσῃ τό ζωϊκό ἐνστικτο στήν ἀφρόντιστη, ἂν ὄχι εὐκόλη, ἀπόκτηση τῶν μέσων ἐπιβιώσεώς του. Καί εἰλικρινά, ἀπό αὐτήν δέν ζητοῦμε νά προσφέρῃ τίποτε περισσότερο στήν ἀνθρώπινη κοινωνία, στήν ὁποία στηριζό-

μενοι θά κτίσωμε τήν βάση τοῦ πιά ὑπέροχου οἰκοδομήματος, τῆς πραγματικά ὁμορφῆς τέχνης τοῦ μέλλοντος!

Ὁ ἀληθινός καλλιτέχνης πού κατενόησε ἤδη τήν σωστή ἀποψη, μπορεῖ νά ἐργαστῇ ἀπό τώρα γιά τό μελλοντικό ἔργο τέχνης. Οὕτως ἢ ἄλλως, αὐτή ἡ σωστή ἀποψη ὑφίσταται πραγματικά ἀνέκαθεν. Ἡ κάθε μία ἀπό τίς ἀδελφές τέχνες ἐξεδήλωσε οὐσιαστικά παλαιότερα, ὅπως καί σήμερα, σέ πάμπολλες δημιουργίες τήν βαθειά της συναισθήση. Ἐξ αἰτίας τίνος, ὅμως, ὑπέφεραν, στό παρελθόν κι ἀκόμη περισσότερο στήν σημερινή κατάσταση, οἱ δημιουργοί κάθε εὐγενοῦς ἔργου; Μήπως δέν ὑπέφεραν ἐξ αἰτίας τῆς ἐπαφῆς τους μέ τόν ἐξωτερικό κόσμον, δηλαδή μέ τόν κόσμον στόν ὁποῖο θά ἀνῆκαν τά ἔργα τους; Τί νά ἐξώργιζε τόν ἀρχιτέκτονα, πού ἀναγκάστηκε νά σπαταλήσῃ τήν δημιουργική του δύναμη σέ παραγγελίες στρατῶνων καί οἰκῶν πρός ἐνοικίαισιν; Τί νά ἀρρώσταινε τόν ζωγράφο, ὅταν ἔφτιαχνε τό πορτραῖτο ἐνός ἐκατομμυριοῦχου μέ ἀπαίσια μορφή; Τί τόν μουσικό, ὅταν συνέθετε ἐπιτραπέζια μουσική, καί τί τόν ποιητή, πού ἔπρεπε νά γράφῃ ρομάντζα γιά τήν δανειστική βιβλιοθήκη; Ποιό ἦταν τό μαρτύριό τους; Τό ὅτι ξόδευαν τήν δημιουργικότητά τους γιά τόν βιοπορισμό, καί ἀναγκάστηκαν νά κάνουν τήν τέχνη τους ἐπάγγελμα! Ἀπό τί ὑποφέρει, τέλος, ὁ δραματουργός, ὅταν ἐπιχειρεῖ νά ἐνώσῃ ὅλες τίς τέχνες στό ἀνώτατο καλλιτέχνημα, τό δρᾶμα; Φυσικά, ἀπό τά μαρτύρια ὅλων μαζί τῶν ὑπολοίπων καλλιτεχνῶν!

Ὅτι δημιουργεῖ αὐτός, γίνεται πραγματικό καλλιτέχνημα μόνον ἂν πάρῃ σάρκα καί ὀστέα ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ, καί τό δραματικό καλλιτέχνημα παίρνει σάρκα καί ὀστέα μόνον μέσα ἀπό τό θέατρο. Τί ἀποτελοῦν, ὅμως, στήν ἐποχή μας τά θεατρικά ἰδρύματα, πού ὑπάρχουν πρός βοήθειαν ὅλων τῶν τεχνῶν; Εἶναι βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις, ἀκόμη καί ὅταν τά ὑποστηρίζουν κράτη καί πρίγκηπες. Ἡ διεύθυνσή τους ἀνατίθεται, τίς περισσότερες φορές, σέ ἄνδρες πού χθές κατηύθυναν κάποια ἐπιχείρηση σιτηρῶν καί αὐριο θά προσφέρουν τίς πολύτιμες γνώσεις τους σέ μία βιομηχανία σακχάρως —ἐκτός κι ἂν ἔχουν ἀποκτήσει τίς ἀναγκαῖες γιά τήν κατανόηση τῆς ἀξίας τοῦ θεάτρου ἱκανότητες μέσα ἀπό τά μυστήρια τῆς θέσεως τοῦ βασιλικοῦ θαλαμηπόλου ἢ ἄλλων ἀναλόγων λειτουργημάτων. Γιά ὅσο καιρό δέν θά βλέπουμε στά θεατρικά ἰδρύματα τίποτε ἄλλο, παρά μία προσπάθεια γιά τήν ροή τοῦ χρήματος καί τήν προσπόριση μεγάλων κερδῶν ἀπό τό κεφάλαιο, σύμφωνη πρός τίς

κυρίαρχες αντιλήψεις της δημοσίας ζωής και τήν ανατεθειμένη στον θεατρικό διευθυντή υποχρέωση επικοινωνίας του, ως επιτηδείου εμπόρου, με τό κοινό, θά είναι ένα απολύτως φυσικό επακόλουθο ή παράδοση της διευθύνσεως, δηλαδή της εκμεταλλεύσεως, σέ έναν καλό γνώστη αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Διότι μία πραγματικά καλλιτεχνική διεύθυνση, μία διεύθυνση πού θά ἐξυπηρετοῦσε τόν ἀρχικό σκοπό τοῦ θεάτρου, θά ἦταν ἐλάχιστα ἱκανή νά ἐπιτύχη τοῦς προαναφερθέντες σύγχρονους στόχους. Ἀκριβῶς γι' αὐτό, πρέπει νά γίνη σέ κάθε συνετό ἄνθρωπο κατανοητό ὅτι, γιά νά ἐπιστρέψῃ τό θέατρο μέ ὁποιοδήποτε τρόπο στόν φυσικό, εὐγενή προορισμό του, εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀπελευθερωθῇ ἐντελῶς ἀπό τίς ἀναγκαιότητες τῆς βιομηχανικῆς κερδοσκοπίας.

Πῶς, ὅμως, θά ἦταν αὐτό δυνατόν; Θά ἔπρεπε αὐτά τά μοναδικά ἰδρύματα νά ἀποτινάξουν τήν ὑποτελία, τήν ὁποία ὑπομένουν σήμερα ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, καθῶς καί κάθε κοινωνική ἐπιχείρησις; Ναί, ἀκριβῶς! Τό θέατρο πρέπει νά προηγεῖται κάθε ἄλλου σ' αὐτήν τήν ἀπελευθέρωση. Διότι τό θέατρο εἶναι ὁ πιό ὀλοκληρωμένος, ὁ πιό ἀποτελεσματικός καλλιτεχνικός θεσμός. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά ἐξασκῇ ἐλεύθερος τίς εὐγενεῖς καλλιτεχνικές ἀσχολίες του, πῶς εἶναι δυνατόν νά ἐλπίζῃ ὅτι θά γίνη ἀνεξάρτητος σέ ἄλλους, ταπεινότερους τομεῖς; Ἀφοῦ τοῦλάχιστον οἱ κρατικές καί στρατιωτικές ὑπηρεσίες δέν ὑπάγονται πλέον στήν βιομηχανική κερδοσκοπία, ἄς ξεκινήσωμε μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς δημόσιας τέχνης, καθῶς, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, ἀκριβῶς σέ αὐτήν ἀνατίθεται μία ἀνείπωτα μεγάλη ἀποστολή, μία ἰδιαίτερα σημαντική δραστηριότητα μέσα στό κοινωνικό μας κίνημα. Περισσότερο ἀπό μία ἀπρηχαιωμένη καί ἀπαρνούμενη τό δημόσιο πνεῦμα θρησκεία, μέ μεγαλύτερη δύναμη καί ἐξυπνάδα ἀπό μία ἀνίκανη, μακρά καί ἐν μέρει παράλογη κρατική σοφία, ἡ τέχνη, αἰωνίως νέα, μπορεῖ νά ἀνακαλύπτῃ, στόν ἑαυτό της καί σέ ὅ,τι εὐγενέστερο διαθέτει τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, μία καινούργια φρεσκάδα. Ἡ τέχνη μπορεῖ νά ἀποδώσῃ στό ρεῦμα τῶν παράφορων κοινωνικῶν κινήσεων, πού ἀποφεύγουν τοῦς ἄγριους ὑφάλους καί τίς ξέρες, ἕναν ὠραῖο καί ὕψηλό στόχο, τόν στόχο μιᾶς εὐγενοῦς ἀνθρωπότητος.

Φίλοι τῆς τέχνης, ἐάν ἐνδιαφέρεστε πραγματικά νά σώσετε τήν τέχνη ἀπό τήν μανιασμένη θύελλα, μάθετε ὅτι δέν πρέπει μόνον νά τήν διατηρήσετε, ἀλλά νά ἐξασφαλίσετε τήν ἐκκόλαψη τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς.

Ἐναπόκειται σέ σᾶς, τίμιοι πολιτικοὶ ἄνδρες —σεῖς πού ἀντιτίθεστε στήν προβλεπόμενη κοινωνική ἀνατροπή, προφανῶς ἐπειδὴ καί μόνον, τρέφοντας ἀμφιβολίες γιά τήν ἀγνότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, δέν μπορεῖτε νά κατανοήσετε αὐτή τήν ἀνατροπή παρά ὑπό τήν ἔννοια τῆς ἀντικαταστάσεως μιᾶς ἐλαττωματικῆς καταστάσεως ἀπό μία ἀκόμη χειρότερη —, ἐναπόκειται σέ σᾶς, ἂν ἔχετε εἰλικρινά τήν πρόθεση νά δώσετε σ' αὐτή τήν νέα τάξη πραγμάτων μία δύναμη ἱκανή νά παραγάγῃ ἕναν ἀληθινά ὠραῖο πολιτισμό, νά μᾶς βοηθήσετε μέ ὅλες σας τίς δυνάμεις νά ἀποδώσωμε τήν τέχνη στόν ἑαυτό της καί στίς εὐγενεῖς της δραστηριότητες.

Ἐσεῖς, ἀδελφοί μου κάθε τάξεως τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, πού αἰσθάνεστε μία ὑπόκωφη ὀργή νά ὑποβόσκη μέσα σας, ἐσεῖς, πού ἀπό σκλάβοι τοῦ χρήματος θέλετε νά γίνετε ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, συνειδητοποιεῖστε τήν ἀποστολή μας καί βοηθήστε μας νά ἀνυψώσωμε τήν τέχνη στήν πραγματική ἀξία της. Ἐτσι θά μπορέσουμε καί μεῖς νά σᾶς δεῖξουμε πῶς νά ἀνυψώσετε τό ἐπάγγελμα σέ τέχνη, καί τόν βιομηχανικό ὑπηρέτη σέ ἐλεύθερο, ὑπεύθυνο ἄνθρωπο, πού ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καί μπορεῖ νά λήῃ μέ χαμόγελο στήν φύση, στόν ἥλιο, στά ἀστέρια, στόν θάνατο καί στήν αἰωνιότητα: «Ἀκόμη καί σεῖς εἴσατε δικά μου. Ἐγώ εἶμαι ὁ κύριός σας!»

Ἄν εἴσατε σύμφωνοι καί ὁμόφωνοι μέ μᾶς σέ αὐτά, πόσο εὐκολο θά ἦταν νά θέσωμε, μέ τήν θέλησή σας, σέ λειτουργία τά ἀπλᾶ μέτρα πού θά εἶχαν ὥς ἐπακόλουθο τήν εὐημερία τοῦ σημαντικότερου καλλιτεχνικοῦ θεσμοῦ, τοῦ θεάτρου. Ἀρχικά, θά ἦταν μέλημα τοῦ κράτους καί τῆς κοινωνίας νά σταθμίσουν τά μέσα τους ἀπέναντι στόν σκοπό, ὥστε νά τάξουν τό θέατρο σέ μία θέση πού θά ἀποσκοπῇ μόνον στόν ἀνώτερο, πραγματικό προορισμό του. Ὁ σκοπός αὐτός θά πραγματοποιηθῇ μόνον ἂν ὑποστηριχθοῦν τά θεάτρα σέ τόσο μεγάλο βαθμό, ὥστε ἡ διαχείρησή τους νά γίνῃ καθαρά καλλιτεχνική. Αὐτό μποροῦν νά τό καταφέρουν ἐντελῶς σωστά μόνον ὅλοι οἱ καλλιτέχνες μαζί, ἂν ἐνωθοῦν γιά τό καλλιτέχνημα καί, καί μέσα ἀπό μία συνειδητή συνθήκη, ἐγγυηθοῦν ἀμοιβαία τήν ἐπιτυχία τῶν δραστηριοτήτων τους. Μονάχα ἡ ὁλοκληρωμένη ἐλευθερία εἶναι δυνατόν νά τούς ἐνώσῃ στήν ἐπιδίωξη τοῦ προταθέντος σκοποῦ, χάριν τοῦ ὁποίου θά ἐλευθερωθοῦν ἀπό τίς ὑποχρεώσεις τῆς βιομηχανικῆς κερδοσκοπίας. Καί βεβαίως, αὐτός ὁ σκοπός εἶναι ἡ τέχνη, τήν ὁποία κατανοεῖ μόνον ὁ ἐλεύθερος, καί ὄχι ὁ σκλάβος τοῦ χρήματος.

Κριτής τῶν ἔργων τους θά εἶναι τό ἐλεύθερο κοινό. Γιά νά γίνη, ὅμως, καί αὐτό ἐντελῶς ἐλεύθερο καί ἀνεξάρτητο μπροστά στήν τέχνη, πρέπει νά προχωρήσωμε ἀκόμη ἓνα βῆμα στόν δρόμο πού ἀνοίγουμε: Τό ἀκροατήριό θά ἔπρεπε νά ἔχῃ ἐλεύθερη εἴσοδο στίς θεατρικές παραστάσεις. Διότι, ὅσο τό χρήμα ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἀπαραίτητο γιά κάθε βιωτική ἀνάγκη καί δίχως αὐτό ἀπομένει στόν ἄνθρωπο μόνον ὁ ἀέρας καί, σέ κάποιο βαθμό, τό νερό, ὁ σκοπός τῶν ἀναλόγων μέτρων θά ἔπρεπε νά εἶναι οἱ ἀληθινές θεατρικές παραστάσεις νά μὴν ἐμφανίζονται ὡς ἔργα ἐπὶ πληρωμῇ, ἀφοῦ μία τέτοια ἐμφάνισή τους, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁδηγεῖ στήν πιό ἐλεϊνὴ παραγνώριση τοῦ χαρακτήρα τῶν καλλιτεχνικῶν παραστάσεων. Καθῆκον τοῦ κράτους, ἢ μᾶλλον τῆς ἐνδιαφερόμενης κοινωνίας, εἶναι ἡ ἐξ ὁλοκλήρου ἀποζημίωση τῶν καλλιτεχνῶν γιά τὰ ἔργα τους, ἀπὸ συγκεντρωμένους πόρους. Ὅπου οἱ πόροι εἶναι ἀνεπαρκεῖς, εἶναι προτιμότερο, γιά τὴν ὥρα ἢ καί γιά πάντα, νά στερηθοῦμε ἓνα θέατρο πού δέν μπορεῖ νά ἐξασφαλίσῃ τὰ μέσα ὑπάρξεώς του, παρά μόνον λειτουργώντας σάν βιομηχανικὴ ἐπιχείρηση. Τοῦλάχιστον, νά τό στερηθοῦμε ἕως ὅτου ἡ κοινωνία ἀποδειχθεῖ ἱκανὴ νά κάνῃ τίς ἀπαραίτητες θυσίες γιά τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν του.

Τότε μόνον θά ἐξελίσσεται ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία ἀληθινὰ ὡραία καί εὐγενής, πρᾶγμα πού, ἄλλωστε, δέν θά τό κατορθώσωμε μόνοι ἐμεῖς μέσα ἀπὸ τὴν ἐνεργητικότητα τῆς τέχνης μας, ἀλλά, ὅπως μπορούμε νά ἐλπίζωμε καί πρέπει νά ἐπιδιώκωμε, σέ συνδυασμὸ μὲ τίς ἀναπόφευκτες, μεγάλες κοινωνικὲς ἐπαναστάσεις τοῦ μέλλοντος. Ἔτσι, οἱ θεατρικὲς παραστάσεις θά εἶναι οἱ πρῶτες μαζικὲς δραστηριότητες, στίς ὁποῖες θά ἐξαφανιστοῦν ὁλοκληρωτικὰ οἱ ἔννοιες χρήμα καί βιοπορισμός. Καθὼς ἡ ἀνατροφή θά γίνηται, κατὰ τὰ προαναφερθέντα, ὅλο καί περισσότερο καλλιτεχνικὴ, κάποτε θά γίνωμε ὅλοι καλλιτέχνες. Θά μπορούμε νά ἐνώσωμε τίς προσπάθειές μας σέ μία ἐλεύθερη, συλλογικὴ δράση, κινούμενοι ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὸ ἴδιο τό ἀντικείμενο τῆς τέχνης, καί ὄχι ἀπὸ ἓναν ἐξηρητημένο οἰκονομικὸ σκοπὸ.

Ἡ τέχνη καί τὰ ἱδρύματα πού τὴν ὑπηρετοῦν, τῶν ὁποίων τὴν ἐπιθυμητὴ ὀργάνωση μπορέσαμε νά παρουσιάσωμε ἐδῶ κατὰ τρόπο ἐντελῶς ἐπιφανειακὸ, θά γίνουν ἔτσι τὰ πρότυπα καί ὑποδείγματα ὅλων τῶν σημαντικῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Τό πνεῦμα πού ἐνώνει ἓνα καλλιτεχνικὸ σωματεῖο στήν ἐπιδίωξη τοῦ ἀληθινοῦ του σκοποῦ, θά μπορούσε νά ξαναβρεθῇ σέ κάθε ἄλλῃ κοινωνικῇ ἔνωση,

ἡ ὁποία θέτει ἐμπρός της ἓνα συγκεκριμένο σκοπό, ἀντάξιο τῆς ἀνθρωπότητος. Συνεπῶς, ὅλες οἱ μελλοντικές κοινωνικές δραστηριότητες πρέπει, καί εἶναι δυνατόν, νά εἶναι καθαρά καί ἀποκλειστικά καλλιτεχνικῆς φύσεως, ὅπως ἀκριβῶς ἀρμόζει στίς εὐγενεῖς ικανότητες τοῦ ἀνθρώπου.

Ἔτσι μᾶς ἔδειξε καί ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε ὅλοι ἀδελφια. Ὁ Ἀπόλλων, ὅμως, ἔβαλε πάνω σ' αὐτόν τόν μεγάλον ἀδελφικό δεσμό τήν σφραγίδα τῆς δυνάμεως καί τῆς ὁμορφιάς. Ὁδήγησε τόν ἄνθρωπο, ἀπό τήν ἀμφιβολία γιά τήν ἀξία του, στήν συναισθησὶν τῆς ἀνώτερης, θεϊκῆς του δυνάμεως. Ἄς ἀνεγείρωμε, λοιπόν, τόν βωμό τοῦ Μέλλοντος, τόσο στήν ζωὴ ὅσο καί στήν ζωντανή τέχνη, πάνω στίς μορφές τῶν δύο ἐξεχόντων διδασκάλων τῆς ἀνθρωπότητος: τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπέφερε γι' αὐτήν, καί τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος τήν ἀνύψωσε στήν γεμάτη χαρά ἀξιοπρέπεια της.

Ο ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΜΟΥΣΙΚΗ

Έγινε πρόσφατα λόγος στο «Neue Zeitschrift für Musik» για κάποιο «καλλιτεχνικό αίσθητήριο των Έβραίων», μία φράση που φυσικά δέχθηκε άμέσως επιθέσεις, αλλά και υποστηρίχθηκε. Θεωρώ σημαντικό να ξεκαθαρίσω κάπως το θέμα που βρίσκεται στη ρίζα αυτής της διαμάχης, ένα θέμα που οι κριτικοί είτε αποφεύγουν είτε αντιμετωπίζουν με υπερευαισθησία. Δεν θα προσπαθήσω να πω τίποτε καινούργιο, αλλά να εξηγήσω την ένστικτώδη αντιπάθεια του λαού για την εβραϊκότητα. Αυτό στο οποίο αναφέρομαι, είναι απλώς αυτό που υπάρχει: δεν ενδιαφέρομαι για φανταστικές θεωρίες. Η κριτική καταστρέφει τον εαυτό της όταν, είτε επιτιθέμενη είτε υπεραμυνόμενη, προσπαθεί να κάνει περισσότερα.

Μιά και είναι η λαϊκή αντιπάθεια για την εβραϊκότητα στις τέχνες, ιδιαίτερα στη μουσική, που θέλω να εξηγήσω, δεν θα αναφερθώ σε παρόμοιες καταστάσεις στην θρησκεία και την πολιτική. Στη θρησκεία οι Έβραίοι έπαυσαν από καιρό να είναι μισητοί εχθροί μας, χάρις σ' εκείνους τους χριστιανούς που τράβηξαν επάνω τους το μίσος του λαού. Στην πολιτική καθ' εαυτή δεν πολεμήσαμε ποτέ πραγματικά τους Έβραίους. Μάλιστα, επιτρέψαμε στην Ίερουσαλήμ να έχει την υπέρτατη κυριαρχία, και ανακαλύψαμε προς δυσαρέσκεία μας ότι ο κύριος φόν Ρότσιλτ, πολύ πονηρός για να ανακυρήξει εαυτόν «Βασιλέα των Ιουδαίων», προτίμησε να παραμείνη «ό Έβραϊος των Βασιλέων». Η κοινωνία είναι μία άλλη υπόθεση: ενώ προχωρούσαμε περισσότερο προς την

κοινωνική ελευθερία, αισθανθήκαμε τόν διαχωρισμό τών Ἑβραίων σάν ἄδικο. Ἀλλά, προτείνοντας τήν χειραφέτησή τους, ὑποστηρίζαμε περισσότερο μιὰ ἀφηρημένη ἀρχή παρά ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα. Ὀλόκληρος ὁ φιλελευθερισμός μας ὑπῆρξε ἓνα κάπως συγκεχυμένο διανοητικό παιγνίδι, ἀφοῦ προτείναμε ελευθερία γιά τούς Ἑβραίους χωρίς νά γνωρίζουμε αὐτή τή φυλή, καί μάλιστα νοιώθοντας ἀποστροφή σέ κάθε ἐπαφή μαζί τους. Συνεπῶς, ἡ ἐπιθυμία μας νά δώσουμε στούς Ἑβραίους τά δικαιώματά τους ξεπηδοῦσε πιο πολύ ἀπό μιὰ ἀρχή παρά ἀπό πραγματική συμπάθεια, καί ὅλη ἡ συζήτηση καί ἡ ἀρθρογραφία περί τῆς ἐβραϊκῆς χειραφετήσεως ἀπέτυχε νά καλύψῃ τήν ἀπροθυμία μας νά ἔχουμε ὅποιαδήποτε οὐσιαστική συναλλαγή μ' αὐτούς.

Ὡστε ἐδῶ φτάνουμε στό σημεῖο ἐκκινήσεως τῆς ἐρευνάς μας: θά ἐπιχειρήσουμε νά κατανοήσουμε τήν ἀθέλητη ἀποστροφή. πού γεννοῦν μέσα μας ἡ προσωπικότητα καί τά ἔθιμα τών Ἑβραίων, οὕτως ὥστε νά δικαιολογήσουμε τό ἐνστικτώδες αὐτό συναίσθημα, πού εἶναι φανερά ἰσχυρότερο καί πιο δυνατό ἀπό τήν ἐπιθυμία μας νά ἀπαλλαγούμε ἀπ' αὐτό. Παραμορφώνουμε σκοπίμως τήν ἴδια μας τήν φύση ἐφ' ὅσον ντρεπόμαστε νά διακηρύξουμε τήν φυσική ἀποστροφή πού μᾶς προκαλεῖ ἡ ἐβραϊκότητα. Μόνον πολύ πρόσφατα φαίνεται ὅτι κατανοήσαμε πόσο πολύ λογικότερο εἶναι νά ἀπαλλαγούμε ἀπό αὐτή τήν αὐταπάτη καί νά ἀντιμετωπίσουμε τήν ἀνάγκη νά μάθουμε γιατί, παρά τόν ὑποτιθέμενο φιλελευθερισμό μας, ἐξακολουθοῦμε νά νοιώθουμε αὐτή τήν ἀηδία. Ἀνακαλύπτουμε πρὸς ἐκπληξίν μας ὅτι, ἐνῶ δίνουμε τίς ἄσχετες φιλελεύθερες μάχες μας στόν οὐρανό τῆς πλάνης, ἡ ὁμορφὴ γῆ τῆς πραγματικότητος ἔχει καταληφθῇ ἀπό κάποιον πού ἀναμφίβολα διασκεδάζει μέ τίς πτήσεις τῆς φαντασίας μας, κάποιον πού μᾶς περιφρονεῖ πάρα πολύ γιά νά χαλαρώσῃ τόν χαλινό του πάνω στόν ὕλικό μας κόσμο. Τελειῶς ἀπαρτήρητα, ὁ «Πιστωτής τών Βασιλέων» ἔχει γίνει ὁ «Βασιλεὺς τῆς Πίστεως», καί μπορούμε νά θεωρήσουμε τήν παράκληση αὐτοῦ τοῦ βασιλέως γιά χειραφέτηση ὡς ἰδιόρρυθμα ἀφελῆ, μιὰ καί στήν πραγματικότητα ἐμεῖς πρέπει ν' ἀγωνιστοῦμε γιά χειραφέτηση ἀπό τούς Ἑβραίους. Ἐτσι, ὅπως εἶναι ὁ κόσμος σήμερα, ὁ Ἑβραῖος εἶναι περισσότερο ἀπό χειραφετημένος, εἶναι ὁ κυβερνήτης. Καί θά συνεχίσῃ νά κυβερνᾷ, ὅσο τό χρῆμα παραμένει ἡ δύναμη στήν ὁποία ὑποδουλώνονται ὅλες οἱ δραστηριότητές μας. Τό γεγονός ὅτι ἡ ἱστορική ἀθλιότητα τών Ἑβραίων καί ἡ ἐγκληματική σκληρότητα

τῶν Γερμανῶν χριστιανῶν ἡγετῶν εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τό πέρασμα τῆς δυνάμεως αὐτῆς στά χέρια τῶν τέκνων τοῦ Ἰσραήλ, δέν χρειάζεται ἀποδείξη ἀπό μένα. Ἀλλά τό ὅτι ἡ ἀδυναμία τῶν τεχνῶν μας νά ἐξελιχθοῦν περισσότερο χωρίς πλήρη ἀναδιοργάνωση παρέδωσε τό καλλιτεχνικό αἰσθητήριό τῶν καιρῶν μας στήν κηδεμονία τῶν πολυπραγμόνων ἐβραϊκῶν χειρῶν, εἶναι τό θέμα πού πρέπει νά ἐξετάσουμε ἀπό πιό κοντά. Ὁ Ἑβραῖος ἀπολαμβάνει σήμερα ὅλα αὐτά τά ὁποῖα οἱ ὑπήκοοι τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου καί τοῦ Μεσαίωνος ἴδρωσαν γιά νά καταβάλουν στούς κυρίους τους. Ποιός σκοτίζεται νά παρατηρήσῃ ὅτι αὐτά τά ἀθῶα κομματάκια χαρτί πού χρησιμεύουν γιά νομίσματα εἶναι λερωμένα μέ τό αἷμα ἀναρίθμητων γενεῶν; Ὅ,τι οἱ μεγάλοι καλλιτέχνες μόχθησαν νά φέρουν στή ζωή σέ δύο χιλιάδες χρόνια δυστυχίας, ὁ Ἑβραῖος σήμερα τό μετατρέπει σέ καλλιτεχνική ἐπιχείρηση. Ποιός ἀντιλαμβάνεται ὅτι τά λεπτεπίλεπτα μικρά ἔργα τέχνης κρατοῦνται σέ συνοχή χάρις στόν ἱερό ἰδρώτα ἀπό τό μέτωπο τῶν μεγαλοφυῶν δύο χιλιετηρίδων; Δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἀποδείξουμε ὅτι ἡ σύγχρονη τέχνη ἔχει καταληφθῇ ἀπό τοὺς Ἑβραίους. Αὐτό εἶναι ἓνα γεγονός «ὀφθαλμοφανές» Καί θά ἔπρεπε νά καλύψουμε ἓνα πολύ μεγάλο πεδίο, ἂν θέλαμε νά δώσουμε μία ἐξήγηση ὡς πρός τήν ἱστορία τῆς τέχνης μας. Ἀλλά, ἀφοῦ ἡ χειραφέτησή μας ἀπό τόν Ἰουδαϊσμό μᾶς φαίνεται μία πρωταρχική ἀναγκαιότητα, πρέπει νά δοκιμάσουμε τήν δυναμή μας γι' αὐτόν τόν ἀπελευθερωτικό ἀγῶνα. Δέν θά κερδίσουμε αὐτήν τήν δύναμη ἀπλῶς μέ ἓναν ἀφηρημένο καθορισμό τῆς καταστάσεως, ἀλλά μέ μία γνώση τῆς φύσεως τῆς θαθεῖα ριζωμένης, ἀθέλητης ἀπέχθειάς μας γιά τήν ἐβραϊκή φύση. Μέσω αὐτοῦ τοῦ ἀκατανίκητου συναισθήματος ὅ,τι μισοῦμε στόν ἐβραϊκό χαρακτήρα πρέπει νά μᾶς ἀποκαλυφθῇ καί, ὅταν τό γνωρίσουμε, θά πάρουμε μέτρα ἐναντίον του. Ἀποκαλύπτοντάς τον ξεκάθαρα, μπορούμε νά ἐλπίσουμε ὅτι θά ἐξαφανίσουμε τόν δαίμονα ἀπό τό πεδίο, στό ὁποῖο κατόρθωσε νά εὐημερήσῃ μόνον κάτω ἀπό τήν προστατευτική κάλυψη τοῦ σκότους, ἑνός σκότους πού ἐμεῖς οἱ καλοπροαίρετοι ἀνθρωπιστές τοῦ προσφέραμε γιά νά κάνουμε τήν ὄψη του λιγότερο ἀηδιαστική.

Στήν καθημερινή ζωή ὁ Ἑβραῖος, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστόν κατέχει ἓναν Θεό ἀποκλειστικά δικό του, μᾶς ἐντυπωσιάζει πρῶτα μέ τήν ἐξωτερική του ἐμφάνιση, ἡ ὁποία, σ' ὅποια εὐρωπαϊκή ἐθνικότητα κι ἂν ἀνήκουμε, ἔχει κάτι τό δυσάρεστα ξένο πρός αὐτήν τήν ἐθνικότητα. Ἐνστικτωδῶς αἰσθανόμαστε ὅτι δέν ἔχουμε τίποτε

κοινό μ' έναν άνθρωπο πού είναι έτσι φτιαγμένος. Αυτό πρέπει σέ παλιότερους καιρούς νά υπήρξε ενοχλητικό γιά τόν Έβραϊο. Στίς μέρες μας, όμως, όχι μόνον δέν τόν πειράζει, αλλά οί επιτυχίες του τόν κάνουν νά βλέπη τήν διαφορά του από μᾶς σάν πλεονέκτημα. Ἀγνοώντας τήν ἠθική ἀποψη αὐτῆς τῆς δυσάρεστης παραξενιάς τῆς φύσεως καί ἐξετάζοντας μόνον τήν αἰσθητική, θά τονίσουμε ἀπλῶς ὅτι γιά μᾶς αὐτό τό παρουσιαστικό δέν θά μπορούσε ποτέ νά εἶναι ἀποδεκτό σάν θέμα γιά ἕναν πίνακα. Ἐάν ἕνας ζωγράφος πορτραίτων ἀναγκαστῇ νά φτιάξη τό πορτραῖτο ἑνός Έβραίου, διώχνει συνήθως ἀπό τό μυαλό του τό μοντέλο του καί ἐξυπνα μεταμορφώνει, ἢ ἀλλοιῶς ἀφαιρεῖ τελείως, κάθε τι πού στήν πραγματική ζωή χαρακτηρίζει τό παρουσιαστικό τοῦ Έβραίου. Δέν βλέπεις ποτέ ἕναν Έβραϊο στήν σκηνή. Οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι τόσο σπάνιες, ὥστε ἀπλῶς ἐπιθεβαιώνουν τόν κανόνα. Δέν μπορούμε νά συλλάβουμε κανένα χαρακτήρα, σύγχρονο ἢ ἱστορικό, ἥρωα ἢ ἐραστή, πού νά τόν ὑποδέχεται Έβραῖος, χωρίς νά νοιώσουμε ἐνστικτωδῶς τόν ἀνόητο παραλογισμό μιᾶς τέτοιας ἰδέας.

[Οἱ τελευταῖες μας ἐμπειρίες ἀπό τό ἔργο Έβραίων ἡθοποιῶν μποροῦν νά ἀναφερθοῦν ἐδῶ μόνον ἐν συντομίᾳ. Ἀπό τότε πού γράφτηκε αὐτό τό δοκίμιο, οἱ Έβραῖοι κατόρθωσαν νά πάρουν στά χέρια τους όχι μόνον τό θέατρο, ἀλλά καί τούς ἥρωες τοῦ συγγραφέα. Ἐνας διάσημος Έβραῖος ἡθοποιός ξέκανε ὅλες τίς ποιητικές μορφές τοῦ Σαίξπηρ, τοῦ Σίλλερ, κ.ο.κ., καί ἔβαλε στή θέση τους πλάσματα τῆς δικῆς του «ἐφετζίδικης» καί ὑποβολιμαίας φαντασίας. Ἡ ἐντύπωση πού ἔχει κανεῖς, εἶναι σάν νά ἔκοψε κάποιος τόν Σωτήρα ἀπό ἕναν πίνακα τῆς Σταυρώσεως καί νά τόν ἀντικατέστησε μέ ἕναν Έβραϊο δημαγωγό. Ἡ πλαστογράφηση αὐτῆς τῆς θεατρικῆς μας τέχνης εἶναι πλέον τέλεια, καί αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Σαίξπηρ καί οἱ ὑπόλοιποι εἶναι γνωστοί μονάχα ἀνάλογα μέ τήν καταλληλότητά τους γιά τήν σκηνή.]'

Αὐτό εἶναι πολύ σημαντικό. Μία φυλή πού τό γενικό παρουσιαστικό της δέν μπορούμε νά θεωρήσουμε ταιριαστό γιά αἰσθητικούς στόχους, εἶναι κατά τεκμήριον ἀδύναμη γιά κάθε καλλιτεχνική παρουσίαση τῆς φύσεώς της.

Ἀρκετά πιό σημαντικό εἶναι ἐπάνω μας τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐβραϊκῆς ὁμιλίας, καί σ' αὐτό τό σημεῖο πρέπει νά ἐξετάσουμε τήν ἐβραϊκή ἐπίδραση στή μουσική. Ὁ Έβραῖος μιλάει τήν γλῶσσα τῆς χώρας στήν ὁποία ἔζησε ἀπό γενιά σέ γενιά, ἀλλά τήν μιλάει πάντοτε σάν ξένος. Μιά καί δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ νά ἐξετάσουμε

τούς λόγους γι' αυτό, δέν θά κατηγορήσουμε ούτε τόν χριστιανικό πολιτισμό πού κράτησε τούς Έβραίους σέ απόσταση, ούτε τούς Έβραίους γιά τίς συνέπειες τής απόμονώσεώς τους. Άρκεί έδώ νά ρίξουμε λίγο φώς στόν αισθητικό χαρακτήρα τής καταστάσεως πού προέκυψε. Γιά νά ξεκινήσουμε, τό γεγονός ότι οί Έβραίοι μιλούν τίς ευρωπαϊκές γλώσσες μόνον σάν έπίκτητες και όχι σάν μητρικές, τούς κάνει νά μήν μπορούν ποτέ νά μιλήσουν στήν καθομιλουμένη αυθεντικά ή από τά βάθη τής ύπάρξεώς τους. Η γλώσσα, ή έκφρασή της και ή εξέλιξή της δέν είναι ξεχωριστά στοιχεία, αλλά μέρος μιās ιστορικής κοινότητας, και μόνον όποιος έχει άσυνείδητα ώριμάσει σ' αυτήν τήν κοινότητα μπορεί νά συμμετάσχει σέ ό,τι αυτή δημιουργεί. Άλλά ό Έβραϊός στάθηκε παράμερα από αυτήν τήν κοινότητα, μόνος μέ τόν Ίεχωβά του, σέ ένα διασκορπισμένο και στείρο κοπάδι άνίκανο γιά πραγματική εξέλιξη, όπως ακριβώς ή δική του έβραϊκή γλώσσα του παραδόθηκε σάν κάτι νεκρό. Τό νά δημιουργήσης ποίηση σέ μιá ξένη γλώσσα, ύπηρεζε πάντοτε άδύνατο, άκόμη και γιά τά μεγαλύτερα πνεύματα. Όλόκληρος ό ευρωπαϊκός πολιτισμός και ή τέχνη παρέμειναν ξένα γιά τόν Έβραιο γιατί δέν έλαβε κανένα μέρος στήν εξέλιξή τους. Τό πολύ, ύπηρεζε ένας ψυχρός, κι άκόμη έχθρικός, παρατηρητής. Σ' αυτές τίς γλώσσες, σ' αυτήν τήν τέχνη, ό Έβραϊός μπορεί μόνον νά μιμηθί, δέν μπορεί νά δημιουργήση ούτε ποίημα ούτε έργο τέχνης.

Μās άπωθεί ιδιαίτερα ή καθαρά άκουστική πλευρά τής έβραϊκής όμιλίας. Η έπαφή μέ τήν κουλτούρα μας δέν έχει εξαλείψει από τόν Έβραιο, άκόμη και ύστερα από δύο χιλιάδες χρόνια, τίς ιδιομορφίες τής σημιτικής προφοράς. Η στριγγή, συριστική μουρμούρα τής φωνής του κτυπά περίεργα και δυσάρεστα στ' αυτιά μας. Η κακή χρήση των λέξεων, των όποιών τήν ακριβή άπόχρωση τής σημασίας άγνοεί, και οί λανθασμένα συντεταγμένες φράσεις του συνδιάζονται γιά νά μετατρέψουν τήν άρθρωσή του σέ μιá άφόρητα μεπεδεμένη άνοησία. Έπομένως, όταν άκούμε τήν έβραϊκή όμιλία μās κάνει άθέλητα έντύπωση ό προσβλητικός της τόνος, κι έτσι έμποδιζόμαστε νά κατανοήσουμε τήν σημασία της. Αυτό έχει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία γιά τήν εξήγηση του άποτελέσματος πού έχει επάνω μας ή σύγχρονη έβραϊκή μουσική. Όταν άκούμε έναν Έβραιο νά μιλά, ταραζόμαστε άσυνείδητα από τήν τέλεια έλλειψη γνήσιας ανθρώπινης έκφράσεως στήν όμιλία του.

Η ψυχρή άναισθησία τής ιδιόρρυθμης φλυαρίας του δέν μπορεί

ποτέ νά ύψωθῇ στήν υπερδιέγερση τοῦ πραγματικοῦ πάθους. Κι ἂν ἐμεῖς συζητώντας μέ ἕναν Ἑβραῖο δοῦμε τά λόγια μας νά θερμαίνονται, ἐκεῖνος θά ὑπεκφεύγῃ πάντοτε, γιατί εἶναι ἀνίκανος γιά κάθε ἀληθινά βαθύ αἶσθημα. Δέν θά ἐξαφθῇ ποτέ ἀπό τήν ἀμοιβαία ἀνταλλαγή αἰσθημάτων μ' ἐμᾶς, ἀλλά μόνον ἀπό θέματα ἰδιαίτερου ἐγωϊστικοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τήν ματαιοδοξία του ἢ τό αἶσθημα τῆς κερδοσκοπίας του. Αὐτό, μαζί μέ τόν τρόπο πού μιλάει, τόν κάνει στ' αὐτιά μας περισσότερο γελοῖο παρά συμπαθητικό. "Ἄν καί μπορῇ νά σκεφθοῦμε ὅτι εἶναι πιθανόν οἱ Ἑβραῖοι μεταξύ τους νά μποροῦν νά ἐκφράζουν τά συναισθήματά τους, ἰδιαίτερα σέ οἰκογενειακοῦς κύκλους, ὅπου τά καθαρά ἀνθρώπινα αἰσθήματα ἐρχονται στήν ἐπιφάνεια, αὐτό δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσῃ μέρος τῆς παρούσης μελέτης μας, μιά καί ἐξετάζουμε πῶς ὁ Ἑβραῖος, στήν ζωή καί τήν τέχνη, μιλάει σ' ἐμᾶς.

"Ἄν αὐτά τά μειονεκτήματα στόν τρόπο τῆς ὁμιλίας καθιστοῦν τόν Ἑβραῖο σχεδόν ἀνίκανο καλλιτεχνικῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων του, πόσο λιγότερο ἱκανός θά εἶναι νά ἐκφράσῃ αὐτά τά αἰσθήματα στό τραγούδι! Τραγούδι εἶναι, ἄλλωστε, ὁμιλία ὑψωμένη ἀπό τό πάθος. Ἡ μουσική εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ πάθους. "Ἄν ὁ ἥδη γελοῖα ὀρμητικός τρόπος ὁμιλίας τοῦ Ἑβραίου ὑψωθῇ, θά ἀποξηνωθοῦμε ἀκόμη περισσότερο ἀπ' αὐτόν! Ἐάν μᾶς ἀπωθῇ τό παρουσιαστικό καί ἡ ὁμιλία του, τό τραγούδι του θά τραβήξῃ τήν προσοχή μας μόνο κατά τό μέτρο πού μᾶς ἐκπλήσσει ἕνα τόσο γελοῖο φαινόμενο. Εἶναι στό τραγούδι, ὡς τό ἀναντίρρητα ζωντανότερο ἐκφραστικό μέσο τοῦ προσωπικοῦ συναισθήματος, πού ἡ προσβλητική ἰδιορρυθμία τῆς ἑβραϊκῆς φύσεως φτάνει στό ἀποκορύφωμά της. Ἀλλά εἶναι γιά κάθε πλευρά τῆς τέχνης, ὄχι μόνον αὐτή πού συνδέεται μέ τό τραγούδι, πού φυσιολογικῶς πρέπει νά θεωρήσουμε τόν Ἑβραῖο ἀκατάλληλο.

Οἱ ἰδέες τῶν Ἑβραίων γιά τήν ὀπτική παρατήρηση, κατέστησαν ἀδύνατη τήν ἀνάδειξη ὁποιουδήποτε εἰκαστικοῦ καλλιτέχνη ἀνάμεσά τους. Τά μάτια τους ἦσαν πολύ περισσότερο ἀπησυχολημένα μέ πρακτικές ὑποθέσεις παρά μέ τήν ὁμορφιά ἢ τήν πνευματική οὐσία τοῦ ὕλικοῦ κόσμου. "Ὅσο κι ἂν ἔψαξα, δέν μπόρεσα νά ἀνακαλύψω κανένα Ἑβραῖο ἀρχιτέκτονα ἢ γλύπτη πού νά ἐμφανίστηκε στοὺς καιρούς μας. Τό ἂν κάποιοι πρόσφατοι ζωγράφοι ἑβραϊκῆς καταγωγῆς μποροῦν νά θεωρηθοῦν δημιουργικοί καλλιτέχνες, τό ἀφήνω

στήν κρίση τῶν εἰδημόνων Ὑποθέτω, ἐν τούτοις, ὅτι ἡ στάσις τῶν καλλιτεχνῶν αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν τέχνη τους δὲν ἔχει οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀπὸ αὐτὴν τῶν σύγχρονων Ἑβραίων συνθετῶν ὡς πρὸς τὴν μουσικὴν, ἓνα θέμα πού θά ἐξετάσουμε τώρα λεπτομερῶς.

Ὁ Ἑβραῖος, τελειῶς ἀνίκανος νὰ ἐπικοινωνήσῃ καλλιτεχνικά μαζί μας, εἴτε μέ τό παρουσιαστικό του εἴτε μέ τὴν ὁμιλίαν του, καὶ ἀκόμη λιγότερο μέ τό τραγούδι του, ἐπέτυχε, ἐν τούτοις, νὰ κυριαρχήσῃ στό γοῦστο τοῦ κοινοῦ στήν πιο δημοφιλεῖ ἀπὸ τίς σύγχρονες τέχνες, στήν μουσικὴν. Γιά νὰ ἐξηγήσουμε αὐτὴν τὴν κατάστασι, ἃς δοῦμε πῶς ἦταν δυνατόν γιά τόν Ἑβραῖο νὰ γίνῃ μουσικός. Ὅταν ἡ κοινωνικὴ μας ἐξέλιξι ἔφτασε στήν καμπή, στήν ὁποία ἡ δυνατότητα τῶν χρημάτων νὰ προσδίδουν ὑψηλὴ κοινωνικὴ θέσι ἐγίνε ἀποδεκτὴ ἀνοικτά, ἦταν πλέον ἀδύνατον νὰ κρατηθοῦν οἱ Ἑβραῖοι παράμερα. Εἶχαν ἄρκετά χρήματα γιά νὰ γίνουν ἀποδεκτοὶ στήν κοινωνία. Στό κάτω κάτω, ἡ τέχνη τοῦ νὰ κερδίζουν χρήματα χωρὶς νὰ ἐργάζωνται γι' αὐτό, μ' ἄλλα λόγια ἡ τοκογλυφία, ἦταν τό μόνο ἐπάγγελμα πού τοὺς κληροδοτήθηκε. Τὴν σύγχρονη κουλτούραν μας, προσιτὴ σ' ὁποιοδήποτε εὐπορο, ἦταν πλέον σάν εἶδος πολυτελείας ἀδύνατο νὰ στερηθοῦν. Ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς ὁ καλλιεργημένος Ἑβραῖος ἦταν κάτι πού συναντοῦσες στήν κοινωνία μας, καὶ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πόσο διαφέρει ἀπὸ τὸν κοινό, ἀκαλλιέργητο Ἑβραῖο. Ὁ καλλιεργημένος Ἑβραῖος ὑπεβλήθη σέ μεγάλο κόπο γιά νὰ ξεφορτωθῇ τὰ ἐμφανῆ διακριτικὰ χαρακτηριστικά τῶν ὁμοθησκαν του. Πολλές φορές βαφτίστηκε ἀκόμη καὶ χριστιανός. Ἀλλὰ αὐτός ὁ ζῆλος δὲν ἔφερε στὸν καλλιεργημένο Ἑβραῖο τὴν ἀνταμοιβή πού περίμενε. Εἶχε σάν ἀποτέλεσμα ἀπλῶς νὰ τὸν ἀπομονώσῃ καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ τὸν πιο ἄκαρδο τῶν ἀνθρώπων, κάνοντάς τον ἔτσι νὰ χάσῃ τὴν συμπάθεια πού αἰσθανόμασταν ἄλλοτε γιά τὴν τραγικὴ ἱστορία τῆς φυλῆς του. Ἐχοντας ἁλλαζονικά διαχωρίσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τοὺς πρώην ὁμοθησκούς του, τοῦ στάθηκε ἀδύνατο νὰ συνδέσῃ τὸν ἑαυτό του μέ τὴν κοινωνία στήν ὁποία ἀνῆλθε. Οἱ κοινωνικὲς σχέσεις του περιορίζονται σ' αὐτοὺς πού ἔχουν ἀνάγκη τὰ χρήματά του, καὶ τό χρήμα δὲν ἀποδείχθηκε ἀκόμη ἓνας ιδιαίτερα εὐδόκιμος δεσμός μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ καλλιεργημένος Ἑβραῖος στέκει ξένος καὶ ἀποξενωμένος μέσα σέ μιὰ κοινωνία τὴν ὁποία δὲν καταλαβαίνει, τῆς ὁποίας τὰ γοῦστα καὶ τοὺς πόθους δὲν συμπαθεῖ καὶ πρὸς τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἐξέλιξι τῆς ὁποίας εἶναι ἀδιάφορος. Εἶναι μέσα σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι πού

είδαμε νά αναδύονται Έβραῖοι στοχαστές. Ὁ στοχαστής εἶναι ὁ ποιητής πού κοιτᾷ στό παρελθόν Ὁ ἀληθινός ποιητής εἶναι ὁ προφήτης πού προλέγει. Μόνον ἡ πιό βαθειά καί ἡ πιό εἰλικρινής συμπάθεια, μαζί μέ μιᾷ μεγάλῃ παρόμοιας ἀντιλήψεως κοινότητα, στής ὁποίας τό ἀσυνείδητο συναίσθημα δίνει φωνή ὁ ποιητής, μποροῦν νά δημιουργήσουν ἕναν τέτοιο προφήτη. Τελειῶς ἀποκομμένος ἀπό αὐτήν τήν κοινότητα ἐξ αἰτίας τῆς καταστάσεώς του, ὁμοια τελειῶς ἀποκομμένος καί ἔχοντας διαρρήξει κάθε σχέση μέ τήν ἴδια του τήν φυλή, ὁ πιό διακεκριμένος Έβραῖος δέν μπορεῖ παρά νά θεωρήσῃ τήν κατακτημένη καλλιέργειά του σάν μιᾷ πολυτέλεια τήν ὁποία δέν γνωρίζει πῶς νά θέσῃ σέ πρακτική χρῆση. Οἱ σύγχρονες τέχνες μας ἔχουν γίνει μέρος αὐτῆς τῆς καλλιέργειας, ἰδιαίτερα ἡ τέχνη τῆς μουσικῆς, ἡ ὁποία μαθαίνεται καί πιό εὐκολα. Ἡ μουσική, περισσότερο ἀπό τίς ἄλλες τέχνες, ἔχει ἐξυψωθῇ χάρις στίς προσπάθειες μεγάλων πνευμάτων σέ τέτοια ἐπίπεδα, ὥστε νά μπορῇ εἶτε, συνεργαζόμενη μέ τίς ἄλλες τέχνες, νά ἐκφράσῃ τό μεγαλειώδες εἶτε, ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτές, νά σχετίζεται μέ τίς πιό κενές κοινοτυπίες. Φυσικά, ἡ ἐκφραση τοῦ καλλιερημένου Έβραίου στήν κατάστασή του δέν μποροῦσε παρά νά εἶναι ἀδιάφορη καί κοινότυπη, ἀφοῦ ὁλόκληρη ἡ καλλιτεχνική του ὄθηση ὑπῆρξε γι' αὐτόν μιᾷ μὴ ἀναγκαῖα πολυτέλεια. Ἀνάλογα μέ τό τί ὑπαγόρευε ἡ διάθεσή του, ἡ κάποιο ἐξωκαλλιτεχνικό ἐνδιαφέρον, ἐξεστόμιζε αὐτό ἢ ἐκεῖνο. Δέν αἰσθανόταν ποτέ τήν ἀνάγκη νά πῇ κάτι ἀληθινό, συγκεκριμένο κι ἀναγκαῖο, ἀπλῶς ἤθελε νά μιλήσῃ γιά νά μιλήσῃ. Συνεπῶς τό ἐνδιαφέρον του ἦταν γιά τό «πῶς» ἀντί νά εἶναι γιά τό «τί» Καμμία τέχνη σήμερα δέν προσφέρει μεγαλύτερες δυνατότητες νά κάνῃ κανεῖς δηλώσεις χωρίς νά ἔχῃ τίποτε πραγματικό νά πῇ ὅσο ἡ μουσική, μιᾷ καί τά μεγαλύτερα πνεύματα ἔχουν ἤδη πεί ὅ,τι εἶναι δυνατόν ἡ μουσική σάν ἀνεξάρτητη τέχνη νά πῇ. Ἀφοῦ αὐτό εἶχε εἰπωθῇ, δέν ἔμενε τίποτε ἄλλο παρά κουβεντολόι, τοῦ ὁποίου ἡ ὀδυνηρή ἀκρίβεια καί ἡ παραπλανητική ὁμοιότητα ἐμοιαζε μέ αὐτήν τῶν παπαγάλων πού ἐπαναλαμβάνουν ἀνθρώπινα λόγια, καί ἦταν τό ἴδιο στερημένη ἀπό συναίσθημα καί ἀληθινῇ ἐκφραση ὅπως αὐτά τά χαζοπούλια. Στήν ἰδιαίτερη περίπτωση τῶν Έβραίων μουσικοποιῶν μας ὁ μιμητισμός αὐτός ἐπιδεικνύει ἐπίσης τήν ξεχωριστή ἰδιορρυθμία τῶν συνθηκῶν τῆς ἐβραϊκῆς ὁμιλίας, τήν ὁποία ἐξετάσαμε πρῶτα.

Ἄν καί οἱ ἰδιορρυθμίες τῆς ἐβραϊκῆς ὁμιλίας καί τοῦ τραγουδιοῦ

είναι πιο έντονες στον κοινό Έβραίο που έμεινε πιστός στην ράτσα του, και ό καλλιεργημένος Έβραίος υποβλήθηκε σέ μεγάλους κόπους γιά νά τίς ξεφορτωθή, παρ' όλα αυτά προσκολλοῦνται ἐπάνω του μέ αὐθάδη ἐπιμονή. Ἄν καί αὐτό τό δυστύχημα μπορῇ νά ἐξηγηθῇ ἀπό τήν φυσιολογία, ἡ αἰτία του σχετίζεται ἐπίσης μέ τήν κοινωνική θέση τοῦ καλλιεργημένου Έβραίου. Οἱ πολυτελεῖς τέχνες μας μπορεῖ νά αἰωροῦνται στόν ἀέρα τῆς αὐθαίρετης φαντασίας μας, ἀλλά κρατοῦν μία συγκεκριμένη ἐπαφή μέ τό φυσικό τους ἔδαφος, τό ἀληθινό πνεῦμα τοῦ λαοῦ. Ὁ αὐθεντικός ποιητής, σ' ὅποια τέχνη κι ἂν δημιουργῇ, ἀντλεῖ ἐμπνευση πάντοτε καί μόνον ἀπό τήν πιστή, γεμάτη ἀγάπη ἐνατένιση αὐτῆς τῆς ἐνστικτώδους ζωῆς πού ἀνακαλύπτει ἀποκλειστικά ἀνάμεσα στόν λαό. Πού θά βρῇ ὁ καλλιεργημένος Έβραίος τέτοιον λαό; Ὁχι βέβαια στήν κοινωνία ἐκείνη ὅπου παίζει τόν καλλιτεχνικό του ρόλο. Ἐάν ἔχῃ ὁποιοδήποτε σύνδεσμο μέ αὐτήν τήν κοινωνία, δέν μπορεῖ παρά νά τόν ἔχῃ μέ ἐκεῖνο τό τμήμα τῆς πού εἶναι ἀποκομμένο ἀπό τό κύριο, ὕγιές στέλεχος. Ἀλλά αὐτός ὁ σύνδεσμος εἶναι ἕνας σύνδεσμος χωρίς καθόλου ἀγάπη. Καί αὐτή ἡ ἔλλειψη ἀγάπης θά πρέπη νά τοῦ γίνεται ἐντονα ἀντιληπτή, ὅταν, γιά νά καλλιεργήσῃ τήν τέχνη του, κατεβαῖν στό βασικό στρῶμα αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ὁχι μόνο βρίσκει τά πάντα ἐκεῖ πιο ξένα καί πιο δυσνόητα, ἀλλά καί ἡ ἐνστικτώδης κακή διάθεση τοῦ λαοῦ ἀπέναντί του τόν κτυπᾷ μέ ὅλη τῆς τήν γυμνή δύναμη, ἀφοῦ, ἀντίθετα ἀπό τίς ὑψηλότερες τάξεις, δέν ἐλαττώνεται οὔτε διασπᾶται ἀπό προσωπικά ὀφέλη ἢ κοινά μέ αὐτόν συμφέροντα. Περιφρονημένος ἀπό τόν λαό καί σέ κάθε περίπτωση ἀδύναμος νά ἐρμηνεύσῃ τό πνεῦμα του, ὁ καλλιεργημένος Έβραίος πετάγεται πίσω στίς δικές του φυλετικές ρίζες, ὅπου τοῦλάχιστον ἡ κατανόηση θά τοῦ εἶναι πιο εὐκολη. Εἴτε τοῦ ἀρέσει εἴτε ὄχι, αὐτή εἶναι ἡ πηγὴ ἀπό τήν ὁποία πρέπει νά πιῇ, κι ὁμως ὁ,τι βρίσκει ἐκεῖ εἶναι ἕνα «πῶς» καί ὄχι ἕνα «τί». Ὁ Έβραίος δέν εἶχε ποτέ δική του τέχνη, κι ἔτσι ἡ ζωὴ του δέν εἶχε ποτέ μιὰ καλλιτεχνική πλευρά. Ἀκόμη καί σήμερα ἀδυνατεῖ νά προσφέρῃ στόν ἀναζητητὴ μιὰ παγκόσμια ἀνθρώπινη ἐμπειρία, ἀλλά μόνον μιὰ ἰδιόρρυθμη μέθοδο ἐκφράσεως, αὐτὴν πού χαρακτηρίσαμε παραπάνω. Ἡ μοναδικὴ μουσικὴ ἐκφραση πού μπορεῖ νά προσφέρῃ στόν Έβραίο συνθέτῃ ὁ λαός του, εἶναι ἡ τελετουργικὴ μουσικὴ τῆς λατρείας του τοῦ Ἰεχωβά. Ἡ συναγωγή εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ἀπό τήν ὁποία ὁ Έβραίος μπορεῖ νά ἀντλήσῃ λαϊκά θέματα γιά τήν τέχνη του, τά ὁποία νά τοῦ εἶναι κατανοητά. Ὅσο μεγάλοπρεπη

καί ἂν θέλουμε νά φανταστοῦμε αὐτή τήν μουσική θρησκευτική τελετή στήν ἀγνή της μορφή, δέν μπορούμε νά μήν παρατηρήσουμε ὅτι δέν ἔχει φτάσει μέχρις ἐμᾶς σέ καθαρή μορφή. Γιά χιλιάδες χρόνια σταμάτησε νά ἐξελίσσεται φυσικά. Ὅπως ὁ,τιδήποτε ἔχει σχέση μέ τόν Ἰουδαϊσμό, διετήρησε μιὰ αὐστηρά καθωρισμένη μορφή. Μιά μορφή πού δέν ὑπόκειται σέ συνεχή ἀνανέωση πρέπει τελικά νά ἀποσυντεθῇ. Μιά ἔκφραση πού τό περιεχόμενό της ἔχει ἀπό καιρό παύσει νά ἐμψυχώνεται ἀπό κάποιο ζωντανό αἶσθημα καταντᾷ ἀνόητη καί παραμορφωμένη. Ποιός δέν εἶναι πεπεισμένος ὅτι ἡ μουσική θεία λειτουργία σέ μιὰ λαϊκή συναγωγή εἶναι μιὰ ἀπλῆ καρικατούρα; Ποιός δέν ἐνοιωσε συναισθήματα ἀποστροφῆς, ἀηδίας, ἀλλά καί εὐθυμίας, ἀκούγοντας αὐτό τό ἀνόητο γουργούρισμα, κακάρισμα καί γαργάρισμα, πού καμμιὰ προσπάθεια γελοιοποιήσεως δέν μπορεῖ νά τό κάνη πιά γελοῖο ἀπ' ὅσο εἶναι; Τά τελευταῖα χρόνια τό ἀναμορφωτικό πνεῦμα προσπάθησε νά ἀποκαταστήσῃ τό τραγούδι αὐτό στήν πρώτη ἀγνότητά του, ἀλλά ὁ,τι ἐπιχειρήθηκε ἀπό τόν ὑψηλότερο ἑβραϊκό νοῦ δέν μπορεῖ ποτέ ἀπό τήν φύση του νά εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό μιὰ ἄκαρπη προσπάθεια ἐκ τῶν ἄνω. Δέν μπορεῖ ποτέ νά ριζώσῃ ἀρκετά, ὥστε ὁ καλλιεργημένος Ἑβραῖος, πού ἡ καλλιτεχνική του ἀνάγκη ἀναζητᾷ μιὰ τέτοια ἀκριβῶς πηγὴ ζωῆς μέσα στόν λαό του, νά βρῇ ἐκεῖ τήν καθοδήγησή του. Ἀναζητᾷ τό ἐνστικτώδες, ὄχι τό στοχαστικό, πού εἶναι δικό του παράγωγο. Καί τό μόνο ἐνστικτώδες πού τοῦ εἶναι διαθέσιμο, εἶναι αὐτή ἡ ἰδίᾳ ἡ παραμορφωμένη ἔκφραση.

Ἐάν αὐτή ἡ ἐπιστροφή στόν λαό του εἶναι τόσο ἀθέλητη, καθὼς ἐπιβάλλεται πάνω στόν καλλιεργημένο Ἑβραῖο ἀπό τήν φύση καί τήν ἀναγκαιότητα, ὅσο εἶναι σέ ὅλους τοὺς καλλιτέχνες, τότε αὐτές οἱ ἀσυνείδητα ἀντληθεῖσες ἐντυπώσεις μποροῦν νά ἀνοίξουν δρόμο μέσα στήν τέχνη του. Οἱ ρυθμοί καί τά μελίσματα τοῦ συναγωγικοῦ τραγουδιοῦ κυβερνοῦν τήν μουσική του φαντασία κατὰ τόν ἴδιο τρόπο πού ἡ ἐνστικτώδης γνώση τῶν ρυθμῶν καί τρόπων τῶν λαϊκῶν μας τραγουδιῶν καί χορῶν διαμόρφωσε τίς δημιουργίες τῆς ὀργανικῆς καί φωνητικῆς μας μουσικῆς. Σέ ὅλο τό φάσμα τῆς μουσικῆς μας, εἴτε λαϊκῆς εἴτε κλασσικῆς, δέν ὑπάρχει τίποτε πού νά μπορῇ ὁ καλλιεργημένος Ἑβραῖος νά ἀδράξῃ ἔξω ἀπό ὁ,τι γενικά τόν θέλγει σάν καταληπτό. Ἀλλά ὁ,τι αὐτός βρίσκει ἀρκετά καταληπτό γιά καλλιτεχνική χρήση, εἶναι ἐκεῖνο τό ὅποιον ὡς ἓνα βαθμὸ προσεγγίζει τήν ἰδιορρυθμία τῆς ἑβραϊκῆς μουσικῆς. Ὅμως, ἐάν ὁ Ἑβραῖος,

ἀκούγοντας εἴτε τὴν λαϊκὴν εἴτε τὴν ἔντεχνη μουσικὴν μας, ἐπρόκειτο πραγματικά νά βιώσῃ τὴν ψυχὴν τῆς καὶ τὴν οὐσίαν τῆς, δέν θά ἀνεκάλυπτε τὴν παραμικρὴ ὁμοιότητα πρὸς τὴν δικήν του μουσικὴ φύσιν. Ἡ τέλεια ἀσχετοσύνη του θά τὸν ἐτάραζε τόσο, ὥστε δέν θά μπορούσε ποτέ νά θρῇ τό θάρρος νά πλησιάσῃ ξανά τό δικό μας καλλιτεχνικό ὕψος. Ἡ ἴδια του ἡ θέσῃ ἀνάμεσά μας, ἐν τούτοις, δέν παρασύρει τὸν Ἑβραῖο σέ μία τόσο ἔντονη παρείσφρυση στοὺς τρόπους μας. Εἴτε σκοπῖμως, ἂν καταλαβαίνοι τὴν σχέσιν του πρὸς ἡμᾶς, εἴτε ἐνστικτωδῶς, ἐάν ὄχι, ἀκούει μόνον ἐπιφανειακά τὴν μουσικὴν μας καὶ τὸν ζωοδότῃ ἐσωτερικὸ ὀργανισμόν τῆς. Μὲ αὐτό τό ἐπιπόλαιον ἄκουσμα ἀπλῶς διακρίνει ἐπιφανειακὰς ὁμοιότητες πρὸς τό μοναδικὸ πρᾶγμα πού μπορεῖ νά κατανοήσῃ, ἐκεῖνο πού εἶναι τόσο ιδιόρρυθμον στὴν ἴδιαν του τὴ φύσιν. Ἔτσι, γι' αὐτὸν τὰ περιστασιακὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τῆς μουσικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς μας ζωῆς δείχνουν νά εἶναι ἡ οὐσία τῆς. Καὶ ὅταν σάν καλλιτέχνης τὰ ἀντανακλᾷ πίσω σέ μᾶς, τὰ δημιουργήματά του ἀναγκαστικά μᾶς φαίνονται ξένα, κρύα, ιδιόρρυθμα, βαρυσεστημένα, ἀφύσικα καὶ παραμορφωμένα. Κατ' αὐτό τὸν τρόπο, ἔργα τῆς ἑβραϊκῆς τέχνης μᾶς προκαλοῦν συχνὰ ἓνα εἶδος ἐντυπώσεως παρόμοιας μὲ αὐτὴν πού θά εἶχαμε ἀκούγοντας ἓνα ποίημα τοῦ Γκαίτε μεταφρασμένο στὴν ἑβραϊκὴν διάλεκτον, γνωστὴ ὡς Γιντίς.

Ἀκριβῶς ὅπως αὐτὴ ἡ διάλεκτος πετάει λέξεις καὶ φράσεις μαζεμένες μὲ ἀσυνήθιστη ἑλλειψὴ ἐκφραστικότητος, ἔτσι καὶ ὁ Ἑβραῖος μουσικὸς ἀμολᾷ μαζεμένες τίς διάφορες μορφές καὶ τεχνοτροπίες ὅλων τῶν συνθετῶν ὅλων τῶν ἐποχῶν Δίπλα - δίπλα μέσα σέ τέλειον χάος συναντοῦμε στὴν μουσικὴν του τίς ἰδιοσυγκρασίαις κάθε φόρμας. Μιά καὶ τὸν ἀπασχολεῖ μόνον ἡ μορφή καὶ ὄχι αὐτό τό ὅποῖον πρόκειται νά μεταδοθῇ, ἡ φλυαρία του μπορεῖ νά γίνῃ ἀνεκτὴ μόνον ἐφόσον κάθε στιγμὴ γίνεται μία νέα πρόκλησις τῆς προσοχῆς. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀναταραχὴ, τό ἀληθινὸ πάθος, θρῖσκουν τὴν ἀτομικὴν τους γλῶσσαν τὴν στιγμὴν πού ξεσπᾶνε στὴν κατανόησιν. Ὁ Ἑβραῖος, ὅπως ἤδη τονίσσαμε, δέν ἔχει ἀληθινὸ πάθος, καὶ σίγουρα κανένα πού νά μπορῇ νά τὸν τραβήξῃ πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργικότητα. Ἀλλὰ ὅπου δέν ὑπάρχει πάθος, δέν ὑπάρχει καὶ γαλήνη. Ἡ ἀληθινὰ εὐγενικὴ γαλήνη δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ πάθος μαλακωμένο ἀπὸ τὴν ἐγκαρτέρησιν. Ὅπου ἡ γαλήνη δέν ἔχει παραχθῇ ἀπὸ τό πάθος, θρῖσκουμε μόνον ἀδράνεια. Καὶ τό ἀντίθετον τῆς ἀδράνειας εἶναι μονάχα ἐκεῖνη ἡ εὐερέθιστη ἀνησυχία πού

διατρέχει την έβραϊκή μουσική από την αρχή ως τό τέλος, έκτος από έκεί όπου αντικαθίσταται από αυτή την άψυχη, άναίσθητη αδράνεια. Τά άποτελέσματα των έβραϊκών προσπαθειών για καλλιτεχνική δημιουργία περιέχουν άναγκαία τίς ιδιότητες της ψυχρότητας, της άδιαφορίας, του παραλογισμού και της μονοτονίας, και μπορούμε νά κατατάξουμε την έβραϊκή περίοδο στην σύγχρονη μουσική σάν μία περίοδο τελείας παραγωγικής στειρότητας και άπολιθωμένης σταθερότητας.

Άλλά μέ ποιό παράδειγμα θά γίνη αυτό πιο ξεκάθαρο σε μάς; Τί καλύτερο παράδειγμα από την περίπτωση ενός συνθέτη έβραϊκής καταγωγής, στόν όποιο ή φύση έδωσε δώρα τέτοια πού λίγοι κατείχαν πρίν άπ' αυτόν; Άνακαλύψαμε, καθώς έξετάσαμε την άντιπάθειά μας άπέναντι στόν Έβραϊο, τίς άντιφάσεις στη φύση του, τόσο καθ' έαυτή όσο και σέ σχέση μέ μάς, καθώς και την άνικανότητά του νά δημιουργήση μία πραγματική σχέση μέ μάς, ή άκόμη και νά επιθυμήση νά αναπτύξη τά πλούτη πού βρήκε στό έδαφός μας. Όλα αυτά φτάνουν σέ μία κατάσταση ιδιαίτερα τραγικής συγκρούσεως στην ζωή και τό έργο του πρόωρα άποθανόντος Φέλιξ Μέντελσον-Μπαρτόλντ. Έδειξε σέ μάς ότι ένας Έβραϊός μπορεί νά κατέχη τό μεγαλύτερο ταλέντο, την καλύτερη και πλουσιώτερη καλλιέργεια, τό ύψηλότερο και πιο ευαίσθητο αίσθημα τιμής, και ότι καμμία άπ' αυτές τίς ποιότητες δέν μπορεί νά τόν βοηθήση ούτε για μία φορά νά μάς συγκινήση μέχρι τά βάθη του είναι μας, όπως περιμένουμε νά συγκινηθούμε από την τέχνη κι όπως συγκινούμεθα όταν ένας άπ' τούς δικούς μας μεγάλους καλλιτέχνες άπλως άνοίγη τό στόμα του για νά μάς μιλήση. Άς άφεθη στους τεχνικούς κριτικούς, πού πιθανότατα θά έχουν φτάση στό ίδιο συμπέρασμα μέ μάς, νά επιβεβαιώσουν, άναφερόμενοι στην μουσική του Μέντελσον, την άναμφίβολη αλήθεια των παρατηρήσεών μας. Άρκει νά άναφέρουμε έδω, πρós ύποστήριξιν του γενικού σναισθήματός μας, ότι άκούγοντας ένα κομμάτι αυτού του συνθέτου μπορούσαμε νά αισθανθούμε επηρεασμένοι μόνον όποτε ή επιθυμία μας για διασκέδαση έτροφοδοτείτο μέ την παρουσίαση και την άνάμειξη των λεπτότερων, άπαλότερων και πιο έντεχνων μορφών, όπως στά έναλασσόμενα χρώματα και τίς μορφές του καλειδοσκοπίου. Άλλά ποτέ δέν θά συγκινούμεθα, εάν αυτές οί μορφές είχαν σκοπό νά έκφράσουν τά ισχυρά έσωτερικότερα συναισθήματα της

ανθρώπινης καρδιάς. Στην τελευταία αυτή περίπτωση ο Μέντελσον έχανε ακόμη και την αίσθηση της φόρμας. Όταν αναζητούσε το δράμα, όπως στα όρατόριά του, αναγκαζόταν να αρπάξει φανερά κάθε μορφική λεπτομέρεια που χαρακτηρίζει την ατομικότητα οποιουδήποτε προδρόμου του είχε διαλέξει να αντιγράψει. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο συνθέτης του οποίου την ανέκφραστη σύγχρονη γλώσσα προτιμούσε να μιμείται ήταν ο παλιός μας δάσκαλος Μπάχ. Η μουσική γλώσσα του Μπάχ διαμορφώθηκε σε μία περίοδο της ιστορίας μας, όπου η παγκόσμια μουσική γλώσσα αγωνιζόταν για καθαρότερη και ατομικότερη έκφραση. Ο καθарός φορμαλισμός και η σχολαστικότητα είχαν ακόμη τόσο ισχυρό έρεισμα, ώστε να όφειλεται μόνον στην τρομακτική δύναμη της μεγαλοφυΐας του Μπάχ πώς προκαλούσε τό αληθινό ανθρώπινο συναίσθημα. Η γλώσσα του Μπάχ έχει την ίδια σχέση με εκείνη του Μότσαρτ και τελικά του Μπετόβεν, όπως και η αιγυπτιακή Σφίγξ με την ελληνική γλυπτική των σωμάτων. Όπως τό ανθρώπινο πρόσωπο της Σφιγγας αγωνίζεται να ξεφύγει από τό ζωώδες σώμα, έτσι τά ευγενικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά του Μπάχ αγωνίζονται να διαχωρίσουν έαυτά από την πουδραρισμένη περούκα. Είναι ένδεικτικό της άπίστευτα αλόγιστης συγχύσεως του μουσικού αισθητηρίου του καιρού μας ότι μπορούμε να άκούμε συγχρόνως Μπάχ και Μπετόβεν, και να λέμε στόν έαυτό μας ότι υπάρχει άπλως μία μορφική ατομική διαφορά μεταξύ τους και ούδόλως μία πραγματικά πολιτιστική και ιστορική διαφορά. Η θεμελιώδης διαφορά, έν τούτοις, είναι εύκολο να κατανοηθή. Η γλώσσα του Μπετόβεν μπορεί να όμιληθή μόνο από ένα άκέραιο, όλοκληρωμένο, θερμό ανθρώπινο όν, γιατί είναι ή γλώσσα ενός μουσικού τόσο έπιτυχημένου και όλοκληρωμένου, ώστε ή ανάγκη τόν έσπρωξε να προχωρήσει πέρα από την άπόλυτη μουσική, της όποίας την έπικράτεια είχε κατακτήσει ως τά άπώτερα σύνορα, γιά να μάς άποκαλύψει τόν δρόμο της γονιμοποιήσεως όλων των τεχνών από την μουσική ως τόν μόνο δυνατό δρόμο έπιτυχούς ανάπτυξεως. Άπ' την άλλη μεριά, ή γλώσσα του Μπάχ μπορεί να άποτελέσει αντικείμενο μιμήσεως από όποιον-δήποτε έπιδέξιο μουσικό, άν και ίσως όχι με την σημασία του Μπαχ, γιατί σ' αυτήν ή φόρμα είναι ακόμη κυρίαρχη και ή καθαρή ανθρώπινη έκφραση δέν έχει ύπερισχύσει τόσο, ώστε τό «τί» της να μπορή ή να πρέπη να έκστομιστή χωρίς όρους. Είναι ακόμη άπησχολημένη με την ανάπτυξη του «πώς» Η προχειρότητα, ή

ἀδυναμία καί ἡ αὐθαιρεσία τοῦ μουσικοῦ μας ὕφους ἔχουν τονιστῇ, ἂν ὄχι δημιουργηθῇ, ἀπό τήν τάση τοῦ Μέντελσον νά διατυπώνῃ μέ ὅσον τό δυνατόν πιο ἐνδιαφέροντα καί πνευματώδη τρόπο ἕνα σκοτεινό καί σχεδόν ἀνύπαρκτο περιεχόμενο. Ὁ Μπετόβεν, ὁ τελευταῖος ἀπό τίς μουσικές μας ἰδιοφυΐες, ἀγωνίστηκε μέ τό βαθύτερο αἶσθημα καί τά πιο θαυμαστά χαρίσματα νά δώσῃ καθαρή καί καθωρισμένη ἔκφραση στό ἀνέκφραστο, μέ τήν σαφῶς καθωρισμένη μορφή τῆς μουσικῆς του. Ὁ Μέντελσον, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, μειώνει στήν μουσική του αὐτά τά ἐπιτεύγματα σέ φανταστικές, φευγαλέες καί σκιώδεις μορφές, τῶν ὁποίων τά ἀκαθόριστα λαμπρίζοντα χρώματα ἐρεθίζουν τίς παιγνιδιάρεις δυνάμεις τῆς φαντασίας μας, ἀλλά πού οὐδόλως ταραίζουν τά καθαρά ἀνθρώπινα ἐσώτερὰ μας αἰσθήματα, καί δέν μποροῦν καθόλου νά ἐλπίζουν νά τά ἐκπληρώσουν. Μόνον ἐκεῖ ὅπου ἕνα καταπιεστικό συναίσθημα αὐτῆς τῆς ἀκαταλλήλότητος δείχνει νά ὑπερνικᾷ τήν διάθεση τοῦ συνθέτου, καί τόν ἀναγκάζει νά ἐκφράσῃ μιάν ἀπαλή καί μελαγχολική γαλήνη, εἶναι ἱκανός ὁ Μέντελσον νά ἀποκαλύψῃ ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικό στοιχεῖο. Τήν ὑποκειμενική ἔννοια μιᾶς εὐαίσθητης ἀτομικότητος πού ὁμολογεῖ τήν ἴδια τῆς τήν ἀδυναμία. Αὐτή, ὅπως εἶπαμε, εἶναι ἡ τραγική σύγκρουση τοῦ Μέντελσον. Ἄν στό βασίλειο τῆς τέχνης θελήσουμε νά χαρίσουμε τήν συμπαθειά μας καθαρὰ στήν προσωπικότητα, δέν θά πρέπῃ νά ἀρνηθοῦμε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς στόν Μέντελσον, ἀκόμη κι ἂν ἡ δύναμη αὐτῆς τῆς συμπαθείας μπορεῖ νά ἐξασθενίσῃ ἀπό τήν σκέψη ὅτι στήν περίπτωσή του ἡ τραγωδία αἰωρεῖτο γύρω του μᾶλλον, παρά ἐρχόταν νά τόν ὠθήσῃ σέ μία κατάσταση πραγματικῆς, θλιμμένης καί ἐξαγνιστικῆς ἐπιγνώσεως.

Κανένας ἄλλος Ἑβραῖος μουσικός, ἐν τούτοις, δέν μπορεῖ νά ξυπνήσῃ παρόμοια συμπάθεια σέ μᾶς. Ἕνας εὐρύτατα φημισμένος Ἑβραῖος συνθέτης τῆς ἐποχῆς μας² παρουσίασε τίς παραγωγές του σέ ἕνα τμήμα τοῦ κοινοῦ μας, τοῦ ὁποίου τό συγκεχυμένο μουσικό αἰσθητήριό, καίτοι ἴσως δέν τό προκάλεσε αὐτός, ἀποδείχθηκε σίγουρα ἐπικερδές γι' αὐτόν. Τό κοινό τοῦ σύγχρονου ὀπερατικοῦ θεάτρου ἔχει γιά ἄρκετό καιρό τώρα βαθμηδόν ἀπομακρυνθῇ ὄχι μόνον ἀπό τά πραγματικά ἔργα δραματικῆς τέχνης, ἀλλά ἀπό κάθε ἔργο καλοῦ γούστου. Οἱ ἡῶροι ἀναψυχῆς μας γεμίζουν τώρα κυρίως ἀπό ἐκεῖνο τό τμήμα τῆς κοινωνίας μας πού ἀπλῶς ἀποζητᾷ διασκέδαση γιά νά καταπολεμήσῃ τήν βαρεμάρα. Ἀλλά αὐτός ὁ διάσημος συνθέτης τῆς ὀπερας ἔκανε τήν καλλιέργεια αὐτῆς τῆς

πλάνης καλλιτεχνικό σκοπό της ζωής του. Δέν υπάρχει λόγος να περιγράψωμε λεπτομερώς τά καλλιτεχνικά μέσα πού χρησιμοποίησε για νά επιτύχη αὐτόν τόν σκοπό. Εἶναι ἄρκετό νά σημειώσουμε ὅτι ἡ ἐπιτυχία του ἀποκαλύπτει ὅτι ἐγνώριζε πῶς νά ἀπατήσῃ. Τό ἔκανε πασάροντας στό βαρυσστημένο κοινό του τήν διάλεκτο αὐτή πού ἔχουμε ἀναφέρει, καί πείθοντάς το νά ἀποδεχθῇ σάν ἐξυπνη σύγχρονη ἔκφραση αὐτό πού ἦταν τελείως γελοῖο καί ἀσήμαντο. [Ὅποιοσδήποτε ἔχει παρατηρήσει τήν ἀναιδέστατη ἀφηρημάδα καί ἀδιαφορία τοῦ ἑβραϊκοῦ ἐκκλησιάσματος κατά τήν διάρκεια τοῦ μουσικοῦ μέρους τῆς λειτουργίας στήν συναγωγή, μπορεῖ νά καταλάβῃ γιατί ἕνας Ἑβραῖος συνθέτης ὅπερας δέν προσβάλλεται καθόλου ἀπό τήν ἴδια συμπεριφορά στό θέατρο τῆς ὅπερας, ἀφοῦ ἐκεῖ θά τοῦ φαίνεται λιγώτερο ἀταίριαστη ἀπ' ὅτι στόν οἶκο τοῦ Θεοῦ.] Τό ὅτι αὐτός ὁ συνθέτης ἐπινόησε ἐπίσης διάφορους ἐντυπωσιασμούς καί ἀποτελεσματικές συναισθηματικές καταστάσεις, δέν πρέπει νά ἐκπλήσση κανέναν ὁ ὅποιος καταλαβαίνει πόσο ἀπεγνωσμένα ἕνα βαρυσστημένο κοινό ἀποζητᾷ τέτοια πράγματα. Οὔτε εἶναι ἐκπληκτικό τό ὅτι πέτυχε τόν σκοπό του. Εἶναι προφανές ὅτι κάτω ἀπό τέτοιες συνθήκες ἐπρόκειτο νά εὐημερήσῃ. Ἀκόμη περισσότερο, αὐτός ὁ ἐξαπατῶν συνθέτης φτάνει τόσο μακριά, ὥστε ἐξαπατᾷ καί τόν ἑαυτόν του, καί ἴσως τόσο σκόπιμα ὅσο ἐξαπατᾷ καί τούς βαρυσστημένους ἀκροατές του. Πραγματικά, πιστεύουμε ὅτι θά ἤθελε νά δημιουργῇ, κι ὅμως τήν ἴδια στιγμή συνειδητοποιεῖ ὅτι δέν μπορεῖ. Για νά ἀποφύγῃ αὐτή τήν ὀδυνηρή σύγκρουση μεταξύ προθέσεως καί ἱκανότητος, γράφει ὅπερες γιά τό Παρίσι καί τίς στέλνει νά κάνουν τόν γῦρο τοῦ κόσμου ἡ ἰδιό σίγουρη μέθοδος στίς μέρες μας γιά νά ἐπιτύχῃ κανεῖς καλλιτεχνικά χωρίς νά εἶναι καλλιτέχνης. Κάτω ἀπό τό βάρος αὐτῆς τῆς αὐταπάτης, πού μπορεῖ νά μήν εἶναι τόσο εὐκολο νά τήν ἀνθέξῃ, ὅσο θά νόμιζε κανεῖς, παρουσιάζεται σέ μᾶς μέσα σ' ἕνα σχεδόν τραγικό φῶς. Ἀλλά τά τελείως προσωπικά, πληγωμένα του αἰσθήματα δίνουν τήν ἐντύπωση τραγέλαφου, ὅπως ἀκριβῶς τό ἀδιάφορο καί τό παράλογο εἶναι τά διακριτικά ἑβραϊκά χαρακτηριστικά πού ὁ διάσημος συνθέτης ἀποκαλύπτει στή μουσική του.

Μέσω μιᾶς λεπτομερέστερης ἐξετάσεως τῶν ἀνωτέρω γεγονότων, τά ὅποια μάθαμε νά ἐρμηνεύουμε ὑπό τό φῶς τῆς ἀξεπέραστης ἀπέχθειάς μας πρός τήν ἑβραϊκότητα, μπορούμε νά φτάσουμε στήν ἀπόδειξη τῆς ἀνικανότητος τῶν σημερινῶν μας συνθετῶν

Ἄν οἱ δύο Ἑβραῖοι συνθέτες πού ἀναφέραμε βοηθοῦσαν πραγμα-

ρικά τήν μουσική μας ν' αναπτυχθῇ, τότε θά ἔπρεπε νά παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀδυναμία μας νά συμβαδίσουμε μαζί τους ὀφείλεται σέ κάποια ἀπρόσμενη ὀργανική ἀτέλεια. Ἄλλ' αὐτό δέν συμβαίνει. Ἀντίθετα, συγκρινόμενη μέ προηγούμενες καλλιτεχνικές ἐποχές ἡ ἰδική μας ἔχει, ἂν μή τι ἄλλο, αὐξήσει τίς μουσικές της δυνατότητες. Ἡ ἀτέλεια θρίσκεται στό πνεῦμα τῆς τέχνης μας καθ' ἑαυτό, πού ἀποζητᾷ μιᾷ διαφορετική μορφή ἐκφράσεως ἀπό αὐτήν πού μέ δυσκολία ἐπικρατεῖ πρὸς τό παρόν. Ἡ ἀνικανότητα τῆς ἴδιας τῆς μουσικῆς τέχνης ἐκτίθεται γιά μᾶς στίς δραστηριότητες αὐτοῦ τοῦ ἰδιαίτερα χαρισματικοῦ μουσικοῦ, τοῦ Μέντελσον. Ἀλλά ἡ κενότης ὅλης μας τῆς κοινωνίας, ἡ τέλεια μή καλλιτεχνική φύση της καί οἱ ἐπιθυμίες της διαφαίνονται καθαρά στίς ἐπιτυχίες ἐκείνου τοῦ διάσημου Ἑβραίου συνθέτη τῆς ὄπερας. Αὐτά εἶναι τά σημαντικά σημεῖα πού πρέπει νά τραθήξουν τήν προσοχή ὅλων ἐκείνων πού ἐνδιαφέρονται εἰλικρινά γιά τήν τέχνη. Αὐτά πρέπει νά ἐξετάσουμε, γι' αὐτά νά διερωτηθοῦμε, καί νά προσπαθήσουμε νά τά καταλάβουμε. Ὅποιος ἀποτραβάται ἀπό αὐτό τό καθῆκον, ὁποῖος στρέφεται μακριά ἀπ' αὐτήν τήν ἐξέταση, εἴτε γιατί δέν αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη της, εἴτε γιατί θέλει νά ἀποφύγη κάτι πού θά μπορούσε νά διαταράξη τήν ἀνέμελη καί αναισθητη ρουτίνα του, πρέπει τώρα νά συμπεριληφθῇ σ' αὐτήν τήν κατηγορία τῆς ἐβραϊκότητος στήν μουσική. Οἱ Ἑβραῖοι δέν θά μπορούσαν ποτέ νά πάρουν στά χέρια τους αὐτήν τήν τέχνη, ἂν δέν εἶχαν ἀποδείξη, ὅπως τό ἔκαναν, τήν ἀνεπάρκεια τῆς ἐσωτερικῆς της ζωῆς. Γιά ὅσο καιρό ἡ ξεχωριστή τέχνη τῆς μουσικῆς διέθετε μιάν ἀληθινά ὀργανική ἀνάγκη γιά ζωή, ἕως τήν ἐποχή τοῦ Μότσαρτ καί τοῦ Μπετόβεν, δέν μπορούσε κανεὶς νά θρῇ Ἑβραίους συνθέτες: ἦταν ἀδύνατον γιά ἓνα τελειῶς ξένο πρὸς αὐτόν τόν ζωντανό ὀργανισμό στοιχεῖο νά ἀρῇ ὁποιοδήποτε μέρος στήν ἀνάπτυξή του. Μόνον ὅταν ὁ ἐκ τῶν ἔνδον θάνατος ἐνός σώματος εἶναι προφανής, μποροῦν τά ἐξωτερικά στοιχεῖα νά εἰσέλθουν σ' αὐτό, καί τότε μόνο γιά νά τό καταστρέψουν. Τότε ἡ σάρκα αὐτοῦ τοῦ σώματος μεταμορφώνεται σέ μία σφύζουσα ἀποικία σκουληκιῶν. Ἀλλά ποίος, κοιτώντας το, θά μπορούσε νά φαντασθῇ ὅτι ἓνα τέτοιο σῶμα εἶναι ζωντανό; Ἡ ἀληθινή ζωή, δηλαδή τό πνεῦμα, πέταξε ἄλλοῦ. Αὐτή εἶναι ἡ ζωή. Μόνον στήν ἀληθινή ζωή μπορούμε κι ἐμεῖς νά ξαναβροῦμε τό πνεῦμα τῆς τέχνης, κι ὄχι μέσα στό σκωληκόβρωτο πτώμα της.

Εἶπα ὅτι οἱ Ἑβραῖοι δέν παρήγαγαν κανέναν ἀληθινὸ ποιητῇ.

Πρέπει τώρα νά ἐξετάσουμε τόν Χάινριχ Χάινε. Τήν περίοδο που ὁ Γκαίτε καί ὁ Σίλλερ μεσουρανοῦσαν, δέν εἶχαμε κἄν ἀκουστά γιά Ἑβραίους ποιητές. Ἀλλά ὅταν ἡ ποίησίς μας ἔγινε ἓνα ψέμα, ὅταν ἦταν φανερό ὅτι σχεδόν ὁτιδήποτε ἐκτός ἀπό ἓναν ἀληθινὸ ποιητὴ θά μπορούσε νά προκύψῃ ἀπὸ τὸν τελειῶς ἀντιποιητικὸ τρόπο ζωῆς μας, τότε ἔγινε δυνατόν γιά ἓναν Ἑβραῖο συγγραφέα ποιημάτων μέ πολλά χαρίσματα νά ἀποκαλύψῃ κατὰ ἓναν ἰδιαίτερα συναρπαστικὸ τρόπο τὴν ἀτελείωτη ξινίλα καί τὴν ἰησουϊτικὴ ὑποκρισία τῆς στιχοπλοκίας μας, πού πίστευε ἀκόμη τὸν ἑαυτὸ της γιά ποίηση. Ἐφτάσε ἀκόμη νά περιγελάσῃ καί νά περιφρονήσῃ τοὺς διάσημους Ἑβραίους μουσικοὺς συγχρόνους του γιά τίς καλλιτεχνικὰς ἀξιώσεις. Τίποτε δέν τὸν ἀπατοῦσε. Ἀπὸ τὸν ἀδίστακτο δαίμονα τῆς ἀπαρνήσεως ὅλων ὅσων ἔμοιαζαν ἄξια ἀπαρνήσεως, ὠδηγήθηκε χωρὶς ἀνάσα μέσα ἀπὸ ὅλην τὴν παραζάλη τῆς σύγχρονης αὐταπάτης μας στό σημεῖο νά ἐξαπατᾷ τὸν ἑαυτὸ του μέσα στὴν ποίηση. Ἀμοιβὴ του ἦταν ὅτι τὰ ποιητικὰ του ψέματα μελοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς συνθέτες μας. Αὐτὸς ὑπῆρξε ἡ συνειδήση τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ἰουδαϊσμός εἶναι ἡ κακόφημη συνειδήσις τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας.

Πρέπει νά ἀναφέρουμε ἓναν ἀκόμη Ἑβραῖο πού παρουσιάστηκε ἀνάμεσά μας σάν συγγραφέας. Μέσα ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴν τοῦ ἀπομόνωσης ἦλθε σέ μᾶς ζητώντας τὴν λύτρωση. Δέν τὴν βρῆκε, καί ἀνεκάλυψε ὅτι θά μπορούσε νά τὴν κατακτήσῃ μονάχα ὅταν καί μεῖς θά λυτρωνόμασταν καί θά γινόμασταν πραγματικοὶ ἄνθρωποι. Γιά νά γίνῃ ἓνας ἀπὸ μᾶς, ἐν τούτοις, ὁ Ἑβραῖος πρέπει πρῶτα νά ἀπαρνηθῇ τὸν Ἰουδαϊσμό. Ὁ Μπαϊρνε τό ἔκανε αὐτό. Καί ὅμως, ἀκόμη κι αὐτὸς μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ λύτρωση δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθῇ εὐκόλα ἢ μέσα στὴν βολικὴ αὐταρέσκεια, ἀλλὰ μόνον μέ ἰδρώτα, στέρηση, ἀγωνία καί βαθύ πόνο καί θλίψη. Χωρὶς νά γυρίσετε πίσω τὸ βλέμμα σας, πᾶρτε μέρος σ' αὐτό τὸ ἔργο τῆς λυτρώσεως διὰ τῆς αὐταπαρνήσεως, γιατί τότε γινόμαστε ἓνα, ἀδιαίρετο. Ἀλλά θυμηθεῖτε ὅτι ἡ λύτρωσή σας ἀπὸ τὴν κατὰρα πού σᾶς θαρραίνει μπορεῖ νά κερδηθῇ μόνο μέ ἓναν τρόπο, καί αὐτὸς εἶναι ἡ λύτρωση τοῦ Ἀχασβεροῦ³. ὁ ΚΑΤΑΠΟΝΤΙΣΜΟΣ.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ

Συχνά κόπιασα για να καταλήξω με σαφήνεια στο τί συμπεριλαμβάνει ή έννοια «γερμανικό» και πώς την κατανοούμε έμείς.

Ο πατριώτης συνηθίζει να προφέρει τό όνομα του έθνους του με τόν άπαραίτητο σεβασμό. Όσο ισχυρότερο είναι ένα έθνος τόσο λιγότερο αισθάνεται την ανάγκη να επαναλαμβάνη τό όνομά του, επιδεικνύοντας τόν σεβασμό αυτόν. Στην δημόσια ζωή της Άγγλίας και της Γαλλίας είναι περισσότερο σπάνιο τό φαινόμενο του να μιλά κανείς για «άγγλικές» και «γαλλικές» άρετές. Άντιθέτως, οι Γερμανοί συνεχώς αναφέρονται στο «γερμανικό βάθος», στην «γερμανική σοβαρότητα», στην «γερμανική πίστη» και σέ άλλα ανάλογα. Δυστυχώς, σέ πολλές περιπτώσεις γίνεται φανερό πώς αυτή ή αναφορά δέν είναι απόλυτα δικαιολογημένη. Καί όμως, άδικο θά παραδεχόμαστε ότι πρόκειται μόνον για φανταστικά χαρίσματα, αν και ή κοινή χρήση της αναφοράς αυτής εκεί οδηγεί. Τό καλύτερο θά ήταν να εξετάσουμε την σημασία αυτής της ιδιοτροπίας των Γερμανών μελετώντας την ιστορία.

Η λέξις «deutsch» («γερμανικό»), σύμφωνα με τά αποτελέσματα νεωτέρων και εξαντλητικών έρευνών, δέν αποτελεί τό όνομα κάποιου συγκεκριμένου λαού. Δέν υπήρξε λαός πού θά μπορούσε να διεκδικήση τόν αρχικό τίτλο «γερμανικός». Άντιθέτως, ό Ίάκωβος Γκρίμ¹ απέδειξε ότι τό «diutisk» ή «deutsch» δέν σημαίνει τίποτε άλλο, παρά αυτό με τό όποιο έχουν εξοικειωθή όσοι από μās μιλούν μία άμοιβαίως κατανοητή γλώσσα. Παλαιότερα ήταν τό αντίθετο

του «walsch» («ουαλικού»), μέ τό όποιο οί γερμανικές φυλές ἐδήλωναν ιδιότητες σχετικές πρός τίς γαλατο-κελτικές φυλές.

Ἡ λέξη «deutsch» ἐπανευρίσκεται μέσα στήν λέξη «deuten» («ἐρμηνεύω»). Ἐτσι, «deutsch» εἶναι ὅ,τι εἶναι ξεκάθαρο σέ μᾶς («deutlich»), οἰκεῖο καί συνηθισμένο, ὅ,τι μᾶς κληρονομήθηκε ἀπό τούς πατέρες μας ἢ βλάστησε ἀπό τήν γῆ μας. Μᾶς κάνει, ὅμως, ἐντύπωση ὅτι οἱ φυλές πού βρίσκονται ἀπό ἐτούτη τήν πλευρά τοῦ Ρήνου καί τῶν Ἀλπεων χαρακτήρισαν ἑαυτές «γερμανικές» μόνον ἀφοῦ οἱ Γότθοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγκοι καί οἱ Λογγοθάρδοι εἶχαν ἐγκαθιδρύσει τήν κυριαρχία τους στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Τό ὄνομα τῶν Φράγκων ἀπλώθηκε σ' ὁλόκληρη τήν μεγάλη κατακτημένη γαλατική χώρα, καί οἱ φυλές πού εἶχαν ἀπομείνει σ' αὐτήν τήν πλευρά τοῦ Ρήνου ὠνομάζονταν Σάξωνες, Βαυαροί, Σουάβοι καί ἀνατολικοί Φράγκοι. Μόνον μέ τήν εὐκαιρία τῆς διανομῆς τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρόλου (τοῦ Μεγάλου) ἔρχεται γιά πρώτη φορά στό προσκήνιο τό ὄνομα «Deutschland» («Γερμανία»), καί μάλιστα ὡς συλλογικό ὄνομα τῶν φυλῶν πού εἶχαν μείνει σ' ἐτούτη τήν πλευρά τοῦ Ρήνου. Ἀποτελεῖ, λοιπόν, τόν χαρακτηρισμό ἐκείνων τῶν φυλῶν πού παρέμειναν στήν ἀρχική τους θέση καί συνέχισαν νά μιλοῦν τήν μητρική τους γλῶσσα, τήν ἴδια στιγμή πού οἱ κυρίαρχες φυλές στά ρωμανικά κράτη τήν εἶχαν ἀπαρνηθῇ. Συνεπῶς, ἡ ἔννοια «deutsch» ἀναφέρεται στήν γλῶσσα καί τήν ἀρχική πατρίδα. Καί ἦλθε κάποτε ὁ καιρός πού ὁ λαός πού ἔφερε αὐτό τό ὄνομα θά ἔδρεπε τήν ἀμοιβή γιά τήν ἀφοσίωσή του στήν πατρίδα καί τήν γλῶσσα του, διότι ἐπί αἰῶνες μέσα ἀπό τήν ἀγκαλιά αὐτῆς τῆς πατρίδος προήρχετο ἡ ἀκατανίκητη ἀνανέωσις καί ἀναζωογόνησις τῶν φυλῶν αὐτῶν, πού ἀλλιῶς θά ἔπεφταν σέ μαρasmus. Οἱ παρηκμασμένες καί ἀποδυναμωμένες δυναστείες ἐνισχύοντο ἀπό τό αὐθεντικό ὕλικό τῆς πατρίδος. Τούς διεφθαρμένους Μεροβιγγίους ἀντικατέστησαν οἱ ἀνατολικοί Φράγκοι Καρολίγγιοι. Ἀπό τά χέρια τῶν ἐκφυλισμένων Καρολίγγιων τήν κυριαρχία τῆς γερμανικῆς χώρας πῆραν μέ τήν σειρά τους οἱ Σάξωνες καί οἱ Σουάβοι. Ὄταν ὁλόκληρη ἡ δύναμις τοῦ ρωμαιοποιημένου φραγκικοῦ κράτους πέρασε στήν κυριαρχία τῶν καθαρά γερμανικῶν φυλῶν, ἐμφανίσθηκε ὁ περίεργος, ἄλλα μεστός, χαρακτηρισμός «Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους». Ἐτσι, ἐπιτέλους ἡ ὑπερηφάνεια πού μᾶς ἐσπρωχνε νά κοιτάζουμε στό παρελθόν γιά ἴπαρηγοριά, ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ παρόντος, μπορούσε νά τραφῇ ἀπό αὐτή τήν ἐνδοξη ἀνάμνηση.

Καμμία άλλη μεγάλη φυλετική κουλτούρα δέν βρέθηκε στην δύσκολη θέση νά αναγκαστή νά κτίση γιά τόν έαυτό της μία παράδοση φήμη ὅπως ἔκαναν οἱ Γερμανοί. Τό ὄφελος πού εἶναι δυνατόν νά μᾶς προσφέρῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ νά κτίσουμε ἕνα τέτοιο φανταστικό οἰκοδόμημα ἀπό λείψανα τοῦ παρελθόντος, θά γίνη φανερό, ἂν πρῶτα προσπαθήσουμε νά ἀντιληφθοῦμε τά μειονεκτήματα της χωρίς προκατάληψη.

Ἀναμφίβολα, τά μειονεκτήματα αὐτά βρίσκονται πάνω ἀπ' ὅλα στην πολιτική. Περιέργως, ἡ ἱστορική δόξα τῆς λέξεως «γερμανικό» συνδέεται ἀκριβῶς μέ ἐκείνη τήν περίοδο, ἡ ὁποία ἦταν τόσο καταστρεπτική γιά τήν γερμανική οὐσία, τήν περίοδο τῆς κυριαρχίας τοῦ Γερμανοῦ ἐπὶ μὴ γερμανικῶν λαῶν Ὁ βασιλιάς τῶν Γερμανῶν ἔπρεπε νά φέρῃ τήν ἐπιθεβαίωση τῆς κυριαρχίας του ἀπό τήν Ρώμῃ. Τό στέμμα τοῦ Ρωμαίου Αὐτοκράτορος δέν ἀνῆκε ἀποκλειστικά στοὺς Γερμανοὺς. Τά ταξίδια στην Ρώμῃ τοὺς ἦταν μισητά καὶ ἐπείθοντο νά λάβουν μέρος σ' αὐτά μόνο σάν σέ ληστρικές ἐκστρατεῖες, κατὰ τήν διάρκεια τῶν ὁποίων, ἐν τούτοις, ἡ κύρια ἐπιθυμία τους ἦταν ἡ γρήγορη ἐπάνοδος στην πατρίδα. Σκυθρωπά ἀκολουθοῦσαν τόν Ρωμαῖο Αὐτοκράτορα στην Ἰταλία καὶ πολὺ χαρούμενα τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνες τους πίσω στην πατρίδα τους. Αὐτὴ ἡ κατάσταση ἐξηγεῖ τήν συνεχῇ ἀδυναμία τῆς λεγόμενης γερμανικῆς δόξας. Ἀλλὰ ἡ ἔννοια αὐτῆς τῆς δόξας ἦταν ἐξωγερμανική. Αὐτό πού ξεχώριζε τοὺς κυρίως Γερμανοὺς ἀπὸ τοὺς Φράγκους, Γότθους καὶ Λογγοβάρδους, εἶναι ὅτι οἱ τελευταῖοι εὗρισκαν χαρά στην ξένη χώρα, ἐγκαθίσταντο ἐκεῖ καὶ ἀνέμιγνύνοντο μέ τοὺς λαοὺς της, μέχρι τοῦ σημείου νά ξεχάσουν τήν γλῶσσα καὶ τά ἔθιμά τους. Ὁ κυρίως Γερμανός, ἀντιθέτως, ἐπειδὴ δέν αἰσθανόταν οἰκεῖος στην ξένη χώρα, ἐθεωρεῖτο πάντοτε ξένος ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς. Καὶ εἶναι ἀρκετὰ ἐντυπωσιακό ὅτι βλέπουμε τοὺς Γερμανοὺς νά εἶναι μισητοὶ μέχρι καὶ σήμερα στην Ἰταλία καὶ στίς σλαβικές χῶρες σάν ξένοι καὶ καταπιεστές, ἐνῶ δέν μπορούμε νά ἀρνηθοῦμε τήν ἐπαίσχυντη ἀλήθεια ὅτι οἱ Γερμανοὶ ζοῦν ἀρκετὰ πρόθυμα κάτω ἀπὸ ξένη κυριαρχία, ἐφόσον δέν ἀντιμετωπίζονται βίαια ὡς πρὸς τήν γλῶσσα καὶ τά ἔθιμά τους, ὅπως συνέβη στην περίπτωση τῆς Ἀλσατίας.

Μέ τήν παρακμὴ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς δυνάμεως, δηλαδή μέ τήν ἐξαφάνιση τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, τήν ὁποία θρηνοῦμε σήμερα σάν τήν δύση τῆς γερμανικῆς δόξας, προβάλλει

παραδόξως ή άρχή της σωστής εξέλιξεως της άληθινής γερμανικής ούσίας. "Αν καί είχε ούσιαστική σχέση μέ την εξέλιξη άρκετών ευρωπαϊκών έθνών, ή γερμανική πατρίδα έπεξεργάστηκε τίς έπιρροές τους, καί ειδικότερα τίς ιταλικές, μέ τόσο ξεχωριστό τρόπο ώστε, κατά τόν τελευταίο αιώνα του Μεσαιώνος, ή γερμανική ένδυμασία νά αποτελέη τό πρότυπο της Ευρώπης, ένω, κατά την έποχή της όνομαζομένης γερμανικής δόξας, άκόμη καί οί μεγάλοι άρχοντες της Γερμανικής Αυτοκρατορίας ένεδύοντο κατά τόν ρωμαιο-βυζαντινό τρόπο. 'Η τέχνη καί ή βιομηχανία στίς γερμανικές Κάτω Χώρες άντηγωνίζοντο τίς ιταλικές, οί όποίες εύρίσκοντο στην άπόλυτη άνθησή τους. Μετά την όλοκληρωτική κατάρρευση της γερμανικής ψυχής καί τό σχεδόν όλοκληρωτικό σθήσιμο του γερμανικού έθνους, ως αποτέλεσμα των άπερίγραπτων καταστροφών από τόν Τριαντακονταετή Πόλεμο, τό γερμανικό πνεύμα άναγεννήθηκε μέσα από την ίδια την Γερμανία. 'Η γερμανική ποιητική τέχνη, ή γερμανική μουσική καί ή γερμανική φιλοσοφία έκτιμώνται σήμερα από όλους τούς λαούς του κόσμου. Στόν πόθο του γιά έθνική δόξα, ό Γερμανός όνειρεύεται μονάχα μία άνασύσταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, σκέψη πού καί στόν πιο ταπεινόφρονα Γερμανό έμπνέει μία τάση κυριαρχίας καί άπαιτήσεως της υπερέτατης έξουσίας επί των άλλων έθνών Ξεχνά πόσο καταστρεπτικά έπέδρασε ή ιδέα του Ρωμαϊκού Κράτους στην πορεία των γερμανικών λαών

Γιά νά γίνη κατανοητή ή άληθινά γερμανική πολιτική πού θά χρειασθή γιά την προαγωγή της ευημερίας του έθνους, πρέπει νά κατανοήσωμε κατ' άρχήν την πραγματική σημασία καί ιδιομορφία της ίδιας της ούσίας του γερμανικού πνεύματος, πού είδαμε νά προβάλλη δυναμικά, άκόμη καί στην ιστορία. 'Επομένως, γιά νά συνεχίσωμε νά σκεπτόμαστε ιστορικά, ως ξεετάσωμε από πιο κοντά μία από τίς κυριότερες περιόδους της εξέλιξεως του γερμανικού λαού, την κρίση εκείνη πού άναγκάστηκε νά περάση ή Γερμανία την έποχή της λεγομένης Μεταρρυθμίσεως.

'Η χριστιανική θρησκεία δέν άνήκει σέ μία ώρισμένη φυλή. Τό χριστιανικό δόγμα άπευθύνεται στην ίδια την ανθρώπινη φύση. 'Εν τώ μέτρω μόνον της κατανοήσεως του κοινού γιά όλους τούς άνθρώπους περιεχομένου αυτού, μπορεί ένα έθνος σήμερα νά όνομάξη έαυτό χριστιανικό. Παρ' όλα ταύτα, ένας λαός δέν μπορεί νά κάνει κάτι έξ όλοκληρου δικό του, αν δέν είναι δυνατόν γι' αυτόν νά τό κατανοήση μέ τό σύμφυτο συναισθημά του, καί μάλιστα μέ

τέτοιο τρόπο, ώστε μέσα στο καινούργιο νά βρῖσκη ξανα τόν γνώριμο ἑαυτό του. Στό βασίλειο τῆς αἰσθητικῆς καί φιλοσοφικῆς κριτικῆς μπορεῖ καθαρά νά φανῇ ὅτι ἦταν προδιαγεγραμμένο γιά τό γερμανικό πνεῦμα νά ἀφομοιώσῃ τό ἀλλοδαπό, τό πρωταρχικά ἀπόμακρο ἀπ' αὐτό, μέσα στήν πλέον ὀλοκληρωτική ἀγνόητα καί ἀντικειμενικότητα τῆς διαισθήσεως. Θά μπορούσε κανεῖς νά βεβαιώσῃ, χωρίς ὑπερβολή, ὅτι ὁ ἀρχαῖος κόσμος, τώρα παγκοσμίως γνωστός καί κατανοητός, θά εἶχε μείνει ἄγνωστος, ἐάν τό γερμανικό πνεῦμα δέν τόν εἶχε ἀναγνωρίσει καί ἐπεκτείνει. Οἱ Ἰταλοί ἀφομοίωσαν ἀπό τό ἀρχαῖο ὅ,τι μπορούσαν νά ἀντιγράψουν καί νά ἀνασχεδιάσουν. Οἱ Γάλλοι, πάλι, δανείσθηκαν ἀπό αὐτόν τόν ἀνασχεδιασμό, ὁ,τιδήποτε ταίριαζε στό ἐθνικό τους αἶσθημα γιά κομψότητα τῆς μορφῆς. Οἱ Γερμανοί ἦσαν οἱ πρῶτοι πού κατενόησαν τήν οὐσιωδῶς ἀνθρώπινη πρωτοτυπία του, πού συνέλαβαν σ' αὐτήν ἓνα νόημα τελείως ἀπόμακρο ἀπό τήν χρησιμότητα, τό ὅποιο, ἐπομένως, ἀποδίδει κατά βάσιν τό οὐσιωδῶς ἀνθρώπινο. Μέσω τῆς βαθειᾶς του κατανοήσεως τῆς Ἀρχαιότητος, τό γερμανικό πνεῦμα ἀνέπτυξε τήν δυνατότητα τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ οὐσιωδῶς ἀνθρώπινου καθ' ἑαυτοῦ στήν πρωτόγονη ἐλευθερία του χωρίς νά χρησιμοποιεῖ τήν ἀρχαία μορφή γιά νά ἐπιδείξῃ ὅποιοδήποτε δεδομένο βασικό χαρακτηριστικό, ἀλλά μέ τό νά ἀποκαλύπτῃ νέες μορφές μέσω τῆς κατανοήσεως τῆς ἀρχαϊκῆς ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου. Γιά νά τό ἀναγνωρίσῃ κανεῖς αὐτό καθαρά, πρέπει νά συγκρίνῃ τήν «Ίφιγένεια» τοῦ Γκαίτε μέ ἐκείνην τοῦ Εὐρυπίδη. Θά μπορούσε νά πῇ κανεῖς ὅτι ἡ ἀληθινή ἰδέα τοῦ ἀρχαίου ὑπῆρξε μόνον ἀπό τά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος, ἀπό τήν ἐποχή τῶν Βίνκελμαν καί Λέσσινγκ.

Τό ὅτι οἱ Γερμανοί θά εἶχαν κατανοήσῃ τό χριστιανικό δόγμα μέ τήν ἴδια ἐξαιρετική σαφήνεια καί καθαρότητα καί ὅτι θά τό ὕψωναν στήν θέση τῆς μοναδικῆς ἰσχύουσας ὁμολογίας πίστεως, ὅπως ὕψωσαν τό ἀρχαῖο σέ δόγμα τῆς αἰσθητικῆς, εἶναι κάτι πού δέν μπορεῖ νά ἀποδειχθῇ. Ἴσως ἀπό ἐξελικτικά μονοπάτια, ἄγνωστα σέ μᾶς, πού δέν μπορούμε κἄν νά τά φαντασθοῦμε, οἱ Γερμανοί νά ἔφθαναν σ' αὐτή τήν θέση. Καί ὠρισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα φαίνεται νά δείχνουν ὅτι, ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, τό γερμανικό πνεῦμα ὄντως ἔφθασε στό σημεῖο αὐτό. Οὕτως ἢ ἄλλως, μπορούμε νά δοῦμε τί ἐμπόδισε τήν ἰδική του λύση τοῦ προβλήματος, ἂν ἀναγνωρίσωμε τί ἔκανε δυνατή τήν λύση ἐνός παρομοίου στό πεδίο

τῆς αἰσθητικῆς. Διότι ἐδῶ τίποτε δέν τό ἐμπόδιζε: ἡ αἰσθητική δέν ἀντιμετώπιζε ἐπεμβάσεις ἀπό τό κράτος, οὔτε μετετρέπετο σέ ἐργαλεῖο γιά τούς σκοπούς του. Μέ τήν θρησκεία συνέβαινε τό ἀντίθετο: εἶχε γίνει συμφέρον τοῦ κράτους, καί αὐτό τό κρατικό συμφέρον ἔπαιρνε τά νόημά του καί τίς ὁδηγίες του, ὄχι ἀπό τό γερμανικό, ἀλλά καθαρά ἀπό τό μή γερμανικό, τό ρωμαϊκό πνεῦμα. Ἦταν ἀνυπολόγιστη ἀτυχία γιά τήν Γερμανία τό ὅτι, τήν ἐποχή πού τό γερμανικό πνεῦμα ὠρίμαζε γιά τήν μεγάλη του ἀποστολή, τά νόμιμα κρατικά συμφέροντα τῶν γερμανικῶν λαῶν ἦσαν ἐξηρητημένα ἀπό τίς γνώμες ἑνός ἡγεμόνα γιά τόν ὁποῖον τό γερμανικό πνεῦμα ἦταν τελείως ἀπόμακρο, ἀπό τόν πιό καθαρόαιμο ἀντιπρόσωπο τῆς μή γερμανικῆς, ρωμαϊκῆς ἰδέας γιά τό κράτος, τόν Κάρολο τόν Ε΄, βασιλέα τῆς Ἰσπανίας καί τῆς Νεαπόλεως, κληρονομικό Ἀρχιδούκα τῆς Αὐστρίας, ἐκλεγμένο Ρωμαῖο Αὐτοκράτορα καί ἄρχοντα τοῦ Γερμανικοῦ Ράιχ, ὁ ὁποῖος κατετρώγετο ἀπό τήν φιλοδοξία του γιά παγκόσμια κυριαρχία, κυριαρχία πού θά ἐπετύγχανε τελικά, ἂν κατόρθωνε νά κατακτήσῃ τήν Γαλλία. Αὐτός ὁ ἄρχοντας δέν ἐνδιεφέρετο γιά τήν Γερμανία, παρά γιά τό πῶς θά τήν συγκολλήσῃ στήν αὐτοκρατορία του, ὥς μία σταθερά κυβερνωμένη μοναρχία, ὅπως ἡ Ἰσπανία.

Αὐτός ἦταν ὁ πρῶτος πού ἐπενόησε τό σφάλμα, τό ὁποῖο ἀργότερα κατεδίκασε σχεδόν κάθε Γερμανό ἡγεμόνα νά παρεξηγήσῃ τό γερμανικό πνεῦμα. Καί ὁμως, εὑρίσκει ἀντίθετη τήν πλειοψηφία τῶν πριγκήπων ἡγεμόνων τῆς ἐποχῆς, τῶν ὁποίων τό συμφέρον, κατά καλή τύχη, συνέπιπτε τότε μέ ἐκεῖνο τοῦ γερμανικοῦ λαϊκοῦ πνεύματος. Δέν μπορεῖ κανεῖς νά κάνῃ ὑποθέσεις γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τό πραγματικό θρησκευτικό πρόβλημα, ἐπίσης, θά μπορούσε νά ἔχῃ ἐπιλυθῇ πρὸς τιμὴν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, ἂν ἡ Γερμανία εἶχε τότε ὡς αὐτοκράτορα ἕναν ἀφοσιωμένο πατριώτη ἡγέτη, ὅπως ὁ Λουξεμβούργιος Ἑρρίκος ὁ Ζ΄. Τελικά τό ἀρχικό μεταρρυθμιστικό κίνημα στήν Γερμανία δέν κατέληξε σέ διαχωρισμό ἀπό τήν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἀντιθέτως, ἦταν μία προσπάθεια νά ἰσχυροποιήσῃ καί νά σφυρηλατήσῃ τήν γενικὴ ἔνωση τῆς Ἐκκλησίας, θέτοντας τέλος στίς φρικτές προσβολές τῆς ρωμαϊκῆς φατρίας, οἱ ὁποῖες πλήγωναν τόσο πολύ τό γερμανικό θρησκευτικό αἶσθημα. Τί θετικά ἢ κοσμοϊστορικά γεγονότα μπορούσαν νά ἔχουν ἀπορρέουσιν ἀπὸ αὐτό, δύσκολα μπορούμε νά φαντασθοῦμε. Ἐχουμε, ὁμως, μπροστά μας τά ἀποτελέσματα τῆς καταστρεπτικῆς διαμάχης

του γερμανικού πνεύματος μέ τό μή γερμανικό πνεῦμα τοῦ ἀνωτάτου κυριάρχου τοῦ Γερμανικοῦ Ράιχ. Ἀπό τότε ὑποφέρουμε μιά σκληρή συμφορά: μία διηρημένη θρησκεία. Μόνον μία παγκόσμια θρησκεία μπορεῖ νά εἶναι πράγματι ἀληθινή θρησκεία. Διαφορετικές ὁμολογίες πίστεως, πολιτικῶς καθιερωμένες καί ἀραδιασμένες δίπλα ἢ ἀπέναντι ἢ μία στήν ἄλλη, ἀπό συμβόλαιο μέ τό κράτος, ἀπλῶς μαρτυροῦν τό γεγονός ὅτι ἡ θρησκεία θρίσκεται σέ κατάσταση διαλύσεως. Σ' ἐκείνη τήν διαμάχη ἡ γερμανική φυλή ἔφτασε κοντά στήν ὀλοκληρωτική καταστροφή. Ἐφτασε στό ἔσχατο σημεῖο καταπτώσεώς της μέ τό ἀποτέλεσμα τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου. Ἐάν, ἐπομένως, οἱ Γερμανοί ἡγεμόνες συνεργάζοντο μέχρι τότε ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον μέ τό γερμανικό πνεῦμα, ἔδειξα ἤδη, πῶς ἀπό τότε, ἀλλοίμονο, οἱ ἴδιοι οἱ ἡγεμόνες μας ἔχασαν σχεδόν τελείως τήν κατανόηση αὐτοῦ τοῦ πνεύματος. Ἡ συνέχεια εἶναι ξεκάθαρη σέ μᾶς στό δημόσιο βίο τοῦ σημερινοῦ κράτους μας. Ἡ γνήσια γερμανική φύση ἀποτραβᾶται ἀκόμη μακρύτερα ἀπό τίς πηγές της. Μέχρις ενός σημείου, οἱ Γερμανοί ἀκολουθοῦν τήν ἔμφυτη φλεγματική τους κλίση, ἀλλά τήν ἴδια στιγμή τείνουν πρός τόν ἐντυπωσιασμό. Καί ἀφοῦ τόσο ὁ εὐπατρίδης ὅσο καί ὁ νομικός εἶναι ἐκτός μόδας, τά βασιλικά συμφέροντα τῆς Αὐστρίας καί τῆς Πρωσσίας πρέπει σήμερα νά συνηθίσουν βαθμηδόν νά ὑποστηρίζωνται ἀπό τοὺς Ἑβραίους.

Σ' αὐτό τό μοναδικό φαινόμενο, αὐτήν τήν εἰσβολή στήν γερμανική φύση ἐνός τελείως ξένου στοιχείου, ὑπάρχουν περισσότερα ἀπ' ὅσα φαίνονται. Ἐδῶ, ἐν τούτοις, θά ἀσχοληθοῦμε μέ αὐτήν τήν ἄλλη φύση μόνον στόν βαθμό πού ἡ σὺνδεσή της μαζί μας μᾶς ὑποχρεώνει νά ξεκαθαρίσωμε τό τί πρέπει νά ἐννοήσωμε γιά τήν γερμανική φύση, τήν ὁποία ἐκμεταλλεύεται. Φαίνεται ὅτι παντοῦ εἶναι καθήκον τοῦ Ἑβραίου νά δείχνη στά ἔθνη τῆς σύγχρονης Εὐρώπης, πού μπορεῖ νά ὑπάρχη κάποιο κέρδος πού τό παρέβλεψαν ἢ δέν τό χρησιμοποίησαν. Οἱ Πολωνοί καί οἱ Οὐγγροι δέν καταλάβαιναν τήν ἀξία πού εἶχε γι' αὐτούς μία ἐθνική ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῶν συναλλαγῶν· ὁ Ἑβραῖος τοὺς τήν ἐπέδειξε, οἰκαιοποιούμενος τό παραμελημένο αὐτό κέρδος. Κανένα ἀπό τά εὐρωπαϊκά ἔθνη δέν εἶχε ἀναγνωρίσει τά ἀπεριόριστα πλεονεκτήματα γιά τήν ἐθνική τους οἰκονομία μίας διατάξεως τῶν σχέσεων ἐργασίας καί κεφαλαίου, σύμφωνης πρός τό σύγχρονο πνεῦμα τῆς ἀστικῆς ἐπιχειρήσεως: οἱ Ἑβραῖοι ἄρπαξαν τήν εὐκαιρία, καί ἡ

ληλατημένη και φθίνουσα ευημερία αυτών των έθνών τρέφεται τώρα από τον πάμπλουτο Έβραϊο τραπεζίτη. Πόσο αξιαγάπητος, πόσο όμορφος είναι εκείνος ο μύθος για τους Γερμανούς που απαγόρευσαν την προσπόριση προσωπικού κέρδους, λόγω της αγνότητας και έσωστρέφειας των αισθημάτων τους και των ευθυνών τους ιδιαίτερα, στον δημόσιο και πολιτικό τους βίο!

Τό ότι τό κέρδος και έδω επίσης παρεμελήθη, μπορούσε να είναι έμφανές μονάχα σέ ένα μυαλό που παρεξηγούσε την κατ' έξοχήν ουσία της γερμανικής φύσεως. Οί Γερμανοί ήγεμόνες δημιούργησαν την παρεξήγηση, οί Έβραιοι την έκμεταλλεύθηκαν. Μετά την νέα γέννηση της γερμανικής ποιήσεως και μουσικής, άρκούσε οί ήγεμόνες να ακολουθήσουν τό παράδειγμα του Φρειδερίκου του Μεγάλου, για να προκαλέσουν την μανία να άγνοούνται αυτές οί τέχνες ή να κρίνονται λανθασμένα και άδικα, μέ γαλλικά μέτρα και σταθμά, και έπομένως, να άποτρέπεται κάθε έπιρροή του πνεύματος τό όποιο αυτές εξέφραζαν. Αυτό ήταν άρκετό για να άνοιξη διάπλατα στό πνεύμα της ξένης κερδοσκοπίας ένα πεδίο, όπου έβλεπε πολύ κέρδος, έτοιμο να δραπή. Φαίνεται ότι ό Έβραϊός έμεινε άναυδος βλέποντας τέτοια άποθέματα διανοίας και ιδιοφυίας να παράγουν σάν άμοιθή μονάχα φτώχια και άποτυχία. Δέν μπορούσε να συλλάβη τό γιατί, την στιγμή που ό Γάλλος έργαζόταν για «gloire», ό Ίταλός για τό «denaro», ό Γερμανός τό έκανε άπλως «pour le roi de Prusse»³. Ό Έβραϊός τακτοποίησε αυτήν την άδεξιότητα των Γερμανών, παίρνοντας στά ίδια του τά χέρια την γερμανική πνευματική εργασία. Έτσι, βλέπουμε μία άπαίσια παρωδία του γερμανικού πνεύματος να έπιδεικνύεται μπροστά στον γερμανικό λαό, άποδιδόμενη σάν ή εικόνα του. Υπάρχει ό κίνδυνος ότι, ίσως σύντομα, τό έθνος μπορεί να πάρη τό όμοίωμα για την καθρεπτισμένη εικόνα του. Τότε μία από τίς παλαιότερες φυσικές ιδιοσυγκρασίες σέ όλόκληρο τό ανθρώπινο είδος θά έχη θανατωθή, ίσως για πάντα.

Πρέπει να άναζητήσουμε τον τρόπο της διασώσεως της Γερμανίας από μία τέτοια έπαίσχυντη μοίρα, και γι' αυτό θά προσπαθήσουμε πρώτα να σκιαγραφήσουμε τά χαρακτηριστικά της αυθεντικής γερμανικής φύσεως.

Για άλλη μία φορά, ως άπαριθμήσουμε σύντομα, άλλα ξεκάθαρα, τά έξωτερικά ιστορικά γεγονότα της γερμανικής φύσεως. «Deutsch» είναι ό τίτλος που δόθηκε σ' εκείνα τά γερμανικά φύλα που στην γενέθλιο γή τους διετήρησαν την γλώσσα και τά έθιμά τους. Άκόμη

καί στήν πανέμορφη Ἰταλία, ὁ Γερμανός ποθεῖ τήν πατρίδα του. Ἔτσι, ἐγκαταλείπει τόν Ρωμαῖο Αὐτοκράτορα καί γέρνει ὅλο καί πιό στενά καί μέ ἐμπιστοσύνη στόν ἡγεμόνα τοῦ τόπου του. Στά τραχειά δάση, κατά τήν διάρκεια τοῦ μακροῦ χειμῶνος, δίπλα στήν ζεστή φωτιά τῆς ἐστίας τῆς πυργωτῆς αἰθούσας του, πού ἀνυψώνεται ψηλά στά σύννεφα, κρατᾷ ζωντανά γιά γενεές τά κατορθώματα τῶν πατέρων του. Τούς μύθους τῶν θεῶν τῆς πατρίδος του τούς πλέκει σ' ἓνα ἀτελείωτο δίχτυ ἀπό σάγκες⁴. Δέν ἀποδιώχνει τίς ἐπιδράσεις πού προέρχονται ἀπό ἄλλες χῶρες. Ἀγαπᾷ νά ταξιδεύη καί νά παρατηρή. Γεμάτος ἀπό περίεργες ἐντυπώσεις, ἐν τούτοις, ἀνυπομονεῖ νά τίς ἀναπαραγάγῃ. Ἔτσι στρέφει τά βήματά του πρός τήν πατρίδα του, διότι ξέρεי ὅτι μόνο ἐκεῖ θά γίνη κατανοητός. Ἐκεῖ, δίπλα στό τζάκι του, διηγεῖται ὅ,τι εἶδε κι ἔζησε στόν ἔξω κόσμο. Ρωμαϊκά, κελτικά, γαλιτικά βιβλία καί μύθους, ὅλα τά μεταθέτει στόν ἑαυτό του, καί ἐνῶ οἱ Λατῖνοι, οἱ Κέλτες καί οἱ Γάλλοι δέν ξέρουν τίποτε γι' αὐτόν, ἐκεῖνος μελετᾷ ὀξυδερκῶς τούς τρόπους τους. Δέν πρόκειται, ὅμως, γιά ἓναν ἀπλό ἀργόσχολο, πού χάσκει μπροστά στό ξένο μόνο καί μόνον γιατί ἔτσι τοῦ ἀρέσει. Πρόθεσή του εἶναι νά τό κατανοήσῃ κατά γερμανικό τρόπο. Μεταφράζει τό ξένο ποίημα στά Γερμανικά, γιά νά κερδίσῃ μιᾷ ἐσωτερική γνώση τοῦ περιεχομένου του. Κάνοντάς το αὐτό, γδύνει τό ξένο ἀπό τά περιστασιακά καί ἐξωτερικά του στοιχεῖα, ἀπό ὅ,τι τοῦ εἶναι ἀκατανόητο, καί κάνει τήν ἀπώλεια κέρδος, προσθέτοντας ἄλλα τόσα ἀπό τά δικά του ἐξωτερικά καί περιστασιακά στοιχεῖα, ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά κάνουν ξεκάθαρο μπροστά του τό ξένο ἀντικείμενο. Μ' αὐτές τίς προσπάθειες ἀναγκάζει τό ξένο ἔργο νά παραγάγῃ μιᾷ εἰκόνα τῶν καθαρῶς ἀνθρωπίνων ὀψέων του. Ἔτσι, ὁ Πάρσιφαλ καί ὁ Τριστάνος σχηματίστηκαν ἐκ νέου ἀπό τούς Γερμανούς: καί ἐνῶ τά πρωτότυπα ἔχουν γίνει ἀπλᾷ ἀξιοπερίεργα, χωρίς σημασία παρά γιά τήν ἱστορία καί τήν λογοτεχνία, στά γερμανικά ἀντίστοιχά τους ἀναγνωρίζουμε ποιητικά ἔργα ἀθανάτου ἀξίας⁵.

Μέ τό ἴδιο πνεῦμα ὁ Γερμανός δανεῖζεται γιά τόν τόπο του τίς πολιτικές ἀρετές ἄλλων χωρῶν Ὑπό τήν προστασία τοῦ κάστρου ἐκτείνεται ἡ πόλις τῶν ἀστῶν Ἀλλά ἡ ἀνθοῦσα πόλις δέν ἐργάζεται ἐναντίον τοῦ κάστρου. Ἀντίθετα, ἡ «ἐλεύθερη πόλις» ἀποδίδει τιμές στόν ἡγεμόνα. Ὁ παραγωγικός ἀστός στολιζει τό κάστρο τοῦ παλαιοῦ ἄρχοντά του. Ὁ Γερμανός εἶναι συντηρητικός: ὁ θησαυρός του φέρει τήν σφραγίδα παλαιῶν ἐποχῶν Ἀποθησαυρίζει τό παλαιό

καί γνωρίζει πῶς νά τό χρησιμοποιή. Ἀγαπᾷ περισσότερο νά κρατᾷ, παρά νά κερδίζει: τό νέο ἔχει ἀξία γι' αὐτόν μόνον ὅταν χρησιμεύη γιά νά διακοσμήσῃ τό παλιό. Δέν ἀποζητᾷ τίποτε ἀπ' ἔξω, ἀλλά δέν θά ἀνεχθῇ ἐμπόδια στό ἐσωτερικό.

Δέν ἐπιτίθεται, κι οὔτε ἀνέχεται ἐπιθέσεις. Τήν θρησκεία τήν παίρνει στά σοβαρά: ἡ ἠθική διαφθορά τῆς ρωμαϊκῆς φατρίας, μέ τήν ἀνηθικοποιητική της ἐπίδραση στόν κλῆρο, τόν πλήγωσε στό πιό εὐαίσθητο σημεῖο. Μέ τόν ὄρο θρησκευτική ἐλευθερία δέν ἐννοεῖ τίποτε ἄλλο παρά τό δικαίωμα νά ἀντιμετωπίζῃ τίμια καί σοβαρά τά θέματα τοῦ πνεύματος. Ἐδῶ γίνεται θερμός καί ἐπιχειρηματολογεῖ μέ ὅλο τό πάθος τοῦ φιλήσυχου ἀνθρώπου πού ξεσηκῶνεται γιά δράση. Ἡ πολιτική ἀναμινγνύεται σ' αὐτά: Θά γίνῃ ἡ Γερμανία ἰσπανική μοναρχία; Θά καταπατηθῇ τό ἐλεύθερο Ράιχ; Οἱ Γερμανοί ἡγεμόνες θά μετατραποῦν σέ ἀπλούς αὐλικούς; Καμμία ἄλλη φυλή δέν πῆρε τά ὅπλα ἐναντίον εἰσβολῶν κατά τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας της, τῆς ἴδιας της τῆς αὐθεντικῆς οὐσίας, μέ τόν τρόπο πού τό ἔκαναν οἱ Γερμανοί. Δέν ὑπάρχει κανένα ἀνάλογο τοῦ πείσματος μέ τό ὁποῖο οἱ Γερμανοί διάλεξαν τήν ὀλοκληρωτική τους καταστροφή ἀπό τό νά προσαρμόσουν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς σέ ἀξιώσεις ξένες πρὸς τήν φύση τους. Αὐτό εἶναι σημαντικό. Τό ἀποτέλεσμα τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου κατέστρεψε τό γερμανικό ἔθνος. Κι ὅμως, τό γεγονός ὅτι ἡ γερμανική φυλή μποροῦσε νά ἀνορθωθῇ καί πάλι, ὀφείλεται ἀκριβῶς σ' αὐτό τό ἀποτέλεσμα. Τό ἔθνος εἶχε ἐξοντωθῇ, ἀλλά τό γερμανικό πνεῦμα εἶχε ὑπερισχύσει - ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, τήν ὁποία ἀποκαλοῦμε μεγαλοφυΐα στίς περιπτώσεις ἐξαιρετικά χαρισματικῶν ἀτόμων, τό νά μὴν δίνει μεγάλη σημασία στό ὑλικό κέρδος. Παρότι ἄλλα ἔθνη ὑποχρεώθηκαν τελικά νά συμβιβαστοῦν, οὕτως ὥστε νά ἐξασφαλίσουν κάποιο κέρδος μέσω τῆς προσαρμογῆς, αὐτό δέν συνέβη μέ τοὺς Γερμανοὺς. Τήν ἐποχὴ πού ὁ Ρισελίε ὑπεχρέωσε τοὺς Γάλλους νά δεχθοῦν τοὺς νόμους τοῦ πολιτικοῦ ὀφέλους, τό γερμανικό ἔθνος φαινόταν νά βρίσκεται σέ κατάσταση τελείας καταρρεύσεως. Ἀλλά ἐκεῖνο πού δέν μποροῦσε ποτέ νά λυγίσῃ μπροστά στοὺς νόμους τοῦ ὀφέλους, ἔζησε καί ἔφερε τόν λαό του σέ καινούργια ὕψη: τό γερμανικό πνεῦμα.

Μέ τό ἔθνος μειωμένο στό ἓν δέκατον, ἡ σημασία του μποροῦσε νά ἐπιζήσῃ μόνο στήν μνήμη τῶν ἀτόμων. Ἀκόμη καί ἐκεῖνη ἡ μνήμη ἔπρεπε πρῶτα νά ἀναζωογονηθῇ καί νά τραφῇ, κοπιαστικά

στην αρχή, από τὰ πιά προβλεπτικά πνεύματα. Είναι ένα θαυμαστό χαρακτηριστικό του γερμανικού πνεύματος τό ότι, ενώ στην πρώτη περίοδο εξέλιξέως του είχε απορροφήσει βαθειά τίς επιδράσεις που έρχονταν απ' έξω, τώρα, όταν είχε σχεδόν χάσει τήν πλεονεκτική θέση τής έξωτερικής πολιτικής ισχύος, αναδημιούργησε τόν έαυτό του έκ νέου μέσα από τήν ίδια τήν έσωτερη δύναμή του. 'Η περισυλλογή έγινε τώρα γι' αυτό αληθινά μία περι-συλλογή του έαυτού, γιατί άντλησε από τόν βαθύτερο έσωτερικό έαυτό του τίς δυνάμεις γιά νά προστατευθῇ από τίς άμετρες, πλέον, έξωθεν επιδράσεις. Δέν ήταν θέμα έξωτερικής του ύπάρξεως, γιατί αυτή είχε έξασφαλιστῇ μέ τήν διατήρηση τών Γερμανών ήγεμόνων. "Άλλωστε, μήπως δέν είχε μείνει άκόμη ζωντανός ό τίτλος του Ρωμαιογερμανού Αυτοκράτορος; 'Αλλά ή αληθινότερη ουσία του, που τώρα άγνοούσαν οί περισσότεροι από αυτούς τούς ήγεμόνες, ήταν ή αποφασιστικότητα του γερμανικού πνεύματος νά διατηρήσει τόν έαυτό του καί νά ζωντανέψει μέ νέα δύναμη. Φορώντας γαλλική λιθρέα καί στολή, μέ περούκα καί κοτσίδα καί άστεία στολισμένα μέ απομιμήσεις τής γαλλικής γαλαντομίας, τά πενιχρά ύπολείμματα του γερμανικού λαού άντίκρυζαν τό μέλλον 'Ο κάτοικος τής πόλεως, μέ τήν γαρνιτούρα του από γαλλικές φιγουράτες χειρονομίες, ήταν έτοιμος νά έγκαταλείψει τήν γερμανική γλώσσα στόν χωριάτη. Κι όμως, όταν ή ίθαγενής του όψη, ή ίδια του ή γλώσσα, χάθηκαν, άπέμεινε στό γερμανικό πνεύμα ένα τελευταίο, άφάνταστο καταφύγιο, όπου μπορούσε άκόμη νά έκφραστῇ ή έσώτατη καρδιά του. 'Από τούς 'Ιταλούς οί Γερμανοί πήραν γιά τόν έαυτό τους τήν μουσική. "Όποιος έπιθυμεί νά κατανοήσει τήν θαυμαστή άτομικότητα, τήν δύναμη καί τό νόημα του γερμανικού πνεύματος μέ μία άσύγκριτα όμιλητική εικόνα, πρέπει νά κοιτάξει έρευνητικά τήν έξαιρετικά περίπλοκη, σχεδόν άκατανόητη μορφή αυτού του κολοσσιαίου συνθέτη, του Γιόχαν Σεμπάστιαν Μπάχ. Αυτός ένσαρκώνει τήν ιστορία τής πιά μύχειας ζωής του γερμανικού πνεύματος καθ' όλον τόν σκοτεινό αιώνα του σχεδόν τελείου άφανισμού του γερμανικού λαού. Παρατηρείστε αυτό τό κεφάλι, γελοία τυλιγμένο στην γαλλική περούκα. Κοιτάξτε τόν δάσκαλο, έναν δυστυχισμένο οργανίστα καί μουσικοποιό, καθώς μπαινοβγαίνει από τήν μία θουρυγγιανή ένορία στην άλλη, άσήμαντα μέρη που ούτε τ' όνομά τους δέν γνωρίζουμε. 'Ηταν τόσο άγνοημένος στόν καιρό του, ώστε χρειάστηκε ένας όλόκληρος αιώνας γιά νά διασωθούν τά έργα του

από την λήθη. Βρήκε την ίδια την μουσική πιασμένη στα γρανάζια μιας καλλιτεχνικής μορφής που ήταν τό ίδιο τό όμοίωμα της εποχής του, ξερή, άκαμπτη, σχολαστική, σαν μία πουδραρισμένη περούκα μελοποιημένη. Άλλά κοιτάξετε τί πραγματικό κόσμο έκτισε ό αφάνταστα μεγάλος Σεβαστιανός άπ' αυτά τά στοιχεία! Άπλως έφιστώ την προσοχή σας σ' αυτή την δημιουργία. Γιατί είναι αδύνατον νά καταδειχθώ ό πλούτος, ή μεγαλοπρέπεια, ή σπουδαιότητα της που άγκαλιάζει τά πάντα, μέσω όποιασδήποτε συγκρίσεως. Έάν, έν τούτοις, θέλουμε νά εξηγήσωμε την έκπληκτική άναγέννηση του γερμανικού πνεύματος στό πεδίο της πολιτικής και φιλοσοφικής λογοτεχνίας, επίσης, μπορούμε νά τό κάνωμε μόνον μαθαίνοντας από τόν Μπάχ τί πραγματικά είναι τό γερμανικό πνεύμα. που βρισκόταν και πώς άγωνιζόταν νά άναδιαμορφώσει τόν έαυτό του, την στιγμή που έθεωρείτο ότι έχει τελειώς εξαφανιστή από τόν κόσμο. Πρόσφατα έμφανίστηκε μία βιογραφία του Μπάχ, την όποία σχολίασε ή «Allgemeine Zeitung», Δέν μπορώ νά άντισταθώ στην παράθεση των ακόλουθων τμημάτων αυτής της κριτικής:

«Μέ κόπο και μέ σπάνια δύναμη θελήσεως άγωνίζεται νά φτάση από την φτώχεια και την άνάγκη στην ύψηλότερη κορυφή της τέχνης, σκορπά μία σχεδόν άμέτρητη άφθονία από ένδοξότατα άριστουργήματα, τά σκορπά σέ μία εποχή που δέν μπορεί ούτε νά τόν καταλάβη ούτε νά τόν επαινέση, και πεθαίνει υπό τό βάρος βαρειών φροντίδων, μοναχός και ξεχασμένος, αφήνοντας την οίκογένειά του στην ένδεια και την στέρηση... Ό τάφος του διανομέα της μουσικής κλείνει πανω από τόν σκληρά έργαζόμενο οίκογενειάρχη, χωρίς ούτε ένα τραγούδι, ούτε έναν ήχο, γιατί τό φτωχικό νοικοκυριό δέν μπορούσε νά πληρώση τά έξοδα της έπιταφίου ψαλμωδίας... Μήπως ό λόγος, για τόν όποιο οί συνθέτες τόσο σπάνια βρίσκουν βιογράφους, έγκειται έν μέρει στό γεγονός ότι τό τέλος τους είναι συνήθως τόσο θλιβερό, τόσο σπαρακτικό;»

Και καθώς αυτά συνέβαιναν στον μεγάλο Μπάχ, μοναδικό θεματοφύλακα και νέο φορέα του γερμανικού πνεύματος, οί αϋλές των Γερμανών ήγεμόνων, μεγάλες και μικρές, έθριθαν από συνθέτες και θιρτουόζους της ιταλικής όπερας, άγορασμένους μέ άνειπωτα πλούτη, που κατέκλυζαν την ταπεινωμένη Γερμανία μέ τά άπομεινάρια μιας τέχνης που στίς μέρες μας δέν μπορεί νά της άποδοθώ ή παραμικρή σημασία.

Ἀλλά τό πνεῦμα τοῦ Μπάχ, τό γερμανικό πνεῦμα, πρόβαλε μέσα ἀπό τό ἄδυτο τῆς οὐράνιας μουσικῆς, τόν τόπο τῆς ἀναγεννήσεώς του. Ὅταν ὁ «Γκαίτς»^δ τοῦ Γκαίτε ἐμφανίστηκε, ἡ χαρούμενη κραυγή ὑψώθηκε: «Αὐτό εἶναι γερμανικό!» Καί ἀντικρύζοντας τήν εἰκόνα του, ὁ Γερμανός ἤξερε ἐπίσης πῶς νά δείξῃ στόν ἑαυτό του καί στόν κόσμο, τί ἀκριβῶς εἶναι ὁ Σαίξπηρ, τόν ὁποῖον ὁ ἴδιος του ὁ λαός δέν καταλάβαινε. Αὐτό τό ἄντλησε τό γερμανικό πνεῦμα ἀπό τόν ἑαυτό του, ἐξ αἰτίας τοῦ πόθου του νά ἀποκτήσῃ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του. Καί αὕτῃ ἡ συνειδητοποίηση τοῦ εἶπε ποιό ἦταν τό πρῶτο πού ἔπρεπε νά κάνῃ γνωστό στόν κόσμο: ὅτι τό ὠραῖο καί τό εὐγενικό δέν ἔρχονται στόν κόσμο χάριν τοῦ κέρδους, οὔτε κἄν χάριν τῆς φήμης καί τῆς ἀναγνωρίσεως. Ὅ,τιδῆποτε γίνεται μέσα σ' αὐτό τό πνεῦμα εἶναι «γερμανικό» Γι' αὐτό εἶναι μεγάλος ὁ Γερμανός. Καί μόνον ὅ,τι γίνεται μέσα σ' αὐτό τό πνεῦμα, μπορεῖ νά ὀδηγήσῃ τήν Γερμανία στό μεγαλεῖο.

Τίποτε δέν μπορεῖ νά θρέψῃ τό γερμανικό πνεῦμα ἢ νά ὀδηγήσῃ τήν γερμανική φυλή στό μεγαλεῖο, ἐκτός ἀπό τήν κατανόηση τῶν ἡγετῶν της. Ἡ γερμανική φυλή ἔφτασε στήν ἀναγέννησή της, σέ ἓνα ξετύλιγμα τῶν ὑψηλοτέρων ιδιοτήτων της, μέσω τοῦ συντηρητικοῦ χαρακτήρα της, τῆς ἐσώστροφης διεισδύσεως στόν ἑαυτόν της, στόν ἴδιο της τόν χαρακτήρα. Κάποτε ἔχυσε τό αἷμα τῆς ζωῆς της γιά τήν διατήρηση τῶν ἡγεμόνων της. Ἀπομένει τώρα σ' αὐτούς νά δείξουν στήν γερμανική φυλή ὅτι τό ἀξιζαν. Καί σ' αὐτό τό βασίλειο, πού τό γερμανικό πνεῦμα ἐπέτυχε τήν ἀναγέννησή του, οἱ ἡγεμόνες πρέπει νά θεμελιώσουν τήν νέα συμμαχία τους μέ τόν λαό. Ἦλθε ἡ ὥρα νά πετύχουν οἱ ἡγεμόνες αὐτήν τήν ἀναβάπτιση: γιατί διαφορετικά ἀπειλεῖται ὁλόκληρος ὁ γερμανικός δημόσιος βίος, ὅπως ἔχω ἤδη τονίσει. Ἀλλοίμονο σέ μᾶς καί τόν κόσμο, ἂν αὕτῃ τήν φορά σωθῇ τό ἴδιο τό ἔθνος, ἀλλά χαθῇ τό γερμανικό πνεῦμα!

Πῶς μπορούμε νά φανταστοῦμε μία κατάσταση πραγμάτων στήν ὁποία ἡ γερμανική φυλή παραμένει, ἀλλά τό γερμανικό πνεῦμα ἔχει ἔξαφανιστῇ; Αὐτό τό σχεδόν ἀσύλληπτο ἐνδεχόμενο εἶναι πιό κοντά μας ἀπ' ὅσο νομίζουμε. Ὅταν καθώρισα τήν οὐσία καί τίς λειτουργίες τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, εἶχα στό μυαλό μου μιάν εὐτυχισμένη ἀνάπτυξη τῶν σημαντικοτέρων χαρακτηριστικῶν τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Ἀλλά ἡ κοιτίδα τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος εἶναι ἐπίσης ἡ θάσις τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Ἡ δυνατότητα νά διεισδύουν βαθειά καί ἀπό ἐκεῖ νά παρατηροῦν διάφανα καί

στοχαστικά τόν έξω κόσμο, προϋποθέτει πάντα μία τάση προς τόν διαλογισμό, ή όποία, στά λιγώτερο χαρισματικά άτομα, πολύ εύκολα γίνεται αγάπη τής άπραξίας, μία τελείως φλεγματική κατάσταση. Αυτό πού στήν εύτυχέστερη έκδήλωσή του μάς θέτει κοντά στόν ιδιαίτερα προικισμένο λαό τής Ίνδίας, μπορεί νά φαίνεται ότι δίνει στίς μάζες τόν χαρακτήρα κοινής ανατολίτικης νωθρότητας. Ακόμη καί ή παρόρμηση γιά δύναμη μπορεί νά γίνη κατάρα γιά μάς, παραδίδοντάς μας σέ μία φανταστική αυταρέσκεια. Τό ότι ό Γκαίτε, ό Σίλλερ, ό Μότσαρτ καί ό Μπετόβεν προήλθαν από τό γερμανικό έθνος, πολύ εύκολα βάζει σέ πειρασμό τά πλήθη τών μετρίων ταλέντων νά θεωρήσουν αυτές τίς μεγάλες διάνοιες παρόμοιες μέ τόν έαυτό τους κληρονομικῶ δικαίω, καί τούς πείθουν νά φαντάζονται τούς έαυτούς τους σάν Γκαίτε καί Σίλλερ, Μότσαρτ καί Μπετόβεν. Τίποτε δέν συμβάλλει πιό πολύ στήν νωθρότητα καί τήν τεμπελιά από τήν μεγάλη ιδέα κάποιου γιά τόν έαυτό του, τήν ιδέα ότι κάποιος είνai κάτι τό έγγενῶς μεγάλο καί ότι δέν χρειάζεται νά κουρασθῇ γιά νά βελτιώση τόν έαυτό του. Αυτή ή τάσις είνai πολύ γερμανική, καί γι' αυτό οί Γερμανοί πρέπει νά ξυπνήσουν καί νά αναγκαστοῦν νά βοηθήσουν τούς έαυτούς τους, νά δράσουν γιά τούς έαυτούς τους, περισσότερο από όποιαδήποτε άλλη φυλή. Αλλά οί Γερμανοί ήγεμόνες καί οί κυβερνήσεις έχουν κάνει τό τελείως αντίθετο. Αφέθηκε στόν Έβραίο Μπαϊρνε νά σαλπίση τήν πρώτη επίθεση έναντίον τής νωθρότητας τών Γερμανών. Καί παρ' ότι δέν είχε τέτοια πρόθεση, αύξησε έτσι τήν μεγάλη παρεξήγηση τών Γερμανών γιά τούς έαυτούς τους, μέχρις σημείου τελείας συγχύσεως. Αυτή ή παρεξήγηση πού ὤθησε τόν Αυστριακό καγκελάριο Πρίγκηπα Μέττερνιχ, τήν εποχή πού καθώριζε τήν πολιτική τοῦ Γερμανικοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, νά ὑποθέσῃ ότι οί σκοποί τής γερμανικῆς Burschenschaft ήσαν πανομοιότυποι μέ εκείνους τής πάλαι ποτέ παρισινῆς Λέσχης τών Ίακωθίνων, καί νά λάβῃ έχθρικά μέτρα αναλόγως, γεγονός πού ήταν πολύ έπωφελές γιά τόν Έβραίο κερδοσκόπο, πού ἔστεκε ἀπ' έξω, χωρίς ν' ἀναζητᾷ τίποτε ἄλλο από τό προσωπικό του κέρδος. Αυτή τήν φορά, ἔάν ἔπαιζε τό παιγνίδι του καλά, αὐτός ό κερδοσκόπος δέν θά είχε παρά νά εἰσχωρήσῃ μέσα στόν γερμανικό λαό καί τό κράτος, γιά νά τό ἐκμεταλλευθῇ καί, τελικά, ὄχι ἀπλῶς νά τό κυβερνήσῃ, ἀλλά νά τό κάνῃ τελείως δικό του.

Μετά ἀπ' ὅλα ὅσα εἶχαν περάσει, εἶχε γίνει τώρα πολύ δύσκολο

τό νά κυβερνήσης στήν Γερμανία. Ἐάν οἱ κυβερνήσεις τῶχαν κάνει πιά συνθήειά τους νά κρίνουν τούς λαούς τους μέ τά μέτρα τῶν γαλλικῶν γεγονότων, θρέθηκαν ἐπίσης γρήγορα τυχοδιῶκτες πού δίδαξαν τούς καταπιεσμένους Γερμανούς νά ἐφαρμόζουν γαλλικά μέτρα στίς ἐκτιμήσεις τους γιά τίς κυβερνήσεις τους. Ὁ δημαγωγός εἶχε τώρα πραγματικά φτάσει. Ἀλλά τί θλιβερή ἀφιξη! Κάθε νέα ἐπανάσταση στό Παρίσι ἀναπαραγόταν ταχύτατα στήν Γερμανία. Πρᾶγμα εὐνόητο, ἀφοῦ κάθε νέα θεαματική παρισινή ὄπερα ἀνέβαινε ἀμέσως στά αὐλικά θέατρα τοῦ Βερολίνου καί τῆς Βιέννης, τά ὁποῖα ἀποτελοῦσαν τό πρότυπο γιά ὅλη τήν Γερμανία. Δέν ἔχω κανέναν δισταγμό νά ἀποκαλέσω τίς ἐπαναστάσεις πού ἐπακολούθησαν στήν Γερμανία τελειῶς μή-γερμανικές. Ἡ δημοκρατία στήν Γερμανία εἶναι ἀπολύτως ἓνα μεταφρασμένο πρᾶγμα. Ὑφίσταται μονάχα στόν τύπο. Καί τί εἶναι αὐτός ὁ γερμανικός τύπος, πρέπει νά τό ἀνακαλύψῃ κανεῖς μόνος του. Ἀλλά, ἄρκετά περιέργως, αὐτή ἡ μεταφρασμένη γαλλο-ἑβραιο-γερμανική δημοκρατία μπορούσε πραγματικά νά κερδίσῃ τήν ὑποστήριξη τοῦ κακομεταχειρισμένου καί καταφρονημένου πνεύματος τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Γιά νά ἐξασφαλίσῃ ἀκολουθοῦς ἀνάμεσα στόν λαό, ἡ δημοκρατία πῆρε γερμανικό πρόσωπο. «Γερμανισμός», «γερμανικό πνεῦμα», «γερμανική τιμιότης», «γερμανική ἐλευθερία», «γερμανική ἠθική», ἔγιναν φράσεις-συνθήματα πού ἀηδίαζαν πῶς πολύ ἀπ' ὅλους τούς πραγματικά καλλιεργημένους Γερμανούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀναγκασμένοι νά στέκωνται καί νά κοιτοῦν θλιμμένοι τήν μοναδική κωμωδία τῶν ταραχοποιῶν, πού προέρχονταν ἀπό μή-γερμανικό λαό, νά ἀγορεύουν ὑπέρ αὐτοῦ, χωρίς νά ἐπιτρέπουν στόν πελάτη τους οὔτε μία λέξη. Ἡ ἐκπληκτική ἀποτυχία αὐτοῦ τοῦ τόσο φωνακλάδικου κινήματος τοῦ 1848 ἐξηγεῖται εὐκολά ἀπό τίς περίεργες συγκυρίες μέσα στίς ὁποῖες θρέθηκε ὁ αὐθεντικός Γερμανός καί τό ὄνομά του, πού τόσο ξαφνικά ἀντιπροσωπευόταν ἀπό μία φυλή ἀνθρώπων τελειῶς ξένη πρὸς αὐτόν. Ἐνῶ ὁ Γκαίτε καί ὁ Σίλλερ διέδωσαν σ' ὅλον τόν κόσμο τό γερμανικό πνεῦμα χωρίς κἄν νά τό ἀναφέρουν μέ τ' ὄνομά του, αὐτοί οἱ δημοκρατικοί κερδοσκόποι γεμίζουν κάθε βιβλίο καί βιβλιοπωλεῖο, κάθε αὐτο-ὀνομαζόμενο «λαϊκό θέατρο», μέ χυδαῖες, ὀλοκληρωτικά σαχλές κοῦκλες, μονίμως μπλαστρωμένες μέ τήν περιβολή τοῦ «γερμανικοῦ» γιά νά ἀπατοῦν τό ἀνέμελο πλῆθος. Καί ἔχουμε πραγματικά φτάσει σέ τέτοιο σημεῖο, ὥστε σύντομα θά δοῦμε τόν γερμανικό λαό νά καταστρέφεται ἀπ' αὐτήν

τήν κατάσταση. Ἡ ἐθνική τάσις πρὸς τὴν φλεγματική νωθρότητα παρασύρεται σέ μιά φανταστική αὐτοϊκανοποίηση, ἐνῶ παίζει αὐτὴ τὴν ἐπαίσχυντη κωμωδία. Καί ἡ στοχαστική, εὐγενική γερμανική ψυχὴ δὲν μπορεῖ νά κοιτάξῃ χωρὶς ἀνατριχίλα ἐκεῖνες τίς γελοῖες ἑορταστικές συγκεντρώσεις, μέ τίς θεατρνίστικες παράτες τους, τίς ἀνόητες ὁμιλίες τους καί τὰ πομπώδη, κενά τραγούδια, μέ τὰ ὁποῖα ἡ γερμανικὴ φυλὴ ὠθεῖται νά φαντάζεται ὅτι εἶναι ἤδη κάτι τό ἐξαιρετικό, καί δὲν τῆς χρειάζεται νά κάνῃ καμμία προσπάθεια ὥστε νά γίνῃ κάτι τέτοιο.

koinonikivivliothiki

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Τέχνη και Έπανάσταση

1. Πρόκειται για την «άναρχο-εθνικιστική» επανάσταση της Δρέσδης (τό 1848), που ξέσπασε λίγο μετά το ταυτόχρονο ξέσπασμα της επανάστασεως στο Παρίσι, την Βιεννη και τό Βερολίνο. Ό Βάγκνερ, πού όνειρευόταν την αναγέννηση της Τραγωδίας μέσα από τά έρείπια της εκφυλισμένης χρηματομανούς κοινωνίας, έλαβε ένεργό μέρος, και μάλιστα άπηύθυνε έναν περιφημο λόγο μπροστά σέ χιλιάδες άκροατές, κανοντας έκκληση γιά την συνένωση των γερμανικών κρατιδίων σέ μία μεγάλη Γερμανία (Σ.Μ.)

Ό Ίουδαϊσμός στην Μουσική

1. Ή σημείωσις προστετέθη από τόν Βάγκνερ τό 1869 καί αναφέρεται στόν νεαρό Βιεννέζο Έβραίο ήθοποιό Γιόζεφ Καίντς (Σ.Μ.).

2. Πρόκειται γιά τόν Τζιάκομμο Μάγιερμπεερ (πραγματικό όνομα, Γιάκοπ Λήμπμαν Μπέερ), υιό Έβραίου τραπεζίτη του Βερολίνου (1791-1864). Ήταν ό κατ' έξοχην συνθέτης της «Grand Opéra» (Σ.Μ.)

3. Ό Έβραίος πού κατεδικάσθη νά περιπλανάται γιά πάντα, διότι προσέβαλε τόν Χριστό στην δόδο του μαρτυρίου, καί πού μόνη λύτρωσή του είναι ό θάνατος, (Περιπλανώμενος Ίουδαίος). (Σ.Μ.).

Τί Είναι Γερμανικό

1. Γραμματολόγος καί συγγραφέας της «Γερμανικής Γραμματικής» πού δημοσιεύτηκε τό 1819, ό όποιος άντετέθη στην χρήση λογικών άντιλήψεων στην άνάλυση της γλωσσας και άπεκάλεσε την παρατήρηση ψυχή της γραμματικής. Συγγραφέας, έπισης, μαζί μέ τόν άδελφό του Βίλελμ, των περιφήμων παραμυθιών (Σ.Μ.).

2. Έγινε αυτοκρατωρ της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τό 1519 (Σ.Μ.).

3. Pour le roi de Prusse = Γιά τόν βασιλιά της Πρωσσίας (Σ.Μ.).

4. Μεσαιωνικά σκανδιναυικά έπη, τά όποια διηγούνται ιστορίες γιά τίς μάχες καί τα κατορθώματα ήρώων ή σημαντικών οικογενειών (Σ.Μ.):

5. Έννοεί τόν «Παρσιφαλ» του Γερμανού τροβαδούρου Βόλφραμ φόν Έσενμπαχ και τόν «Τριστανο» του έπισης τροβαδούρου Γκόττφρετ φόν Στρασμπουρκ, γραμμένα τον 13ο αιώνα (Σ.Μ.).

6. Ό «Γκαίτς φόν Μπέρλινγκεν» κυκλοφόρησε τό 1773, καί ήταν τό πρώτο μεγάλο έργο του «Sturm und Drang» (Σ.Μ.).

blogspot.com

